

TARTALOM

Kiss Ottó	Gyors	3
Filip Tamás	Péntek; Mikor még élek; Szerelem-kék; Színpad!; Veréb; Nincs idő felsorolni <i>(versek)</i>	16
Boda Edit	Ki; Októberi feltámadás; Október; Születés; Hóvirág- bor; 2022. szeptember 9.; Pusztológia; Felborult itt egy szekér; Háború; Nappali hold; Álom a Katorin <i>(versek)</i>	20
Guzel Jahina	Ebi <i>(Soproni András fordítása)</i>	25
Buda Borbála Anna	A tó; Álom álom <i>(versek)</i>	39
Endrey-Nagy Ágoston	Magnólia; A menekülés ideje; A feltárás nehézségei <i>(versek)</i>	40
Tóháti Zsuzsa	Lábnymok <i>(vers)</i>	42
Vasas Tamás	az első evangélium; második evangélium; visszatérés a szerelem történetéhez; újabb kiegészítés a szerelem történetéhez; elidegenedési koncepciókhoz (1) <i>(versek)</i>	45
Sümegei György	Nagy Istvánról – két tételben	52
Varga Zoltán	Álomképek az örök körforgásról <i>(Gondolatok Keresztes Dóra animációs filmjeiről)</i>	65
Péntek Imre	A pusztulás előérzete <i>(Iancu Laura: A vágány mellett)</i>	92
Bakonyi István	„...a hit termi a csodát” <i>(Iancu Laura: Olvasmány az éjszaka cselekedeteiből)</i>	95
Turbucz Péter	A kritikus tekintet <i>(Bence Erika: A Tarkó-rejtély című könyvéről)</i>	98
Klajkó Dániel	A kimondás esztétikája(?) <i>(Borda Réka: Égig érő csalán)</i>	101

Keresztes Dóra grafikái

FORRAS

56. ÉVFOLYAM | 2024. 5. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: Füzi László ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet könyvtárigazgató ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; Telefonszáma: 76/500-550/111. mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakály Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztői titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Gyors

El is felejtette, hogy magyar bajnokit néz, úgy elkalandozott a múltban. Csak akkor jutott eszébe, hogy beállította az automata időzítőt harminc percre, ahogy mostanában szokta, amikor a tévé egy szempillantás alatt kikapcsolt. A nagyszobában sötét lett, nem bánta, unalmas meccs volt, azt gondolta, így legalább nagyobb eséllyel alszik el. De mégsem sikerült sokáig. Ha behunyta a szemét, ha nyitva tartotta, mindegy volt, az elméje így is, úgy is tovább pörgette benne a múlt eseményeit.

A szándékánál sokkal gyorsabban kezdődött a testi kapcsolata a tanárnővel. Azért remélte, hogy a szokatlan kezdet mégsem egy rövid távú viszonyt hoz majd az életébe, komolyabb együttlét alapja lehet. Régebben, vagy harminc évvel azelőtt nem okozott volna neki dilemmát az egyéjszakás kaland. Abban az időben mindenki lazábban kezelte az alkalmi együttléteket, legalábbis a fiatalok biztosan. A világ éppen csak túljutott a szeretkezz, ne háborúzz korszakon, és ez még akkor is benne volt a levegőben, még az ő korosztályában is meghatározta a fiúk-lányok viszonyát.

Ahogy most, az ágyban fekvé visszagondolt a kapcsolatuk első napjaira, az előzmények még annál is gyorsabbnak tüntek, mint ahogy korábban érzékelték őket. De nemcsak gyorsabbnak, hanem abnormálisnak is. A nő már az első váratlan látogatásakor ablakot pucolt nála, a második alkalommal pedig, amikor azt a nagy ágytakarót hozta ajándékba, ott is aludt. Az, hogy így tervezte-e valójában, vagy tényleg lekéste az utolsó vonatot, amire hivatkozott, sosem derült ki. Igaz, a tréner ezt sem akkor este, sem később nem firtatta, megelégedett a ténnyel, hogy valamivel tíz óra után, amikor elbúcsúztak egymástól, a tanárnő elindult a vasútállomásra, ám néhány perccel később már ismét ott állt az ajtajában.

– Lekéstem a vonatot – közölte nevetve. – Itt maradhatok éjszakára?

– Hát persze – tárta ki előtte az ajtót a tréner. Meglepődött ugyan, de az állomáson történetek részleteire nem kérdezett rá, az egész kezgyes hazugságként, vagy inkább csak kezgyes füllentésként nyugtázta. Még hízelgőnek is tartotta, hogy a nő ilyen átlátszó cselhez folyamodott célja érdekében. És az is igaz, gondolta most, hogy neki sem volt ellenére ez a fordulat, hisz azokban az időkben már ő sem kalandokra vágyott, családalapítási szándékok vezérelték: partnert keresett, magánál éppen csak annyival fiatalabbat, hogy ha úgy alakulnának a dolgaik, még közös gyerekük is lehessen. A tanárnő ilyen értelemben tökéletesen megfelelt a trénernek, ráadásul a kezgyes füllentésnek köszönhetően azonnal abba a hitbe ringatta őt, hogy az asszony-nak nemcsak ma estére van szüksége rá, hosszabb távon is számol vele.

Imponált neki az a kitartás is, amivel a nő igyekezett őt megszerezni magának. A válásának részleteibe később sem avatta be a tréner, amit ő egyáltalán nem bánt. Megelégedett azzal, hogy az asszony közölte: közös megegyezéssel viszonylag gyorsan és békésen elváltak, ő pedig hamar túltette magát a gyerekei apján. Azt viszont a tréner nagyon is elképzelhetőnek tartotta, hogy csupán a kezdődő kapcsolatuk ténye is vigaszt nyújthat a nőnek, segíthet neki átvészelni ezt a minden bizonnyal nehéz időszakot.

Ezt gondolta akkor, és fogalma sem volt, hogy mennyire messze jár a valóságtól.

Pedig minden jel arra mutatott, hogy a személye tényleg fontos szerepet játszik a nő életében. Persze ez bizonyos értelemben így is volt, hisz egyébként nem jön el hozzá annyiszor a több száz kilométerre lévő dunántúli öccsétől, ahová átmeneti megoldásként elvitte a gyerekeit.

Az őszi szünet leteltével, amikor újra elkezdődött az iskola és az óvoda, a tanárnő ismét meglátogatta őt, és két éjszakát maradt nála. Nem sokkal ezután a tréner rátelefonált arra a fiatal kertészmérnök hölgyre, akivel korábban néhányszor találkozott, hogy közölje vele: úgy érzi, az a tisztességes, ha megmondja, képbe került egy másik nő is. Aznap idegenben játszottak, és kivételesen vonattal utaztak a meccsre. Már hazafelé tartottak, és az egyik átszállásnál, amikor várniuk kellett a csatlakozásra, a szemerkélő eső miatt a csapat a többi utassal együtt fent maradt a vonaton, ő pedig kiállt a vagon lépcsőjére, hogy felhívja a kertészmérnököt. A csatlakozó vonat egy leszakadt felsővezeték miatt csak közel egy óra múltán érkezett meg, hosszan beszélgettek hát. Egyebek mellett megtudta azt is, hogy a nő nemrég kibékült volt barátjával. Ez megnyugtatta a tréner, és a kertészmérnök sem vette rossz néven, hogy a férfinak új kapcsolata van.

A tanárnő a téli hónapokban egész hétvégékre eljött hozzá, és ő egyre jobban érezte magát vele.

Később, egy kora tavaszi napon, miután délután együtt járták be a várost, a nő, felfelé tipegve a lépcsőn a tréner első emeleti lakásához, kijelentette, hogy ideköltözik.

Aztán, látva a férfi arcán a zavart reakciót, elmosolyodott, majd hozzátette: ide, a városba.

– Az jó – nyitotta ki előtte az ajtót a tréner. Sem lebeszélni, sem rábeszélni nem akarta a nőt, azt szerette volna, hogy saját belátása szerint cselekedjen.

Nyár elején már nem csak nála találkoztak. Amikor a férfinak dolga volt a fővárosban, a nő is odautazott, és együtt béreltek szállodai szobát. De a költözésről többé nem esett szó közöttük, ezért a tréner igencsak meglepődött, amikor a tanárnő az öccsétől, az ideiglenes dunántúli otthonából tényleg elköltözött a gyerekekkel

a lakása melletti utcába. Éppen csak véget ért a tanév, amikor egy teherautónyi holmival megérkezett a városba, és közölte, hogy kibérelt egy második emeleti lakást. A tréner addig azt gondolta, ez csak egy távoli terv, ám abban a pillanatban mégsem volt ellenére a nő irigylésre méltó céltudatossága, hogy tenni is hajlandó azért, amit szeretne. Nem úgy, mint ő, aki ezen a téren cseppet sem gyakorlatias, folyton csak odázza a dolgokat. Persze ebben a közös jövő ígérete is benne volt, hisz a költözéssel már biztosan tudhatta, hogy a nőnek tervei vannak vele, és ahogy most visszaemlékezett, még hízelgett is neki, hogy a másik fél ekkora áldozatot volt képes hozni a kapcsolatukért.

A tanárnő csak akkor szólt neki, amikor a munkások már végeztek: minden holmit felpakoltak a második emeleti lakásba. De amint szembesült a ténnyel, azonnal alkalmazkodott is hozzá, átment a nő új albérletébe, bekötötte a mosogatógépet, aztán együtt szerelték össze az emeletes ágyat, és néhány nap múlva, amikor a gyerekek is megérkeztek, csokitojást vitt nekik ajándékba. A nőnek még aznap be kellett mennie a városközpontba a lakcímkártyákat intézni, ezért megkérte a tréneret, hogy vigyázzon a fiúkra, ő pedig igyekezett velük összebarátkozni. Legóztak és társasjátékoztak, aztán lementek a közeli játszótérre focizni, hogy ott várják meg az asszonyt.

Boldog időszak, jövőkép. A tréner később így foglalta össze magában életének ezt a szakaszát, ami elég rövid ideig tartott, valamivel több mint egy évig. Végre naponta találkozhattak, naponta örülhettek egymásnak. Ha a gyerekek itt voltak, általában ő ment át hozzájuk, és persze ott is aludt. Ha az édesapjuk elvitte a két fiút hétvégre, akkor inkább a tréner lakásában találkoztak. Ezekre a felhőtlen napokra azonban az utóbbi években már nagyon ritkán emlékezett, nem jöttek elő benne nappal és nem álmódott róluk éjszakánként. Azt gondolta, az elme így segít az események feldolgozásában: mélyre rakja a jót, hogy minél hamarabb feldolgozhassa a rosszat.

Abban a boldognak tűnő időszakban szembesült először azzal, hogy a békés válás és a közös megegyezés, amiről a tanárnő korábban beszélt, mégsem volt annyira békés és közös. Legalábbis arra engedett következtetni a nő nagyobbik fiának biciklibalesete, illetve az, ami annak kapcsán történt.

A fiú akkor már hetek óta úszni járt iskola után a városi strandfürdőbe. Kerékpárokat vettek, és az asszony elkísérte őt. De aznap, amikor a kisebbik fiú óvodájában valamilyen ünnepség volt, nem ment vele, és az alig tizenegy éves gyereket elütötték egy kereszteszódásban. Szerencsére az enyhébb agyrázkódáson kívül komolyabb baja nem történt, a kórházból még aznap haza is engedték. A tanárnőnek viszont a rendőrségen kellett magyarázkodnia felelőtlen magatartása miatt, vagyis hogy egyedül engedte el kiskorú gyermekét. Az ügyintéző hivatalból érte-

sítette az édesapát, aki estére ért a városba, de a fia akkor már a második emeleti albérlet gyerekszobájában pihent. A ház elől az apa többször hívta volt feleségét telefonon, hogy engedje be, ám ő nem nyitott neki ajtót, arra hivatkozott, hogy a fiú már alszik, ne zavarja. A tréner csak az edzés után, estefelé tudta meg, mi történt. Amikor felment a lakásba, a tanárnő éppen az édesapával beszélt telefonon, aki ismét kérlelte a nőt, hogy engedje őt be, ám az asszony csak ingatta a fejét, és azt hajtogatta, hogy szó sem lehet róla. A tréner akkor értette meg, hogy a tanárnő azzal a férfival telefonál, akit kevéssel korábban kint látott a ház előtt.

– Miért nem engeded be? – kérdezte. – Találkozni szeretne a fiával.

– Szó sem lehet róla – felelte a nő a trénernek is, aztán, amikor befejezte a telefonálást, még hozzátette: ha feljön, verekedni fog, és annak te sem akarsz kitenni a családot, ugye?

– Nem – felelte a tréner, a nő pedig, hogy rossz előérzetét bizonyítsa, megke-reste és megmutatta a telefonján azt a fotót, amelyet maga készített közvetlenül a válás előtt.

– Most már értem – mondta a tréner keserűen, miután megnézte a felvételt, amelyen a nő kék foltos karja volt látható. Aztán megkérte őt, hogy hívja fel neki a gyerekek apját, beszélni szeretne vele, de a tanárnő határozottan elzárkózott.

– Ne avatkozz bele – mondta. – Nem ismered.

– Tényleg nem – felelte a tréner, ám amikor a férfi újra hívta az asszonyt, a tréner vette fel, kiment a konyhába a telefonnal, és hosszan magyarázta a gyerekek apjának, hogy miért nem hajlandó beengedni őt a volt felesége a beteg fiához.

Több mint fél órán át beszéltek, az édesapa közben azt bizonygatta, hogy sosem bántotta a feleségét, ám ő nem hitt neki, ezért a férfi egy idő után feladta, beült az autójába, és elhajtott.

A nő válása, de még inkább városba költözése óta a tréner úgy érezte, felelősséggel tartozik érte. Bár akkor még fogalma sem volt róla, emlékezett most, hogy semmi nem úgy történt, ahogy azt az asszony állította, valószínűnek tartotta, hogy akkor sem cselekedett volna másképpen, ha tudja. Hisz nemcsak az aznap esti események, már maga a baleset ténye is megerősítette benne a felelősségtudatot a nő és a gyerekek iránt.

Bizonyára ez is közrejátszott abban, gondolta később, hogy az affért követően még inkább szorosabbra szeretne volna fűzni kapcsolatát a nővel.

Nem sokkal azután mutatta be őt az édesanyjának, aki örült az új barátnőnek, és nem feltétlen csak az esetleges unoka reményében, hisz a fia sokkal korábbi kapcsolatait is mindig jól fogadta.

A tréner a következő hónapokban igyekezett minél több időt a családdal tölteni. Közben jobban megismerte a két fiút is, az ünnepeket együtt töltötték, és az új év erős elhatározást szült benne: átveszi a kezdeményezést.

Mivel mindkettőjük lakása csak másfél szobás volt, felvetette, hogy keressenek közös házat, de a tanárnő ezt nem tartotta jó ötletnek.

– Persze ha jönne még egy gyerek, akkor mindenképpen lépni kellene – tette hozzá.

Az asszony addigra már betöltötte a negyvenet, és a tréner is egyre inkább úgy érezte, kifutnak az időből.

Február eleje volt, a helyi buszon ültek, a férfi édesanyjától tartottak éppen hazafelé.

– Vállalnád? – kérdezte a nőt.

– Persze – mosolygott rá az asszony, és kinézett az ablakon.

– Hát akkor próbáljuk meg – mosolygott a tréner is.

Azután, ha lehet, még gyorsabban követték egymást az események.

Bár igazi eljegyzést nem terveztek, ő mindenképpen szeretett volna egy gesztust, ami jelzi, hogy összetartoznak, ezért megvette azt a karikagyűrűt, amit pár nappal azelőtt együtt láttak a belvárosi ékszerüzlet kirakatában, és egy sűrű hóeséssel teli februári napon, amikor kettesben sétáltak az utcán, elővette a zsebéből, hogy felhúzza az asszony ujjára.

A tanárnő mosolygott, és átölelte a tréner.

Egy héttel később ugyanez a jelenet zajlott le az utcának ugyanazon a szakaszán. Csak akkor már nem volt hó, és nem ő, hanem a nő húzott fel a tréner ujjára egy hasonló gyűrűt. Nevettek.

Az asszony még azon a tavaszon állapotos lett. Március közepén fogant meg a baba, a nő néhány héttel később a konyhában mutatta meg neki az első felvételt. A tréner először el sem hitte, mert a fotón csak egyetlen pici pont látszott, de amikor megbizonyosodott róla, hogy az asszony komolyan beszél, meghatódva átölelte őt.

A következő ultrahang-vizsgálatra már együtt mentek. Bár a magzat még kétcentis sem volt, ahogy hazafelé indultak, a kórház udvarán a tréner közölte a nővel: semmi kétség, lányuk lesz, a baba arcán ugyanis olyan mosolyt vélt felfedezni, amilyenre csak egy kislány képes.

Az asszony nevetett, a tréner pedig elmesélte, hogy évtizedekkel azelőtt, amikor egy sportorvosi rutinvizsgálaton átvilágították a mellkasát, a doktornő megkérdezte, ugye tudja, hogy az egyik oldalon eggyel több bordája van. Addig nem tudta, mert nem okozott neki semmi problémát, és a doktornő megnyugtatta, hogy ezután se fog, de attól a naptól kezdve érezte, ha valaha gyereke lesz, csakis lány lehet, különben semmi értelme a plusz bordának.

Az asszony megint nevetett, megfogta a tréner kezét, és úgy mentek hazáig.

Emlékei szerint azokban a hetekben tele volt reménnyel. Az asszonyon még nem látszott a terhesség, amikor először utaztak el a tanárnő szüleihez. Az édesanyja finom házi ételekkel fogadta őket, a férje végig csendes volt, de barátságos.

Kora nyárig sok minden megfordult a tréner fejében: esküvő, lakodalom, nászút. Az esküvőre tett célzásaira a nő nem reagált, így aztán nem erőltette, de magában azt tervezte, ha meglesz a baba, igazából is megkéri majd az asszony kezét, és összeházasodnak. Bár a lakodalmaktól mindig irtózott, a családért hajlandó lett volna arra is. Annyi azonban már akkor kiderült, hogy szerencsére a lakodalmakhoz a tanárnő is ugyanúgy viszonyul: nem volt rá igénye.

Mivel esküvőt nem terveztek, a nászút sem került szóba közöttük, a tréner viszont szeretett volna egy emlékezetes utazást. Úgy gondolta, meglepi a nőt, és reptülőjegyeket vett Párizsba, csak kettejüknek, július első felére, amikor a fiúk úgyis az édesapjuknál vannak, és a nyári edzések sem kezdődnek még el.

Hat napra utaztak. Egy belvárosi, klasszikus franciaerkélyes bérház harmadik emeleti lakásában szálltak meg, ahová patinás lift vitt fel. Négy napig járták a várost, többnyire metróval, és mindent megnéztek, ami belefért az idejükbe: a Louvre-t, a d'Orsay-t, a Notre Dame-ot, a Père-Lachaise temetőt. Jártak a Marais-negyedben, a Moulin Rouge-nál, a Montmartre kisvendéglőiben, a Sacré Coeur lépcsőin. A Szajna-parton közös fotó készült, az Eiffel-toronymnál viszont óráig kellett volna várniuk, hogy felmehessenek, ezért miután a nemzeti ünnepre készülők köztársasági gárda lovasai között végigsétáltak a Champs-Élysées-n, a Diadalív kilátójára mentek fel, utolsó párizsi éjszakájukon pedig a Montparnasse-torony tetejére. Az ötödik nap reggelén úgy döntöttek, autót bérelnek, hogy megnézzék a tengert. Saint-Valery-en-Caux-ban szálltak meg, sirályok hangjára ébredtek, aztán bejárták a felső-normandiai partszakasz néhány közelben megmaradt bunkerét és a Fécamp-világítótornyot. Veulettes-sur-Mer-nél a vízbe gázoltak és napoztak Etretat híres vízbe nyúló sziklái tövében.

Már a párizsi út alatt eldöntötték, hogy összeköltöznek. Augusztus elejétől háromszobás, erkélyes belvárosi lakást béreltek, közel az üzletsorhoz, hogy ha megszületik a baba, a pelenkától a bébiételig minden napi szinten szükséges holmit könnyen be tudjanak szerezni. Az emeletes ágyat szétszerelték, és az apróbb tárgyakkal együtt átvitték a régi albérletből. A tréner anyjától új babaágyat kaptak, a mosogatógépet eladták, és a franciaágygal, a két új szekrénnel és a székekkel együtt abból is újat vettek.

Mire megjöttek a fiúk az édesapjuktól, a lakás készen állt a közös életre.

Az első hónapok boldogan teltek. Együtt jártak ki a városi strandfürdőbe, ahonnan általában a tréner közelben lakó édesanyjához mentek, aki vacsorával várta őket. Szeptembertől reggelente a férfi vitte óvodába és iskolába a fiúkat, és délutánonként is ő hozta őket haza, azután biciklizett csak ki az edzésekre. A tanárnő otthonról dolgozott, online munkákat vállalt, neveléseméleti cikkeket

írt, feladatlapokat állított össze, és mire ő a pályáról hazaért, elkészítette a vacsorát. Az este a családé volt, az asztal körül beszélgettek, aztán általában a tréner pakolt el, mosogatott, felsöpört és felmosott a konyhában, később társasjátékoztak vagy együtt nézték a tévét a fiúkkal.

A terhességi vizsgálatokra szinte mindig kettesben jártak. A hírt, amikor kiderült, hogy a baba lány lesz, felhőtlen örömmel fogadták: az asszony a két fiú mellé kap majd egy lányt is, a tréner pedig egyébként is inkább lányt szeretett volna.

Bár a vérvételek és az ultrahangos szűrés eredményei nem utaltak Downszindrómára vagy más genetikai rendellenességre, mivel mindketten elmúltak negyvenévesek, az orvos méhlepény-mintavételt javasolt, hogy kizárják a betegségeket.

A veszélyekkel ők is tisztában voltak, ám azt is tudták, hogy a beavatkozás legnagyobb kockázata a vetélés, és ha ez bekövetkezne, éppen előrehaladott koruk miatt már nem volna több esélyük gyermekre. Úgy döntöttek hát, hogy a mintavételbe nem egyeznek bele. Legyen a baba egészséges vagy sem, mindenképpen felnevelik.

A közös belvárosi lakásbérletük egy tömbház első emeletén volt. Bejárati ajtajával átellenben náluk néhány évvel idősebb házaspár lakott, hamar összebarátkoztak velük. A férfi a korábbi évtizedekből ismerte a tréneret, kijárt a városi meccsre, és később is figyelemmel kísérte a pályáját, a nő pedig tanítóként dolgozott abban az iskolában, ahová a tréner reggelente a nagyobbik fiút vitte.

A babát december elejére várták, de néhány nappal korábban érkezett.

Egy november végi kora estén, amikor mindketten taxiba ültek, hogy bemennek a két utcányira lévő kórház szülészetiére, a szemben lakó házaspárt kérték meg, hogy felügyeljék a fiúkat, míg a tréner haza nem ér.

A kislány már aznap este világra jött. A szülésnél ő is ott volt, fogta az asszony kezét, és azután, hogy felsírt a baba, és az édesanya kezébe adták, ő vihette ki az inkubátorig.

Lemérték, megvizsgálták, és egészségesnek találták.

A tréner örömeiben mindenkit felhívott, aki eszébe jutott. Nemcsak a családtagjaival és a barátaival, még a klubelnökkel is közölte a jó hírt.

Másnap reggel az édesanyjával kettesben látogatta meg a kismamát, és egy ismerős ápolónőnek köszönhetően néhány percre az újszülöttet is láthatták. A tréner édesanyja, aki akkor már közelebb volt a nyolcvanhoz, mint a hetvenhez, kitörő örömmel fogadta az unokáját, néhány éve még nem hitte volna, mondta, hogy ezt a napot is megéri.

Azután már egyedül járt be a kórházba, naponta többször is, és mire hazarendték az asszonyt és az újszülöttet, otthon mindent előkészített: babaruhákat, pelenkázót, kis kádat.

Addigra megérkezett a tanárnő öccsének anyósa is, hogy az első napokban segítse az anyukát. A hölgy alig volt idősebb a trénernél, hamar jóban lettek. A nő főzött és mosott rájuk, ő pedig felügyelte a fiúkat: készítette a reggelijüket, vitte és hozta őket oda, ahová éppen kellett, iskolába, óvodába, szakkörre. Persze legjobban az újszülött lányával szeretett lenni. Gyorsan megtanulta a büfiztetést, a fürdetést, a pelenkázást, és ha éppen otthon volt, fogadta a védőnőt, takarított vagy teregetett.

Miután a hölgy elutazott, a tréner egyedül igyekezett minél jobban tehermentesíteni az anyukát. Korábban sokszor azt hallotta, hogy a férfiak nincsenek eleget otthon, állandóan dolgoznak, nem veszik ki a részüket a család életéből, nem segítenek. Ő nem akart ilyen lenni, mindent megtett hát, hogy jó apává váljon és jó társa legyen a tanárnőnek. Figyelte és teljesítette a kéréseit, és a fiúkkal is jó viszonyt ápolt továbbra is. Az új helyzetben sem akart úgy tenni, mintha az édesapjuk volna, hisz volt édesapjuk, aki kéthetente hozta és vitte őket. A nevelésükbe pedig nem szólt bele, csak véleményt mondott, ha kérdezték, és ezt az elvet egyszer meg is fogalmazta a tanárnőnek, aki mosolyogva válaszolt.

– Ne is szólj bele, mert összepakolok és elmegyek.

A tréner akkor ezt a mondatot élcelődésnek vette, de most visszagondolva rá már nem tartaná annak.

A következő év elejéig szinte minden rokon és barát meglátogatta őket. A tanárnő szülei karácsony előtt érkeztek, nem sokkal utánuk a tréner távol élő bátyja és felesége. Őket kérték fel keresztszülőkné.

Azon a télen nagy hó és szokatlanul hideg volt. Februárig csak a kötelező vizsgálatok alkalmával mozdultak ki a babával a lakásból, és mindig közösen mentek.

Azután, ahogy enyhült az idő, a tréner rövid időre naponta levitte őt babakocsival sétálni, később pedig, amikor kitavaszkodott, már sokszor órákig távol voltak kettesben, hisz a pályára úgyszólván csak késő délutánonként kellett mennie, így a tanárnő is nyugodtan végezhetette otthon az online munkáját.

Az esti fürdetés kizárólag a tréner feladata lett. Ezt és a meseolvasást szeretett a legjobban. Fél évig csak ő fürdette a kicsit, ez jól az emlékezetébe vésődött, mert május végén, amikor három napra el kellett utaznia a csapat vezetőivel egy konferenciára, nagyon aggódott, hogy mi lesz a baba fürdetésével. Először nem is említette otthon, mire kérték, mert biztos volt benne, hogy nem vállalja el az utat, ám amikor mégiscsak közölte az asszonnyal, az nevetett, és kijelentette, hogy a helyében ő biztosan menne.

Mire hazaért, a tanárnő kommunikációja megváltozott. Nem úgy beszélt vele, mint korábban.

De akkor még csak néhány napig.

Mintha az asszony csupán kísérletezne, feszegetné a férfi tűréshatárát.

A tréner már hónapokkal azelőtt is tapasztalt hasonló jeleket, de azokat a terhességnek, később meg a szülés utáni állapotnak tulajdonította.

Ám hogy nem erről volt szó, az a júliusi keresztelő után már egyértelműen kiderült.

Aznap még minden rendben ment. A keresztelőre mindkettőjük egész rokonsága eljött. A tréner kibérelt egy vendéglőt a közelben, és miután a helyi nagytemplomban véget ért a szertartás, a húsfőző társaság késő délutánig evett, ivott, beszélgetett.

Szép nap volt. A tréner még nem is sejtette, hogy ez az utolsó ilyen alkalom, azután soha nem lesz már így együtt a rokonság.

Másnap az asszony beszédének hangneme ugyanis ismét radikálisan megváltozott.

Nyáron, amikor nincs óvoda és iskola, a három gyerek szinte minden percre adott nekik feladatot. Volt úgy, hogy a tréner az erkélyen mosott fel, aztán elindult a szobákon keresztül a konyhába, ám csak órák múlva érkezett meg. Már nem is tudta, miért ment, mert közben annyi feladata akadt: babát pelenkázni, a kisebbik fiúnak segíteni a vécén, cipőfűzőt bekötni, kiborult kakaót feltörölni.

Sem korábban, sem azon a nyáron nem a megsokasodott munkával volt baja, hisz tudta, hogy a családdal mit vállalt, hanem a megváltozott hangnemmel. Addig örömmel csinált mindent, természetesnek tartotta, hogy részt vesz a tanárnő és a gyerekek életében, de attól a júliustól kezdve az asszony már nem úgy szólt hozzá, mint korábban.

Nem azt mondta például, hogy vidd le a szemetet, pláne nem azt, hogy lécci, vidd le a szemetet, hanem azt, hogy most le fogod vinni a szemetet.

Először nem hitt a fülének, azután, amikor szép lassan világossá vált előtte, hogy ez tudatos váltás a nő részéről, egyre inkább elkeseredett.

Persze kérte őt, hogy legyen szíves, ne csinálja ezt, hisz nem tesz jót a kapcsolatuknak, de az csak mosolygott.

– Mégiscsak arra szövetkeztünk, hogy közösen neveljük fel a gyerekeket, de ebben a hangnemben nem olyan könnyű – próbálkozott a tréner.

– Ki mondta, hogy a gyereknevelés könnyű? – kérdezett vissza a tanárnő mosolyogva, ám egy uralkodó fölényével.

– Csak arra kérlek, hogy emberi módon beszélj velem – mondta a tréner.

– Te nem tudod, hogy már eddig is mennyi munkám volt ebben a kapcsolatban! – nézett rá szemrehányóan a nő.

- Neked ez munka? – kérdezett vissza ő.
- Erről nem akarok beszélni – zárta le a vitát az asszony.

Kezdetben tényleg nem tudta, emlékezett most vissza, hogy a tanárnő miért csinálja ezt. Azután szép lassan megértette, hogy a baba születésével, akit ő szemmel láthatóan nagyon szeretett, zsarolhatóvá vált, és a hatalmat, amit az asszony a kicsivel együtt kapott, könyörtelenül ki is használja. Ami azonban még jobban megrémisztette a tréner: látszott, hogy a nő mindezt élvezettel teszi.

Addig szinte mindent feltétel nélkül elhitt neki, elsősorban a neveléssel kapcsolatos dolgokat, hisz ezekben az ügyekben a tanárnő nemcsak végzettsége szerint számított sokkal felkészültebbnek, a fiúk révén magánemberi minőségében is sokkal több tapasztalata volt, ráadásul az online munkájához is éppen ilyen témájú szakcikkeket írt és olvasott.

De amikor a tréner rájött, hogy nem minden úgy van, ahogy az asszony állítja, a baba nevelésével kapcsolatos dolgokat is kezdte megkérdőjelezni magában.

A legszembetűnőbb az volt, ami már korábban is nagyon bántotta őt, hogy este, miután a szomszéd szoba kiságyába lefektetik a kicsit, és az felsír, az asszony nem megy be hozzá, hagyja ordítani, míg a gyerek bele nem fárad. A tréner tapasztalat és szakirodalom híján csak az ösztöneiben bízott, olyankor ő ment be hát helyette, és egészen addig maradt ott, míg a baba meg nem nyugodott, békésen el nem aludt. Ez egy ideig így is volt, de az asszony egyik este azt találta mondani, hogy mostantól ő se menjen be hozzá, és a szakirodalomra hivatkozva elmagyarázta neki, hogy azzal csak elkényezteti a gyereket, ráadásul a sírás jót tesz a kicsi tüdejének. A tréner azonban nagyon határozottan úgy érezte, hogy be kell mennie a lányához, ha az sír, így hát az asszony neheztelése ellenére is megtette sokszor, egészen addig, míg a nő egyszer elé nem állt, és meg nem fenyegette, hogy ha be mer menni a lányához, ő összepakol, és a gyerekekkel együtt elköltözik.

A tréner először vitatkozott vele, azt bizonygatta, hogy valami bizonyára nem stimmel azzal a szakirodalommal, hisz még az állatoknál is mindig reagál az anya, ha a kicsinye nyüszít, sír vagy szűkül. Ha mással nem, hát azzal, hogy magához öleli, vagy hozzábújik, hisz lehet, hogy a kicsinek semmi baja nincs, nem szomjas, nem éhes, egyszerűen csak hiányzik neki az anyai test közelsége. De a tanárnő erről nem volt hajlandó beszélni vele, olyan mértékben figyelmen kívül hagyta a felvetéseit, ugyanakkor olyan határozottan állította, hogy ha a tréner így folytatja, akkor elköltözik, hogy végül kénytelen volt engedni a nőnek, és esténként már nem ment be a lányához, persze miután mesét olvasott neki, és elköszönt tőle.

De voltak olyan napok, amikor már nem bírta hallgatni a babasírást, így hát azt mondta az asszonynak, hogy mivel úgysem tud aludni, legalább dolgozik, és elment a régi lakásába, hogy megcsinálja az elmaradt papírmunkáit.

Azokon az estéken kezdetben éjfél körül jött vissza, amikor már mindenki aludt.

Aztán csak kora reggel, a gyerekek ébredésekor, hogy segítsen reggelit készíteni, és elvigye őket iskolába, óvodába, mert amikor éjjel jött meg, a tanárnő felébredt, ezért megkérte őt, hogy amikor úgyis a régi lakásában dolgozik, aludjon is ott.

A tréner csak évekkel később olvasta, hogy ha a gyermeket esténként sírni hagyjuk egyedül, előbb-utóbb elalszik. Akkor, amikor már nincs ereje folytatni a sírást. Ilyenkor azt tapasztaljuk, hogy minden este egyre kevesebb ideig sír. De ez nem azért van, mert megtanulta a leckét, hanem azért, mert több ilyen tapasztalat után megtanulja feladni az anyával való kapcsolatért folytatott küzdelmet. Inkább lemond a szükségletéről, csak ne kelljen többé átélnie a csalódottság miatti fájdalmát. És ezzel létre is jön számára egy új valóság, amelyben az intimitás és a közelség iránti vágy nem fejeződik ki. Az anya ezzel a narcisztikus és a borderline személyiségzavar alapjait fekteti le a gyermekében.

Bizonyára a tanárnő is tudta ezt, hisz nála sokkal több szakirodalmat olvasott, gondolta most a tréner, de neki akkor még eszébe sem jutott azt feltételezni, hogy valaki a saját gyermekével szántsándékkal ilyen tegyen.

Az asszony akkor már nem kért, emlékezett most vissza, helyette olyanokat mondott, hogy ha szeretsz, akkor megteszed ezt vagy azt, és a tréner megtette. Mert ez a fajta mondatkezdés azt is jelentette, hogy ha nem tenné meg, akkor azt bizonyítanára, legalábbis a tanárnő értelmezésében, hogy nem szereti őt.

Legjobban bevált módszere azonban mégis a fenyegetés volt. Ha valamit azonnal el akart érní, csak közölnie kellett a trénerrel, hogy ha nem úgy lesz, akkor elköltözik a gyerekekkel, és lám, már teljesült is az óhaja.

Így aztán ezt a fordulatot már az apróbb ügyekben is előszeretettel alkalmazta, és olyan meggyőzően, hogy a tréner nem mert megkockáztatni az ellenkezést, a nyílt konfrontációt.

Egy esetben például, amikor este a régi lakásában dolgozott, és pihentetéképpen csak úgy, szinte oda sem figyelve görgette a gépén a közösségi háló hírfolyamát, lájkolt egy bejegyzést, egy szép válogatott gólt, amit történetesen a tanárnő volt férje osztott meg. A tréner nem is figyelte, kié a poszt, és másnap reggel, amikor az asszony számonkérte őt, nem is emlékezett rá, mi a bűne, csak akkor rémlett fel neki, amikor a nő megfenyegette, hogy ha még egyszer a volt férje bármelyik bejegyzését lájkolja, összepakol, és elviszi a kislányát.

Abban az időben a két fiúnak még nem volt mobiltelefonja, és az asszony csak ritkán, mondhatni, különleges alkalmakkor engedte meg nekik, hogy beszéljenek az apjukkal. A tréner tisztában volt a helyzettel, és szíve szerint ő bármikor hagyta volna őket telefonálni, de ahogy azt általánosságban megígérte a nőnek, ebbe sem szólt bele, még véleményt sem mondott, hisz az asszony erről a témáról nem kér-

dezte. Persze a fiúk apját akkor már személyesen is ismerte, hisz a baba születése óta az apás hétvégék péntek délutánjain ő kísérte ki a két fiút hozzá a vasútállomásra, és ő ment eléjük vasárnap esténként is.

Már az első találkozásukkor békésnek és szelíd természetűnek látta, egyáltalán nem tűnt olyanak, mint ahogy a nagyobbik fia balesetének napján a tanárnök lefestette.

Hamar szót értettek, és néhány találkozás után telefonszámot cseréltek, hogy ha szükség volna rá, elérjék egymást.

Míg a fiúkat kísérgettek, beszélgettek. Egyik alkalommal a tréner megtudta, hogy a tanárnőnek nem a fiúk apja volt az első férje, és hogy tőle, a korábbi házastársától is ugyanúgy szökött el, mint később a fiúk apjától. Az pedig, hogy az első férjétől a nagy igyekezetben elfelejtett elválni, csak a házasságkötésük napján derült ki, illetve a házasságkötésük tervezett napján, mert ugye el kellett halasztaniuk az esküvőt, míg a nő el nem intézi a válási papírjait.

A fiúk apja persze elmesélte neki a felesége elköltözésének körülményeit is. Azt ugyan nem tudta, hogy az asszony a karján lévő kék foltot hogyan szerezte, talán egy alkalommal túl erősen foghatta őt vissza, mondta, mert a volt felesége a válás előtt nemegyszer provokálta őt, lökdöste és hadonászott a kezével az orra előtt, de az biztos, hogy egyszer csak azt közölte vele, hogy ha nem egyezik bele a válásba kizárólag az ő feltételeivel, akkor nem vonja vissza a feljelentést, amit a napokban tett ellene testi sértésért. Már maga a rágalom, mert hogy természetesen az volt, mondta a volt férj, tönkretette volna a munkahelyi és a baráti viszonyait, ám ideje sem maradt mindezt végiggondolni, mert egy nap arra ért haza, hogy a lakás üres, és vízben úszik: a nő minden ingóságukat összepakolta, és a gyerekekkel együtt elvitte a Dunántúlra, még arra sem ügyelt, hogy mielőtt a mosogatógép csövét kihúzza, elzárja a vizet.

A tréner döbbenet nézett maga elé. Jól emlékezett arra az októberi napra, amikor a tanárnök SMS-ben értesítette őt a költözéséről. Nem tudta, mit szóljon, nem volt ilyesmihez hozzászokva, az ő családjában másként éltek.

De másként élhettek a volt férj családjában is, gondolta néhány perccel később, amikor még valamire fény derült. A két férfi, emlékeikben kutatva egyezettette azt a napot, amikor az asszony az első váratlan látogatását tette a trénernél, és arra jutottak, hogy mindketten át lettek verve. A tanárnök ugyanis, ellentétben azzal, ahogy azt a trénernek állította, a gyerekeit nem a saját szüleinél hagyta, hisz azokban a napokban épp a férjével voltak családosul Ausztriában, és onnan, a nyaralásról jött el és csengetett be hozzá, azt füllentve a férjének, hogy halaszthatatlan ügyben a szüleihez kell utaznia.

Ahogy a tréner hazafelé tartott egyedül, és belegondolt a helyzetébe, egyre jobban elhatalmasodott benne a nyomasztó érzés, hogy egy olyan nővel él együtt, egy olyan nő a gyereke anyja, aki ilyesmikre képes.

Ahogy teltek a napok, egyre inkább a fiúk édesapja által is leírt valóságot tapasztalta maga körül. Mivel az asszony továbbra sem engedett új hozzáállásából, a tréner előtt világossá vált, hogy a viselkedése nem neki szól, a nő természete ilyen: élvezi, ha uralkodhat.

Ennek egyre több jele lett. Egyik délután például, amikor az asszony a nagyszoba foteljében ülve sálat horgolt, megcsörrent mellette a telefonja.

Nem vette fel, hagyta, hogy csörögjön, és mosolyogva tovább horgolt.

Amikor megint megcsörrent, újra hagyta kicsörögni, és ez így ment jó néhány híváson át még azután is, hogy a tréner megkérdezte, miért nem veszi fel.

– Csak – felelte az asszony, és mosolygott.

Minden egyes hívásnál egyre jobban és jobban mosolygott.

Amikor a tréner megunt, az egyik csörrenésnél rápillantott a telefonra, és látta, hogy a fiúk édesapja keresi a nőt. Akkor már nem merte megkockáztatni a nyílt konfrontációt, hogy az asszony előtt beszéljen, hisz ezzel a gesztussal szembekeverülne vele, de azt meg nem bírta nézni, amit a nő művel, ezért úgy döntött, inkább kimegy az erkélyre, és felhívja a fiúk apját a saját telefonjáról. Így is tett. Közölte vele, hogy ne csörgesse az asszonyt, mert ott ül ugyan a telefonja mellett, de nem fogja felvenni, és ki tudja, miért, láthatóan ezt még élvezi is.

A tréner abban az időben értette meg, hogy a tanárnő számára miért volt olyan nagy munka az eddigi kapcsolatuk. A látszatot kellett fenntartania. Ám most, hogy mindene megvan, amit szeretett volna, már nem kell ügyelnie a látszatra, immár különösebb veszély nélkül gyakorolhatja valódi természetét.

Mióta megszületett a kislány, az apukáján is uralkodhatott kedve szerint.

A tréner csak abban az esetben nem lett volna tovább zsarolható, ha elhagyja az asszonyt.

Ám ehhez el kellett volna engednie a kislányt is.

Vagy legalábbis úgy csinálni, mint aki nem szereti.

De nem tudta őt nem szeretni.

És mivel együtt akarta tartani a családot, csupán egyetlen lehetősége maradt: eltűnni a helyzetet.

Nem tehetett mást, folyamatosan alkalmazkodott, és ezzel az alkalmazkodással fenntartotta a nő hatalmát.

A kapcsolatuk éppen úgy működött, akár a diktatúrák.

Így éltek hát azután.

Amilyen gyorsan jött a jó, olyan gyorsan tette be a lábát a rossz is, gondolta most a tréner.

Mint amikor szép cselekkel már mindenkit átjátszott a pályán, és egy láb váratlanul felrúgja hátulról.

De még éppen a tizenhatos előtt, hogy ne lehessen belőle büntető.

Filip Tamás

Péntek

Agyam tömegsír,
gondolataim ásatások,
de a szívem még vágtat éjjel.
Fakó lovasként
fakó lovára ül, hogy
szikrává rúgja szét a köveket.

Álmomban hallottam
sírni az ólmot,
mikor a célba csapódott.
És én voltam a célpont.
Most pedig írok,
pedig nem kért rá senki,
s ha kérdeznak, mindig többet
szólok, mint szeretnék, hogy
megnyerőnek tartsanak, s így
ahelyett, hogy eltakarnám,
a szavakkal leleplezem magamat.

Holnap elsötétül a fénykard.
Élő húsrá fanyalodik a dögevő.
Holnapután népszámlálást
tartanak a siralomházban.
Az akasztott ember házát
elkobozza az állam,
és elszállásolja benne
az árván maradtakat.

Mikor még élek

Szabadíts meg a gyönyörtől,
hogy tisztán lássak,
hogy érezzem titkaid
hatalmát rajtam.
Nézz bele távcsöves puskádba,
tedd rám a célkeresztet,
vagy gyere közelebb,
nézd a tönkre lehajtott fejem,
nézd milyen erősen tartja a nyakam,
tapintsd meg,
és szánj meg,
szánakozz teremtményeden, Uram.
Támassz fel most,
mikor még élek.

Szerelem-kék

„Arany csiszetők kékben” – ezt
mosolyogja a fordítóprogram.
Nézem őket, ők elnéznek felettem.
Fogják egymás kezét és lebegnek,
Chagall álmodja őket ilyennek.
Emlékük felébreszt éjjel, felkelek,
hogy megint nézzem a képet.
És mintha tudtam volna, hogy
így lesz: könnyűvé tettem a dolgom,
mert mielőtt lefeküdtem, ennél a
képnél hagytam bekapcsolva a gépet.

Kék és arany, hegedű, virágok, tetők.
Repülünk, megáll az idő.
Ugye, mi repülünk? Ugye, mi is
szeretjük egymást annyira, mint ők?
Hogy méltóak legyünk az ecsetre, ha
minket is megszólítana egy festő.

Színpad!

Van küzdőtér, és nincs
békülőtér, van kulcsszó
és zárszó is van, de
még keresik egymást,
amiként én is mindennap
benézek a világnak
abba a részébe, amelyik
még nincs megteremtve.
Gyáva páncélom olykor
ledobom, álarcomtól is
megszabadulok, úgy
elnehezített, le vele!

A józan áhítat keres egy
új szereplőt, jelentkezem,
fölvessznek, a főpróbát lekéstem,
ma már a premier van.
De miért is félnék? Tíz éve
tudom ezt a szerepet.

Veréb

Hát eljöttél hozzám még egyszer,
hogy végleg elfelejtselek?
Tudom, azóta is beszélsz hozzám
négy falad között. Hogyan
is hallanám? És nem veszem
észre azt sem, amikor beülsz
az autóba mellém, de miattad
mégis bekapcsolom a rádiót, és
addig váltogatok a csatornák
között, míg végre meg nem szólal
A nem bánok semmit sem.

Nincs idő felsorolni

Elárverezték Gogol köpönyegét,
Isadora Duncan sálját,
Szergej Jeszenyin nyakkendőjét,
Tolsztoj biciklijét,
Kafka motorját,
Kafka bukósisakját,
Freud utolsó szivarját,
Olivecrona szikéjét,
Andersen ólomkatonáját,
Santiago horgát,
Gauguin fekete tükrét,
a lombikot, amelyben egykor homunculus született,
a tollat, a kést, a fésűt, az órát, a gyűrűt, a szemüveget, a
kulcsot –
Melyik kié volt, nincs idő felsorolni.
Mindegyik kellett valakinek, és
nagy pénzt áldozott érte, de tán
ő sem tudja, mit kezdjen vele.
Egy darabig őrizni fogja,
aztán elfelejti, hova tette,
és főleg azt felejti el, hogy
fiának elmondja, kié volt.
S ha meg is mondaná, a fiú
úgyse tudná, apja kiről beszél.
Csak annyit, hogy sokat ér.
Ám minden hiába, egyszer
úgyis eladja fillérékért.

Némán feküdt a pusztán a szó,
járomesontját traktorok taposták.
Más gépek gödörvályúkat ástak,
a semmi magát bennük megcsodálva
elhullott a keskeny tollas suhogásban.
A hízott mezei nyulak farukat mutatták.
Sár tapadt a nap küllőire,
nehezen mozdult előre az idő.
Csempékből kirakott réten jégvirágot
szedett a délután.

Hogy sütött a nap, ritkaság.
Hogy sűrű bokrok közé szorult az ibolya,
nincs mit tenni.

Feltámadt halottaiból a vas, ficánkolt,
villogott az akácerdő előterében.

A madarak mind elröpültek.

A giliszták lefúrták magukat a mélybe.

Reccsent a föld csontja. Sírt.

Talán hallottam, amikor tegnap a másik
oldalra fordultam az ágyban.

Talán láttam álmomban a mellette szinte
fává nőtt csipkebokrot, égett.

Nem tudtam, hogy dőlt oldalára.

Nem tudom, milyen volt a hangja.

Kiáltott a pusztába. Az erdei fenyő.

Tettünk egy kört a fagyos tájban.

Itt, lehet, csecsemőt kötöztek egy satnya fához.

Egy sárga zsákba belefűjt a nappali hold. Pukkant.

Több, arccal föld felé fordított televízió-képernyő
közvetítette a mennyek lecsapolását.

Még mindig van mit. Ennek sose lesz vége.

Az utolsó fogpiszkálót is feltálalják a szörnynek,
nemhogy a lelkes lényeket.

Mikor tavaly zúzmara fedte a világot,
akkor tobozt szedtünk alóla.
Azt hittem, most már, hogy ismerem,
örökké ott lesz. Törvény a létezése.
Madárlépés se a távolság közte és köztem.
Hallhattam, ahogy ágait széttárta,
miért hagyta el engemet?
Amikor közeledtem, már nem volt sehol
a magasság. Csak a vízszinteség. Ághalom.

Amikor a kurgánhoz értünk,
ahogy előre néztem, látám a földtúró gépet
kétszázötven méterre tőlem
jobbról befordulni. Nyomában jött
a traktor, remorkáján hosszú, kétágú törzs.
Elvitte a tartóoszlopot,
összeomlik az ég is.
Csókolom szentől szembe a tűleveleket.
Csókolom oldalról is őket.
Simogatom az illatos gyökeret.
Sótlan. Eszem.
Mi jogon siratom? Mi jogon hallottam
meg kiáltását?
Ki. Ki. Ki.
Kitekerték a földből.
Felhantolták a levegőbe.
Gyászmenet vagyok, pusztába kiáltott gyanta.
Tükrösír.
Kéregaszály.

Októberi feltámadás

Megvert hadakkal járom a vidéket,
az utolsó szilvák érett illatát viszem magammal.
Feltámad a szél. Visszavonul nyaram.
Szenderek szárnycsapását tükrözi páncélom,
tölcséres virágnak néznek.

Október

Legszebb ideje az őszenek.
Faszeges kis ablakom kiteszem a fábe.
Darvak krúgatnak. Repülők repülnek.
Emberek embereket ölnek.

Születés

Álmomban ért a születés,
lét jobbágya, élet hercege.
Zümmög a darázs, körtét eszik,
hull a vakolatlan hazugság,
felsír a szegre akasztott lánc.
Két szárny a mellkasomban,
csapkodja egyre a kéket.

Hóvirágbor

A galaxisközi magyar ispánsági ugarokon tavaszba fordult az ős,
hirtelen újra kivirágzott a pocokrágta kis borízúalma-csemete.
Rossz időben, rossz helyen virágozni. Miért is ne?
Ahol a semmi túlsűrűsödik, ott megjelenik az abundencia.

Délután Abundencia Paladravamos kisasszony sétálgat
a földre ereszkedő aranyszélű felhők között,
aztán késő este a szeptemberi teliholdba kapaszkodva
elbűrrög a Tejút irányába. Hosszú szoknyája nyomán
peregnek a csillagok, rátelepednek a pusztulásból kikiabáló csemetékre.
Örökélet. Fekete paradicsomméz.
Hóvirágbor a rövidülő nappalok kelyheiben.

2022. szeptember 9.

Felébredt álomból
hogyan szabadítsam ki az időt?
Ahova nyúlok, süllyedő homok.
Versenykönyv az égről. Fogolykiáltás.

Pusztológia

Égi szövöszékben reng a fény,
zenemű néhai fecskeszárnyra.
Hangyák bivalycsordája
iszik a madáritatónál.
Vizet tapogat, szegfűbibe nyelvét
finoman belemártja a kiloccsant
vízre előfutó zöld gyík a betonon.

Két fűszál sínén érkezik.
Két fűszál görbült hídján jön át.
Tízpercenként nyílik a sorompó.
Elhagyja az erdő a szívet.

Felborult itt egy szekér

Szétört edényekből ömlik a nyár,
hízott tücskök hátát olajozza,
pedig még csak akácfürtők között
huppogat a magányos búbos banka.
Szétszaladt csikók sörénye, magas fű.
Ave, mondják a fűszereket válogató asszonyok,
kezüikkel integetnek, párán át látom őket.
Gyalog megyek tovább.

Háború

Földlovak ültek ki a városok teraszaira.
Beszippantja a tavaszt hideg orrlukuk.
Gyermekeink elfelejtenek, meg se
tanulnak beszélni.

Nappali hold

Várnak a kelták a réten,
tölgyfalevél tutaj odafönn,
rajta madarak ülnek.
Dél van, állok a fűben,
az ég széleplét egy
ezüst galamb tartja a puszta fölött.
Mögöttem fák szárnya mozdul,
földbe gyökerezett madarak,
lábukon gyűrű abroncsa az idő.

Álom a Katorin

Kösz, ezt már jól ismerem. Az idő, hogy halad.
Nemezelt törzsű fák tövén melegszik a virradat.
A Hóközözig ellátni innen, nyáron is.
Néha zizeg az Adria, éji pusztáin leomlik az akarat.
A hajó fedélzetén kifeküdvé a legénység.
Ugyanazt álmodja mind. Erdő sűrűjében hangokat hall.
Avardobon pattog a gyöngyvirágfej. Disznókörmök hada.
És gyermeklábak homályba veszve.
Fűzfavessző sújtása arcomon.

Guzel Jahina

Ebi

A kisfiú sovány volt és sápadt, vékony csontú és finom bőrű. Az öregasszony éppen ellenkezőleg: sötét arcú és nagydarab, a bőre aszott, ráncos, mint egy kiszáradt tavalyi krumpliszem. A gyerek olyan volt, mint a krumpli csírája: folyton ott volt vele, elválaszthatatlanul. Az öregasszony Szalavatnak szólította, az pedig őt egyszerűen *ebinek*, nagymamának. Bizonyára neki is volt neve, de Szalavat ezt nem ismerte.

A nagymama és Szalavat mindenhol megjelent, ahová hívták. Márpedig sokfelé hívták: az Itil nagy folyó, mellékfolyóinak száma temérdek, és minden mellékfolyó mentén számos falu terül el. Szekéren, szánon, hosszú, faragott csónakon, homokszürke tevén érkeztek értük, ők pedig felültek a szekerekre, szánokra, csónakokra, tevékre, és mentek, hol a sztyeppe mélyére, ahol a vad kajszakok nomád táborai kezdődtek, hol a meredek dombokra az Itil innenső oldalán, az árnyas tölgyesekhez, a moksák és az erzják birtokai felé. Az ebi segített az újszülötteknek világra jönni, Szalavat pedig segített az ebinek. Hétéves volt, és már sok mindenhez értett: tudott zsályát és a vérehullató fecskéfüvet forrázni, hogy lemassák az újszülöttet; tudott imákat írni erős teával az agyag ivóedény belső falára, ahonnét az anyák isznak, tudta hangosan, szaporán verni a vasfazekat, hogy gyorsítsa a hosszan elhúzódó szülést. De a legfontosabb feladata az örökös volt. Szalavat férfi, a Rossz pedig fél a férfiaktól. Órák hosszat ült a fürdőház küszöbén, és hallgatta a vajúdók jajgatását. A csupasz asszonyok, hatalmas nedves hasukon erőlködéstől remegő köldökkel, ott álltak a gőzölő közepén, és a tetőgerendán átvetett törülközőbe kapaszkodva, gerincüket húrként feszítve, üvöltöttek. Az ebi pedig kiségitette a méhükből a kicsiny, tűzvörös újszülötteket.

Szalavat kétszer is megkérdezte, hogy neki magának volt-e anyja, és mind a kétszer ugyanazt a választ kapta: nem volt se apja, se anyja. Egyszerűen az történt, hogy egy alkalommal az ebi nagyon unatkozott, nekiállt, hogy levágja a körmét, levakarta a testéről a rátapadt verejtéket, gombócba gyúrta, ráfűjt, és kész, megvolt a kisfiú. Elnevezte Szalavatnak. Harmadszor is megkérdezni nem volt értelme. Valószínűleg tényleg így is történt a dolog.

Ezért valahányszor az ebi a körmét vágta, Szalavat nyugtalanul figyelte: nem gyúr-e belőle még egy kisfiút. A levágott körömforgácsot az ebi ott őrizte egy szoroson megkötözött vászonzacskóban, a ládája fenekén; sok volt belőle, sok maréknyi, elég lett volna egy egész hadseregnyi kisfiúra, akik szebbek, egészségesebbek, okosabbak és engedelmesebbek, mint ő. Ez a gondolat olykor fájdalmat okozott neki. Azon ábrándozott, hogy behajítja a zacskót a

kemencébe, de tudta, hogy soha nem fogja megtenni – nem öl meg egy egész gyermekhadsereget.

Szalavat éjszakánként félrehajtja a függönyt az ablakon és titokban nézi az alvó ebit a holdfényben. Az ebi alakjában csodálatos módon fel lehetett ismerni mindazt, amit valaha látott és megfigyelt. Hajának csillogó ezüstje magába foglalta a tél minden árnyalatát: az első áttetsző, szél sodorta októberi hófátyolt, a dombokat takaró hó porhanyós fehérjét, a befagyó Itil kásajegének gyöngyházás csillámlását, a februári jég súlyos szürkéjét. Az ebi barna, pórusos bőre a föld, a mohos kövek, a nyár közepére kiegészített fű, az ürgeprémek és a pilleszárnyak színét viselte. Ráncainak furcsa rajzolatában ott volt a föld geográfiaja: a nagy ráncok – a folyók, a kisebbek az utak, az alig észrevehető legvékonyabbak az erdei ösvények. Az állán a helyenként ősz, helyenként még fekete ritkás, hosszú szőrpmacsok a nyíresek és tölgyesek, melyek ugyanilyen csomókban, szigetekben szóródnak szét az Itil-menti dombokon. Pórusainak nagy, mély lyukai a sztyeppe szoloncsákos tavai. Nem volt a földön tárgy és szín, amit ne lehetett volna megtalálni az ebiben – a világ úgy látszott benne, mint a tükörben. De az is lehet, hogy minden éppenséggel fordítva volt: az ebi adta a mindenségnek a színeit és formáit, és a világ körülötte mindössze az ő tükörképe volt.

Alvás közben az ebi testében tucatnyi hang támadt, és csendes éjszaka – ha az ablakon túl nem üvöltött a hóförgeteg, és nem sustorgott az eső – meg lehetett hallgatni, ha az ember odatapasztotta a fülét az ebi erős, meleg oldalához. Az ebi belsejében az élet sokhangú és végeérhetetlen volt: zubogott és énekelt, tutúlt és füttyögött, és sziszegett, és sustorgott, és bugyborékol, pillanatnyi szünet nélkül. Lehet, hogy odabent létezett még egy másik világ, saját szelekkel, zivatarokkal, záporokkal, árákkal és apályokkal, dübörgő kövekkel és morajló visszhangokkal. Ezekben a pillanatokban a sötétben nyitott szemmel fekvő Szalavat mindig kissé sajnálta, hogy nem válhat részévé ennek az örömteli, harsány szimfóniának, vagy legalább nem kapcsolódhat hozzá a maga szólamával. A saját testének hangjai szegényesek voltak: csupán éhes gyomra kordult meg olykor-olykor.

Az ebi hangja átható volt, a járása lendületes, a keze nehéz és kemény. Az ujjai soha nem egyenesedtek ki, amint görnyedt háta sem, a lapockák felfelé ágaskodó szárnyaival, amelyek közül a jobb kissé feljebb volt a balnál. Az ebi púpja Szalavat vétke volt.

Gyerekkorában Szalavat csontjai puhák voltak, mint az agyag: nem tudott járni a saját lábán, és az ebi hordozta egy hátára vetett zsákban – egész addig az életkoráig, amikor más gyerekek már libát legeltetnek. Ettől hajlott meg, mint a sarló. Szalavatnak még a feje is olyan tapintású volt, mint a rohadt görögdinnye, a legrohadtabb része pedig a feje tetején volt; ha az ember rátette a kezét, érezni

lehetett a gyerek szívverését, ha megbökte volna az ujjával, át is üthette volna. Így mesélte az ebi.

Az ebi állította talpra. Szalavat jól emlékezett rá, amikor az ebi átsütötte; ez az ő legelső és legrettenetesebb emléke. Ott fekszik a kenyérvető falapáton, meztelenül. A nagymama belekotor a pizskavassal a kemence szájába, aztán felemeli a lapátot, és bedugja a kemencébe. Szalavat, amint bent találja magát a fekete, forró sötétségben, elveszti teste határainak érzését. Nem is látja, van-e még keze, vagy például hasa – és üvölt a rémülettől. Az üvöltés visszaverődik a kemence faláról, és minden oldalról bebugyolálja; úgy rémlik, a tulajdon fülébe üvölt. Amikor az ebi kihúzza a napvilágra, Szalavat a padlóra esik, el akar mászni, de a nagymama elkapja a lábánál fogva, és újra ráülteti a lapátra: a beteg gyereket háromszor kell átsütötni, és még hátravan kettő... Attól fogva fél a kemencétől. Ámbár az eset után a csontjai megerősödtek, hamarosan tudott botorkálni a házban, egy idő után pedig az utcán is.

Épp ideje volt: az ebi kezdte magával vinni pénzkeresetre. A szülő asszonyokhoz tett utak során – felfelé és lefelé az Itilen – úgy viselkedett, ahogy az ebi tanította: a száját csukva tartotta, a szemét és a fülét nyitva. Sok arcot látott: széleset és laposat, hosszúkás és görbe orrút, kiugró pofacsontút, dús szemöldökűt, sárgát, barnát, rézvöröset. De még többet hallott: hangokat, nyelveket. Az arcok olykor megtévesztették: a kajszakok néha olyanok voltak, mint a kalmükök, a cseremiszek mint a basirok, az udmurtok mint a csuvasok; a nyelvek viszont nem tévesztették meg soha. Ő pedig csak ámult sokféleségükön és majdnem tapintható, szinte anyagi szépségükön. A baskír nyelv sustorgásában nagy szemű homok pergett, álmos lovak dobogtak puhán – a fűvön vagy a mohában –, alig hallhatóan görögtek a patak medrében a kövek. A csuvas úgy duruzsolt, mint a méhek és a szúnyogok, sustorgott, mint a sás a folyóparton, sziszegett, mint a szertekészó kígyók, ciripelt, mint a tücsök a fűben. A cseremisiz hol rézpénzeket csörgetett, hol vízbe szórta őket, s azok kurta, éles „csa!” csattanással csapódtak bele a vízbe. Még saját nyelve, a tatár – attól függően, hogy merrefelé tartottak, a nap felé vagy ellenében – másféleképpen hangzott az Ilti mentén: hol több volt benne a szél és a száraz fűvek sustorgása, és az őszi sztyeppe túlérett magjainak pattogása; hol szelíden csobogott benne a sűrű, zsíros tej, bugyborgott a tejfel, és édesen cuppogott a kettétörő mézes lép.

A szülő asszonyok viszont egy nyelven beszéltek: a fájdalom nyelvén. Az ebi és Szalavat jól ismerte ezt a nyelvet, talán a legjobban az egész Itil mentén. A szülő asszonyoknak még az arca is egyformává lett egy bizonyos pillanatban: arccsontra feszülő bőr, nedvesen vicsorgó fogak, az erőlködéstől kifehéredő orrcimpák. Az ebi egyszer elárulta, hogy a nő csak akkor válik igazi nővé, ha felpróbálja ezt az álarcot. A férfiakról semmi ilyesfélét nem mondott. Úgy látszik, nekik nem volt szükségük arra, hogy igazolják a nemükhöz való tartozást.

Az emberek úgy tartották, hogy Szalavat és az ebi szerencsét hoz a házba: amikor egy asszony méhe sokáig üres maradt, és hasztalan áhította, hogy gyümölcs nehezítse, az ebi segített a szerencsétlen házastársaknak, hogy nemzzenek – per sze, fiút. Ezen a világon valami okból mindenki fiút akart: kötekedő, zajos, falánk, vakmerő, kiabálós fiúkat. Ez furcsa volt. Ha Szalavat nő lenne, ő kislányt szeretne, szelíd és gyengéd kislányt, mint az ezüsthallacska a folyó öblében.

Ahhoz, hogy megkapják a régóta várt gyermeket, a szülőknek igyekezniük kellett: fogadalmakat tettek és alamizsnát osztogattak; az asszony az ebi által megbűvölt almát evett (nyáron), szárított vagy vízben eltett babot (télen, mégpedig páratlan számút, napjában egyszer, imádság után); az ebivel kézen fogva körbejárta a temetőt, kérve az ősök közbenjárását. Amikor elvégezték az összes szükséges procedúrát, a házastársak teste és lelke pedig felkészült a nemzéshez, az ebi és unokája eljött a házhoz. Szalavatot odafektették a lepedőre, melyet gondosan kimostak az Itilben (nem a part mentén, pallóról, hanem a folyó közepén a legtisztább áramlatokban), és okvetlenül napon szárították; Szalavat soká hengergőzött a fekhelyen, buzgón összeszorított ajkakkal, arcát szorosán a szötteshez szorítva, úgy, hogy a házban más sem hallatszott, mint a teste alatt a deszkák nyikorgása, meg a serény fűjtatás. Némelykor – a biztonság kedvéért – maga az ebi is meghengergette Szalavatot a lepedőn. A nagymama kemény, nem hajló ujjai rásimultak a gyerek tarkójára, és úgy hengergették Szalavatot, mint a tésztát. A gyerek ilyenkor fintorgott a fájdalomtól, egyszersmind nevetett: tetszett neki, hogy tésztának érzi magát az ebi kezében.

Ezalatt az elgyámoltalanodott házastársak szóltanul ültek valahol a sarokban a ládán, mintha idegenek lennének saját házukban. Valószínűleg a vétkeikre gondoltak, és bánták őket. Egy kisebb vétek nem akadályozza meg a gyermek születését; megmutatkozik a gyermekben, hogy eszébe juttassa magát a szülőknek, és megerősítse őket a hitükben, aztán eltűnik. Ha az apa titokban disznóhúst evett, akkor az újszülött hátán fekete, merev sörte nő, mint a vadkannak; ha aztán a foltot megkenik az anya tejével, kihullik. Ha az anya túlságosan fecsegő volt, vagy hangosan kiabált az utcán, a gyerek eleinte kiabálós és nyughatatlan lesz, de aztán kinövi, és megnyugszik. A nyelv, a has vagy a fül vétké könnyen kitudódik, és hosszan fogják hánytorgatni az emberek, de a megszületett gyermek önmaga a felsőbb kegyelem jele, a szülők megnyugvása és öröme. Más dolog a súlyos vétek. Az irigység és a gőg, az önzés és képmutatás kődarabként nyomja a bűnöst a házastársával együtt, az asszony méhét lyukas dézsává változtatja, és megalvasztja a férfi magját. Nem kapnak a szerencsétlenek sem utódot, sem emberi együttérzést – így élnek le az életüket az üres házban.

Sok ilyen bűnöst látott Szalavat. Sajnálta őket: nehéz úgy élni, hogy az ember örökké magával cipeli, amit művelt, mintha pudos kövekkel megrakott kordét vonszolna...

– Afarin!¹ – kiáltotta végre az ebi, az alacsony mennyezet felé emelve göcsörtös kézfejét. – Fiúgyermek jön a házhoz!

– Köszönjük, *apa*² – felelte alig hallhatóan a fiatalasszony. – Áldás a fejére és az unokájára.

Ekkor Szalavat és az ebi sietve elhagyta a házat, kezükben súlyos batyuval, benne puha, még ki nem hűlt és meg nem dermedt tyúk, vagy egy pár friss cipő, vagy egy halom cukros szélű, ráncos, szárított tökszelet. És magukra hagyták a házastársakat a szilács remegő fényében és a csendben, melyet csak a kemence tüzének pattogása és a kürtőben a szél zúgása tölt meg...

Azon a bizonyos napon Szalavatot és az ebit a szomszéd faluba hívták. Tuktas kovács házába, akinek felesége, Banat lebabázni készült. Az asszony méhének vize már eltávozott, a gyermek már kéredzkedett kifelé a világra, nyugtalanul rugdosta belülről az anyja hasát, amikor Tuktas futva megérkezett az ebihez, gyalog jött a zsíros áprilisi sárban, az arca egészen izgalomtól tágra nyílt szeméig csupa agyag. Az ég nem kényeztette Tuktast utódokkal: az első magzat nem érett meg a felesége hasában – elvitték a dzsinnek, nem hagytak belőle más emléket, mint egy sötét vérfoltot a lepedőn. A második magzatra három teljes évet vártak. És lám, kivárták. Az ebi és Szalavat fapatát kötött a lábára – ez az egyetlen menekvés a tavaszi latyakban –, és sietve indultak a vajúdohoz.

Az Itil túlsó partja felől fagyos szél fúj az arcukba, a sápadt kék égen szembe velük alacsony fellegek szálltak, nyájaik visszatükröződtek a fekete mezőkön álló víz hosszú tükreiben. Finom csipkefoszlányokként csapkodtak a láthatáron az apró ligetecskék. Az ebi szinte repült a szétázott úton, lépést tartva a hatalmas termetű, hosszú lábú Tuktassal; Szalavat alig ért a nyomukba, időről időre futásra váltott, s közben legjobban attól félt, hogy megbotlik, és megmártózik az egyik zsíros agyaggal teli hatalmas tócsában. Tuktas futtában zavarosan motyogott valamit az orra alatt, hol levette borotvált feje búbjáról a fekete szövetkaljapust,³ hol újra visszanyomta a fejébe; hirtelen megállt, megragadta Szalavat vállát, és belenézett a szemébe: „Fog menni, kis legény?” – „Ha nem fogsz lábatlankodni nekünk!” – káromta az ebi, hátra se nézve.

Amikor egy domb mögül előkandikált Tuktas falucskája, a levegő már megsűrűsödött, megtelt nehéz esti kétkel. Odaértek a falukerítéshez; továbbsiettek az előkertecskék mögött meghúzódó zömök házak mentén, melyeknek zavaros kis ablakaiban itt-ott már fakó sárgás fény pislákkolt. Megkerültek néhány magas, helyenként foghíjas kerítést, hol jobbra, hol balra kanyarodtak, ahogy a kusza,

1 Jól van! (tatár)

2 Idősebb, tekintélyesebb nő megszólítása.

3 Lapos, többnyire kerek fejfedő.

keskeny utcák diktálták. Végül besurrantak egy megvetemedett kapun, melynek szárnyaira fából faragott nap volt szegelve. Megérkeztek.

Az udvarban szárított trágya édeskés füstje lebegett – a fürdőházat régen felfűtötték, a levegőben szénfüst maradéka szállongott. Nem mentek be a házba, hanem elsiettek a magas tornác és a ház hosszú fala, a nagy és a kis magtár mellett; elhagyták a tyúkólat meg a disznóolat, valami állat mélyről jövőn fújtatott egyet, lépkedett párat súlyos patájával; elhaladtak a jégverem meg a fészert mellett, egyenest a fürdőházhoz.

– Mondd csak, fog menni? – kérdezte újra Tuktas Szalavattól már a küszöbön, és nedves tenyerével elkapta a kisfiú elálló fülét. Az ebi belökte Szalavat a fürdőház belsejébe. Felvette a földön heverő sarlót, suhintva belevágta az ajtófélfába, védelem gyanánt a rosszindulatú erők ellen. Szigorú tekintettel végigmérte Tuktast, és becsapta az orra előtt a nedvességtől megduzzadt, kissé félredülő ajtót.

A világ odakint maradt – az este csendes neszei, a tavaszi mezők lehellelte, az árnyak kékje, a nyugtalan férj félelmei, s talán maga az idő is. Itt bent, a meleg nyirkossággal és a leforrázott füvek – a kakukkfű és a vérehullató fecskefű, a fekete üröm és a zelnicegy – savanykás-kesernyés illata között, itt ment végbe a legfőbb és legfontosabb dolog, a legeslegeső, még ha sok ezredszer történt is meg. Valahol odabent, a fürdőház forró mélyén már várt a fiatalasszony, s várt a méhében a gyermek. Csak egyet vártak, hogy az ebi levetközzön, bontsa le a haját, mondjon el egy imát, és lépjen be hozzájuk, Szalavat pedig foglalja el a helyét a küszöbön.

A fürdőház belseje mindig két részre oszlik. A gőzölőben – ahol forróság és füstszag honol, ahol a levegő remeg és rétegeződik, sűrűn keverednek a szagok, mint a zsír és a hús a fortyogó birkalevesben – az ebi uralkodik; ő parancsol a gőzgomolyoknak és a víz sistergésének a kemence felizzított tetején, az áramlásoknak és hőmérsékleteknek, a szülő asszonynak és a születő csecsemőnek. Szalavat a hűvös előfűlkében őrködik: védi a határt. A gonosz erők félnek a férfiembertől, erősen félnek – nem is látott Szalavat egész életében egyet se közülük.

A nagymama levetközik, megszokottan átvizsgálja a szüléshez szükséges tárgyakat, amelyeket a házigazda már előkészített, az ebi utasításai szerint: a kések oda vannak készítve a bejáratnál a palasz⁴ alatt. A gerendák közti résekbe tömött kőccsomók között fokhagymagerezdek fehérlenek, az ablakpárkányokon igyekvő, de ügyetlen kézzel készült gondos másolatban Korán-idézet („Allah megkönnyebülést kíván nektek, hiszen az ember gyengének teremtett”). A sarokban kendővel letakart tálca, rajta cserép teáskanna, mellette öntöttvas serpenyő ónkanállal – minden rendben, minden a helyén, dologhoz láthatnak. Szalavat a földre dob egy

▼

4 Sörte nélküli szőnyeg.

nemezlapot, és kényelmesen elhelyezkedik rajta. Az ebi – miután levet magáról három inget, két salavárit – benyit a gőzölőbe, és átlép a küszöbön. Az ajtót nyitva hagyja: nem szabad túlhevíteni a vajúdót.

„Félek” – ez az első szó, amit Szalavat kihall a gőzölő sötétjéből.

– Allah mindenható, úgy félek, félek, félek...

A szülő nő csípőre teszi a kezét, szélesre tárja félig begörcbült lábát, óriás hasa a két térde közé lóg, és mozdulatlan, a vállá jobbra-balra imbolyog, kibomlott haja végigterül csupasz farán. Banat nagyon szép – még most, még félelmében is.

– Vétkezéél? – kérdi üdvözlét helyett az ebi, és négykézláb elindul a padlón, hogy eligazgassa a szétteregetett szénát.

Banat toporog, hagyja, hogy az ebi elsimítsa a lábával összetúrt fűnyalábokat. Az ebi nem görbülő ujjaival szétfésüli a szénát, felrázza, ahogy a villával szokás kazalrakáskor. Minél puhább a széna, annál könnyebb lesz a szülés. Az ebi feláll, és az iménti szalmarázó mozdulattal eligazítja Banat nedvességtől elnehezült haját.

– Nem tudom, *apa*. Nem hazudtam, nem rágalmaztam. Nem mondtam gonoszságokat, nem káromkodtam, nem szitkozódtam. Üres szavakat nem fecsegettem, üres gondolatokat nem engedtem meg magamnak. Nem kíváncsiskodtam feleslegesen. Nem veszekedtem, és nem kiabáltam. Hamis esküt nem tettem. Senkit a háta mögött meg nem szóltam, senkit meg nem ítéltam. Senki alamizsnáját nem szóltam le.... Nem vagyok vétkes, mégis félek.

Banat az arcához emeli a tenyerét – az ujjai finoman reszketnek.

Az ebi dallamosan mormog az orra alatt, miközben szétbontja vékony, majdnem súlytalan, hosszú, térdénél lejjebb érő hajfonatát. A kibontott haj a földet éri, a lába alatt zizegő szalmát söpri, olykor úgy látszik, rálép vagy belebotlik. Minden csomó vagy köteg akadály a vajúdónak, ezért a bábaasszony haja semmiképp sem lehet befonva. Aztán beszakítja a parányi ablakon a kartonfüggöny szélét, kiránt egy szálát, és kirojtosítja az anyagot: minél több hurok kioldódik, annál könnyebb lesz a szülés.

– Tegyük fel, hogy a nyelved tiszta, Banat. Hát a kezed?

– Nem loptam, nem csaltam a mérleggel. Senkit nem vertem meg, még csak rá sem emeltem a kezem senkire. Állatokat és madarakat nem csonkítottam meg...

Az ebi átvét a mennyezetgerendán egy hosszú lenvászon törülközőt, és erősen megrángatja mindkét végét, ellenőrzi, elég erős-e a szövet. Aztán felhúzza a lábát, és ráfüggeszkedik a törülközőre: a gerenda egy kissé megnyikordul, az ebi vakondmancsra emlékeztető hosszú, göcsörtös lábfeje lassan elleng a széna fölött.

– A kezem nem ért hozzá se idegen férfihoz, se idegen holmihoz... – folytatja buzgón a felsorolást Banat. – ...se kártyához, se játékkockához...

Így, ilyen félig suttagó beszélgetések közepette, a padlódeszkák halk nyikor-gása és a lentörülködő sustorgása kíséretében gördül a nap az est felé. Szalavat ezredszer figyeli ezt a látványt: két meztelen asszony egy barna gerendákból

rakott szűk ládában. Az egyik fiatal, sima bőrű, izzadságtól csillogó combokkal, a hasa fehér gömbjével, melyen márványosan rajzolódnak ki a vénák, és a hátát eltakaró súlyos nyirkos hajzattal. A másik öreg, sötét bőrű, renyhe testű, mintha kövekből, tobozokból és göcsörtös ágakból lenne összerakva. Az első – ijedt és buta, boldogtalan a maga értelmetlen szépségében; holnap felváltja egy másik, aztán a következő, meg még következő – és így tovább, megszámlálhatatlanszor. A másik örökre marad, amilyen most: púpos, horgas ujjú, akit elformátlánítottak a betegségek és az évek, bölcs, mindenható, gyönyörű. A fürdőszoba ablakán beszívárog a meleg alkonyfény, visszaverődik a kemence meszelt oldalán, szelíden szétszóródik a gőzölőben. Az asszonyok úgy úsznak benne, mint az olajban. A tér parányi. Ha az ember oldalra nyújtja a karját, a falba ütközik, ha felfelé – akkor a mennyezetbe. Ők mégis számtalan bonyolult mozdulatot végeznek, olykor együtt, összehangoltan, másszor ki-ki maga; de még amikor külön-külön mozognak, akkor is egyetlen táncot járnak, egyetlen cél felé tartanak, soha nem zavarják egymást és nem ütköznek össze egymással – ahogy nem ütközik össze a közös vödörbe tett két nagy élő hal sem.

Banat egyszerre teste egész súlyával ráfüggeszkedik a törülközőre, és derékban kétrét görnyedve hangosan felnyög. A lábai kétfelé csúsznak, a hasa remeg, mint egy hatalmas, súlyos csepp – mindjárt leszakad, és a padlóra esik.

– Ne kiabálj ilyen hangosan, te szégyentelen! Ne szégyenítsd meg a halott szüleidet, se a férjedet meg ne szégyenítsd! – parancsolja az ebi a nyögések szünetében, miközben bőségesen mosogatja Banat hasát szappanos vízzel, és igyekszik kitapogatni benne a magzatot. – Meg engem se. Még azt találják mondani: egyetlen a bábaasszony, nem tudta csillapítani a fájdalmat. Hogy képzeled, Tuktas meg én, mi vagyunk a hibásak, hogy ilyen nebánsvirág vagy?

Banat konokul rázza a fejét, de nem tudja türtőztetni magát, újra meg újra felnyög, minden egyes alkalommal elnyújtottabban és mélyebb hangon; Tuktas is bizonyára hallja az udvarban, de még talán az utcabeli szomszédok is. Hangosan nyögni a fájdalomtól nem szabad, asszony népnek pedig még annyira sem. Az ebi megmarkolja Banat egy nyirkos tincset, és bedugja az asszony fogai közé.

Szalavat nézi Banat izzadságtól csillogó, hatalmas hasát: valahol a mélyében ott rúgkapál egy apró, vörös bőrű kis lény, aki próbál kiszabadulni a szűkké vált gubóból; oly erősen rúgkapál, hogy fájdalmat okoz az anyjának. Milyen lehet azt érezni, hogy az ember csupán egy másik ember védőburkolata, tokja? Érezni belül egy másik lény végtagjainak a rugdosását, egy idegen akarat mozdulatait? Akarna tenni valamit, de képtelen rá, és arra kényszerül, hogy szótlánul tűrjön, és várja, amíg amaz, izmokat, ízületeket szaggatva, elő nem mászik a méhéből?

Vagy éppenséggel minden fordítva van? A női test szeretné kilökní magából a túlságosan súlyossá vált magzatot – megkönnyebbülni, megválni amattól, újra csupán önmagává válni; préselné kifelé a magából a gyermeket, mint a gyümölcs

húsából a levet; az pedig ellenkezik, rúgkapál az anyja izmainak bőrtönében, rettegve, hogy azok szétnyomják vagy megfojtják, nem sejtve, hogy élete pillanataiból mennyi van még hátra.

Az ilyen gondolatoktól Szalavat gyomra utálatosan megkordul, mintha jókora, síkos tapintású, nagy pikkelyű kígyó kunkorogna benne. Sajnálja a verejtékben fürdő, reszkető térdű, fogai közt a tincset szorongató Banatot. Úgy érzi, a saját térdei is megroggyannak, az állkapcsa görcsöt kap az erőlködéstől, az ő halántéka is verejtékes. A nyakán végigcsorog egy utálatos forró csepp, rá a kulcscsontjára, továbbgurul lefelé a mellén és a hasán, a köldöke vézna ráncába. Szalavat megtörli izzadt állát, és keresi az ebi tekintetét: nem jött-e már el az én sorom, nincs-e itt az én időm? S az ebi szeméből kiolvassa a választ: nem, még nincs itt.

Banat kiejti a szájából a haját, és halkán súgja:

– Engedd meg, hogy kiáltsak egyet, *apa*. Könnyebb lesz utána, tudom.

Az ebi nem felel, csak szigorúan ránéz.

– ... Tisztán tartottad-e a szemed, Banat?

– Igyekeztem, *apa*, nem néztem sandán, se gögösen, nem néztem kéjsóváran, nem néztem szemtelenül. A szemérmemet nem nézegettem, mások tekintete előtt sem tártam fel. Nem leskelődtem senki és semmi után, kíváncsi pillantásokat nem vettem se más udvarába, se más lelkébe.

– Hát a füled?

– Nem hallgatództam. Elzártam a fületem mások titka, a gonosz beszédek és a szennyes pletykák elől... Engedd meg, hogy egyet kiáltsak, *apa*. Nem bírom tovább, nem bíro-o-om!

Banat halkán felszűkül, a nyakán mintha vékony és vastag kötelek feszülnének; a válla vékony bőre alatt és verejtékben ázó combján, izmos lábszárán kiduzzadnak a finom erekkel behálózott domború izmok. Szalavat érzi, hogy keze és lába felmelegszik, vér áramlik beléjük, a torka és a gégeje megfeszül – mintha ő szűkölné, egyre halkabban, még halkabban, végül már alig hallhatóan nyüszít csupán. Nagyot nyel, igyekszik visszafogni a remegést a torkában és a szájjpadlásán; két karját magára fonja. Egyszerre nehezebb lett a lélegzés: a megsűrűsödött levegő lassan szívódik az orrlyukába, mint a víz. Be kéne csuknia a szemét, be kéne fogni a fülét, hogy ne lássa és ne hallja a másik kínlódását, de nem lehet, az ebi nem engedi: ha Szalavat csak pár percre süket és vak lesz, akkor nem képes elvégezni a munkáját, amikor eljön az ő ideje. Így aztán engedelmesen figyel, ahogy Banat szipog, háta és válla reszket, arcát beletemeti a mennyezetről lelógó törülközőbe, engedetlen lábával a padlón toporog.

Az est éjszakába folyik át, az ablakon túl az esthomály megfeketedik. A gőzölőben szilácsot gyújtanak, egyszerre négyen lesznek odabent: két élő asszony és két fekete árnyék – szélesek és hullámosak a fal domború gerendáin, hosszúak és egyenesek a deszkamennyezeten. A fájások úgy követik egymást, mint a hullámok az

Itilen. Minden görcs után Banat egyre gyengébb lesz: már nem függ a törülközőn, hanem a padlón görnyed, újra meg újra a könyökére ereszkedik, mintha imádkozna; a haja összekeveredik a szénával, az orcájára és homlokára száraz fűszálak tapadnak. Gyengül Szalavat is: a teste fáj, mintha megverték volna, a nyaka és a válla sajog, elnehezedik. Mikor jön már el az ő ideje?

– Rosszul vagy, Banat – szólal meg az ebi, amikor a rézvörös alkonyi égen kigyúl az első csillag. – Gyenge vagy és lusta, nem segítesz a gyerekeknek, nem igyekszel. Majd aztán magyarázkodhatok Tuktamasnak, hogy miért nem sikerült...

– Mi nem sikerült? Miről beszélsz, *apa*!?

– Igyekezz! – emeli fel a hangját az ebi. – Izzadj, te tunya! A szülés nem olyan, mint a férjeddal a kemencén heverészni! És állj fel a térdedről, ha azt akarod, hogy a gyereked hamar lábra álljon!

Szalavat pedig már nyújtja be a küszöbön a tálcát a cserép teáskannával és az egyetlen ivóedénnyel. Mindig tudja, mikor mi kell az ebinek. A sűrű, feketésvörös tea, amely hideg és keserű, hogy az ember foga elväsik, nem ivásra kell. Az ebi beledugja az ujját, beleírja az ivóedény belső oldalára az ima szavait, aztán vizet tölt rá, és odanyújtja Banatnak, hogy igya meg. Magát az edényt összetöri, a cserepeket szétrakja a fürdőház négy sarkába. Kipróbált módszer. Ezután úgy ugrik elő a gyerekek az anyjából, mint borsó a hüvelyből.

De Banatnál nem válik be. Talán voltak vétkei, amelyeket eltitkolt az ebi elől, azok szorítják össze abroncs módjára, vagy a félelem – a kiivott imádság nem használ. Amint nem használ az sem, hogy az ebi szappannal dörzsöli be a hasát, örömmel csapkodja a derekát, szárított tölgyfakérget rágat fele – Banat tovább görnyedezik, a lába köze pedig üres. Nem jön a gyerekek a világra.

Banat nyögései már nem is nyögések, hanem tompa, szaggatott hörgések, mint egy öreg, beteg kutya vakkantásai. Időről időre zavaros motyogás hallatszik közben: „... Nem ittam se bort, se sört, se túlerjedt kvaszt... Disznóhúst nem vettem a számba, döögöt nem ettem, ragadozók húsát sem... Engedd meg, hogy kiáltsak, *apa*, könnyebb lesz, érzem, engedd meg, hogy kiáltsak...” Banat nem mer lefeküdni a padlóra, nehogy valami nyavalyát hozzon a gyermekre, hát elnyúlik a fürdő polcán, hatalmas hasát kaparássza, élénkvörös csíkokat szántva feszülő bőrén. A lábai önálló életet élnek a testétől, rángatóznak, rendszertelenül összehúzódnak és kinyúlnak, egyenként, mint az imént agyonütött varangyos békának. Az arca lepedőnél fehérebb. A szeme vad.

Szalavat tarkója, nyaka, melle, háta csurom víz. A verejték dúsan ömlik a testén, mint az esővíz. Már nem az első forró és tiszta verejték, hanem a tizedik, hideg, ragacsos, megtapad a test redőiben. Már nem törli le a testéről az izzadságot, nincs értelme. Sokszor tapasztotta már ajkát az előtérben álló vizes vödörhöz, sietősen kortyolt belőle – aztán szemét újra Banat reszkető testére szegezte, ahogy az ebi parancsolta. Az izmai eleinte hosszan elnyúló fájdalomtól sajogtak, most

zsibbadtak, mintha tűkkel kevert vízzel teltek volna meg; a feje is megtelt ezzel a szúrós vízzel, elnehezedett, újra meg újra megbiccen, mint szeles napon a napraforgó virága. A fülébe mintha szénát tömtek volna, a szemére köd ereszkedett, de Szalavat egyenest örül ennek: így könnyebb várni *az ő idejét*.

– Tisztátalan napjaimon éjszaka nem mentem a férjemhez... Piszkos gondolataim nem voltak senkiről... Engedd meg, hogy kiáltsak, *apa*...

– Elég a rívásból! – parancsol rá az ebi. – Kapaszkodj a púpomra, te döglött számar!

A hátára vonja Banat elgyengült testét: hát a hátón, tarkó a tarkón, fiatal, hajlékony gerinc a púpon, súlyos fekete haj a pihekönnyű ősz tincseken, sima fehér test a barna, dudoros törzsön. A vállára vonja Banat kezét, belefűzi a könyökét, a melléhez szorítja. Erőlködik, krákog és kiegyenesíti félig behajtott lábát – a vajúdó ívbe görbülve fekszik az ebi hátán: az arca majdnem a mennyezetet éri, kék erekkel behálózott súlyos mellei kétfele lógnak, hatalmas hasa felfelé néz, lábfeje a padlón vonszolódik. A két asszonyból összefonódott lény imbolyogva, lassan lépked a fürdőházban, próbál megszabadulni a terhétől.

– Nyújtózz! – kiáltja az ebi Banat alól. – Igyekezz! Dolgozz, te döglött kanca! Én felelek érted a férjed meg az emberek előtt!

Az ebi időről időre, mintha ugrani próbálna, megdobja Banatot, hogy jobban nyújtózzon. Szalavat a küszöbről jól látja, hogy ilyenkor Banat hátra lógó arca ideoda lódul, szája félig nyitva, pupillája merev.

Szalavat fogja a sarokban heverő serpenyőt, és ónkanállal kongatni kezdi, hangosan és szaporán: bing! bing! bing! Az ebi parancsa szerint akkor kell megütnie, amikor a vajúdó arcáról lerí a halál közelsége. Szülés közben az asszonymak hetven ina szakad, és a sír ajtaja még negyven napig azután is nyitva marad előtte. De egyes asszonyokon nem látszik a halál pecsétje, másokon viszont olyan szembeötlően mutatkozik, hogy lehetetlen észre nem venni. Szalavat mindig észreveszi, a szeme éles, bár most már fáradt. Bing! Bing! Bing!

Amint az ebi meghallja a vasedényt csapkodó ón csörömpölését, leereszti Banat ernyed, képlékeny testét a padlóra, ügyel-bajjal nekitámasztja a falnak; a fiatalasszony szétterül a gerendákon, mint a cseberből kiloccsanó tejfel. Az ebi bedugja az ujjait Banat szájába, és kiveszi belőle az összerágott és összenyálazott hajfűrtöt. Fáradtan és figyelmeztetőn Szalavatra pillant, s az már tudja: itt van, eljött *az ő ideje*, végre.

Szalavat a legerősebb, és ezért a legutolsó eszköz az ebi fegyvertárában. Ha ő sem segít, akkor semmi. Ezért őt hagyja utolsónak, végszükség esetére, a legnehezebb és legelkeseredettebb pillanatra. Most eljött ez a pillanat, és most Szalavatnak igyekeznie kell.

Féltérdel, teleszívja a tüdejét levegővel, és halkán, eltűnődve bőgni kezd, mint a borjú az anyja tőgye előtt.

– Hangosabban Szalavat! – vezényel az ebi. – Hangosabban, kisfiam! Neked szabad. Kiálts csak, ne sajnáld! Ereszd ki a fájdalmat!

Szalavat pedig egyre hangosabban nyög. Szeme elől elpárolog a köd, a füle újra világosan és tisztán hall, zsibbadt lábát és hátát újra erősnek és rugalmasnak érzi.

– Nem hallom! – mordul rá az ebi. – A hasadból kiabálj, a májadból, a szívedből, Szalavat! Eressz ki mindent, amit az éjszaka összegyűjtöttél, az összes fájdalmat! Nem szakít szét, ha kiereszted. Kiálts!

És Szalavat kiált. Bordái, amelyeket órákon át szorítottak a feszült mell- és hátizmok, most gyönyörűséggel tágulnak belélegzéskor, és megkönnyebbülten lohadnak le kilégzéskor, a gégeje örömmel telten zúg, amint felbocsátja a mennyezet felé az elnyújtott mély hangot: a-a-a-a!

Nehéz munka szabadon engedni a fájdalmat.

– Á-á-á-á-á-á-á-á-á!

Banat sír – hangtalanul vicsorog, az arcát a fal felé fordítja, a válla rázkódik. Ez a reszketés fokozatosan áterjed a kezére, mely tehetetlenül lóg a melle két oldalán, hatalmas hasán, lábán – és finom, feszült remegéssé válik. A remegés rázza Banat egész testét, lecsorog a padlóra, tekeregve rángatózik a falon, mint a fűre kivetett koncert.

– Na végre – fújtatja az ebi.

A fájdalom kiengedése segített: a gyermek előbukkan az anyja méhéből.

Az ebi odagörnyed Banat teste fölé – simogatja, húzza, nyomja, dörzsöli, gyúrja, veri, szorítja és egyengeti.

– Ne merészelj megállni! – Körbetáncolja Banatot, húzza, nyomja belőle kifele a félig megszületett csecsemőt; a válla és a keze szaporán jár, verejtéktől csillogó púpja mintha ide-oda gördülne a hátán; néha-néha merőkanállal hideg vizet locsant Banat arcába. – Dolgozz, te tevebendő!

És a gyermek végre megszületik: apró, ványadt, olyan, mint egy fura vörös pók és mint egy szórtelen nyúlfi együtt. A feje hosszú és dudoros, mint egy krumpligumó, a hasa kerek, mint egy kis tök. Szalavat nézi a kicsit, a testét borító barna mocskot, bőrén az anyja csorgó vérét, fogatlan szája gyengén tátogó rését – és örül, hogy ő maga soha nem volt ilyen. Az ebi a kemencéből előhúzott izzó késsel ügyesen elvágja a kékes köldökszínort, és kis csomót köt a gyerek hasán. Kész az ember!

Banat teste mozdulatlanul hever a padlón, elborítva saját fekete hajától és a szénaszálaktól.

– Mennyire féltél, látod! – kiáltja az ebi vidáman ennek a mozdulatlan testnek. – Reszketted, mint a fűszál. Sebaj, jajgatás nélkül szültél, nem hoztál szégyent rám. Rendben ment minden! Ahogy kell!

Az ebi hamarosan kinyitja a fürdőház ajtaját, és kishíján belebotlik az újszülött apába – hát igen, fél éjszaka ott ácsorgott a küszöbön, hallgatódzott. Tuktas felug-

rik, mintha alamizsnát kérne, oly panaszos tekintettel kérdi: na, mi van? fiú vagy lány? Az ebi csak megpaskolja csitítóan a kovács mellét – ez a szűkmarkúan mért együttérzés maga a válasz: kislány. Tuktas beletemeti az arcát a feje búbjáról levett sapkába, és keserűségében mozdulatlaná dermed; a félhomályban úgy látszik, mintha az arca helyén fekete kőgolyó lenne.

De most nem lehet vele törődni. Még sok a tennivaló. Először meg kell várni, amíg a méhlepény is megszületik. Az ebi megmossa, megszárogatja, rongyba csavarja, aztán gyászimát mond fölötte, és eltemeti a ház alapzatánál. Azt tartják, hogy a méhlepény az újszülött kisebb testvére, aki meghalt az anyja méhében, hogy az idősebb életben maradjon. Vajon mindig így van ez: az egyiknek meg kell halnia, hogy a másik éljen? Úgy van-e mindig, hogy valakinek az életéért egy másiknak a halálával kell fizetni? És ha így van, kinek a halála volt a fizetség Szalavat életéért?

Meg kell mosdatni az anyát, be kell vezetni a házba, és le kell fektetni aludni a gyerekekkel együtt. Nem szabad elfelejteni megkenni a csecsemő homlokát korommal, hogy éjszaka ki ne cseréljék. El kell égetni a szénát, amin a szülés végbement. Ki kell söpörni és háromszor fel kell mosni a fürdőházat. Neki magának is meg kell mosdani. Ki kell függeszteni a kemence fölé a köldökzsinórt, hogy száradjon ki alaposan. Néhány nap múlva egy darabkát rongyba csavarnak, és odakötik a csecsemő nyakára, hogy védje a szemmel veréstől, a megmaradt részt pedig gondosan őrzik hosszú éveken át, apró darabkákat csippentve le belőle, hogy orvosságként adják a gyerekeknek a legsúlyosabb betegségek ellen, amíg fel nem cseperedik, és be nem jut a felnőtt világba. Minden gyerek tudja, hol őrzik a házban a köldökzsinórját, megnézheti, még meg is tapogathatja, ha a felnőttek megengedik. Szalavatnak nincs ilyen köldökzsinórja. Az ebi azt mondja, hogy ez nem vészes: Szalavat él és egészséges, amíg ő maga gondoskodik róla. Szalavat hisz neki. Az ebi szeretete jobb a köldökzsinórnál.

Hallgatagon dolgoznak éjfél utánig, nem váltanak szót, de még csak egy tekintet sem: szavakra nincs szükség, mindketten tudják, mit kell tenniük; a tekintethez meg túl sötét is van. A szótlan, összehangolt munkában Szalavat fáradtsága eltűnik: úgy rémlik, még soká tudna futkosni a csillagfényes udvaron – ki a fürdőből a házba, a házból a fürdőbe –, és cipelni a karján az újszülötteket, vezetni maga után az erejüket vesztett, a kimerültségtől szinte vak, gyengeségükben magukat órá bízó anyákat, és ásni a földet, és késsel kaparászni a vért a padlódeszkákról, és óvakodva táplálni a kicsiny, falánk fürdőkályhát az illatos szénakötegekkel.

Amikor reggel kettesben hazafelé tartanak, az ebi hóna alatt terjedelmes csomag, amelyből hosszú nyakú libafej lóg ki, a szeme üveges, a csőre kissé nyitva. A nyak a lépteik ütemében imbolyog, a fej ingaként leng – pontosan ugyanígy lengett nemrég Banat arca, amikor hasával a mennyezet felé fordulva megfeszült az ebi hátán. A nagymama és unoka fapatájukkal kopogva lépked a köveken, időnként összeesküvőn összenéznek és mosolyognak.

Szemközt velük a főutcán éles fogú kerekeikkel nagy sárrögöket fröcskölve és az arra tévedő tyúkokat szétkergetve, hatalmas dohogással traktoroszlop vonul: a gépek fekete oldala csillog, mechanikus szívük ritmikusan dohog, ég felé meredő hosszú kéményük fehér füstöt fúj – indulnak ki a szántóföldre. Mindegyik kéményen szép masniba kötött piros szalag: a beköszöntő Május 1. tiszteletére. A reggeli nap bearanyozza a reflektorok kidülledő szemét és a hűtők sűrű bordáját. A kerekek dísztárcsái remegnek, mint a repülésre kész szárnyak.

Szalavat nézi az oszlopot, amely dübörögve vonul el mellette, a traktoristákat, akik magabiztosan ülnek magas nyergükben és forgatják a kormányt, és arra gondol, hogy ezek a vidám, kemény legények, az inas kezükkel és fehér fogú mosolyukkal, meredek, makacs homlokukkal és borotvált tarkójukkal, akiknek testéből árad a petróleum, a gépolaj, a fanyar fiatalos verejték és a föld szaga, ezek mind egytől egyig az ebi keze között látták meg a napvilágot.

Lépkednek tovább. A falusi tanács apró házikója mellett, melynek ajtajára fehér festékkel girbegurba sarló-kalapács van festve. A düledező mecset mellett, amelynek felét a mektebe⁵ foglalja el; ősszel Szalavat betölti a nyolcat, és iskolába megy, tanulni. Mennek a kolhoz igazgatósága mellett, az állattenyésztő telep mellett, a traktorállomás frissen faragott kerítése mellett. Hamarosan kiérnek a bekötőútra. Pár óra múlva otthon lesznek.

Szalavat nem látja a sötétbarna dombokat, amelyek úgy olvadnak egymásba, mint az Itil hullámai, se a szántások hosszú négyszögei fölött lebegő reggeli finom, tejfehér párát; se a lapos, sárgás felhőket, amelyek oly alacsonyan szállnak a feje felett, hogy már-már a feje búbját horzsolják. Magasra emelgeti a lábát, mint a daru, hogy ne fröcskölje össze az előtte haladó ebit. A nagymama púpja ott imboilyog a gyerek orra előtt, és időnként kinyújtja a kezét, hogy megérintse – ezekben a pillanatokban heves boldogságot érez.

Soproni András fordítása

▼

5 Mozlim általános iskola.

Buda Borbála Anna

A tó

jegén, ha megreped,
a fák egén mesél neved,
a csönd kiált, a szó fagyott,
szoborba vésve már fagyott
az indulat, a mozdulat,
a hangulat, a fordulat.
Hajtincse hull és földet ér,
amit tesz, úgyis földet ér,
csak hulldogál és elvegyül,
nyomomba másik ember ül.
Hová lesz minden párhuzam?
Utadtól elválík utam,
reped tovább a tó jegén –
meséled te, s mesélem én.

Álom álom

vízi álom
fűzlevélen
hajló ágon
ringatózó
kis halálom

Magnólia

Kofák szottyadt melleit ellepik a gyümölcslegyek.
Apró, színes pinty surrog át a standok között.
Gyönyörű és ostoba vagyok, mint egy virág,
ülök a félhomályban, szememben pára gyűlik.

Egy teljes piac lakik a köldökömben, árusokkal,
zsivajjal és zsebtolvajokkal, velük töltöm az
ilyen délutánokat, amikor faltól falig csend,
csak a belső zajok, az utolsó boldog pillanatok.

Aztán a keserves láthatóság órái, migrén,
szűrő napfény, megégett szirmok.
Padkák horzsolják a cipőm orrát, benőtt
szőrszálak púpjait vakarom a nadrágon át,

és a piacra gondolok a köldökömben,
tetemek és kacatok fölött a tarka zsongásra.
Vagy a hímzett patakra, ahogy a hímzett
tulipánfák alatt csorog a ráhímzett récékkel.

A lehúzott redőnyre, azokra az átmeneti órákra,
amikor gondtalan vagyok, mint a testfolyadékok,
amikor, mint egy ócskapiaccon vett faliképen az
elsötétített nappaliban, végre nem történik semmi.

A menekülés ideje

Arra ébredni az éjkozepi bizonytalan sötétben,
híg formák között, hogy aki évek óta alszik az
ágy jobb felén, és ismerem mondatait, mimikáját,
mániáját, az nem tudom, ki. Letért a mindennapok
csapásairól. Még nem kezd új útvonalakat törni,
de vonásai már idegenné váltak.

Mint Isten, akinek arcán egyre feltűnőbbek
a naponta átrendeződő ráncok, a keresztesek
és papok karmolásai, az éónok hályoga.
Felfedezni örömteli, felismerni borzasztó.
Ismeretlen villanások a sötétben.

A térkép elporladt, nincs út, csak el erről a földről.
Az új útvonalak kitaposása is áldozatot követel,
de a maradás az életet, és mint Isten, nem adna
cserébe semmit, csak kiszámítható ígéreteket.

A feltárás nehézségei

Olyan lágy és tragikus, mint egy mészárszék.
Egyedem, begyedem, ujjbegyeden báránnyévér.
Hideg van, mint Isten gyomrában, didergék
a kampók csillogásától. Fellógatott fél disznók
között bujkálunk egymás elől, mint azok, akik
olyan régóta élnek együtt, hogy mindig készek menekülni.

Tudom: van egy külön szerveid, mint a kagylóknak,
ami a szennyeződésekben gyöngyöt készít, vagy egy
szennyeződések zabáló hernyód. Fel kell fejtenem
a titkod, csak az utolsó, elkeseredett játékra maradt idő.

Mindenki a saját hite szerint menekül, ismerem a tied,
eléd vágok egy húskampóval. Együtt zokogunk, nem
lehetett másképp, ecc, pecc, kimehetsz, ennél szebb
már nem lehetsz, dúdoljuk szipogva.

Aztán felhasadt hasfallal összeesel,
gőzölgő szerveid közt keresem a titkot,
de mint egy üres lepkebábót,
már rég elhagyott a magyarázat.

Tóháti Zsuzsa

Lábnyomok

a víz
kifordítja a gyökereket
a meglazult talajból
a felhólyagosodott aszfalt rágörbül az útra
lassul a lépés
lábnyomok
a vidéki állomáson ahová
a fiatal nagyanyám először megérkezett
valamikor a múlt század derekán
és nemigen indult többé útnak onnan már
sosem
pedig Debrecent tartotta egész életében
igazi otthonának

a félnapos út a városból amit aztán
másfél nap alatt tettem meg
mert
leugorva a lovas kocsiról a közeli kukoricásba
menekült
teljes súlyával feküdt elsőszülöttjére
fejében zúgtak dédanyám szavai
mint golyótól szétrebbenő madarak
szárnyuk arcukat érte
hogyan nagyapám visszajönni már úgysem fog
soha
férj kell apa
a gyerekeknek
és nagyanyám évekig a szekrényben lógó
férfiruháknak énekelt
reggelente
szélesre tárta az ajtókat míg
nagyapám végül hazaérkezett
a sortűz után

nagyanyám visszamászott a szekérre
aki ottmaradt

testét lemosta a következő nyári eső
a véres pusztában a szátrak között
hagyták őket
fiatalabb volt mint én most
kendővel kötötte be fejét
anyám akkor még meg sem született
a lebombázott Debrecenből
válogatás nélkül hoztak magukkal mindent
szakajtót, sámlit, dátumokat,
beköltöztették mindennapjaikba
az évszakok között fel-feltámadó
szelet ahogy
a homokot fújja
később aztán ismerős lett minden
az év forró köldöke július után
az egymásból nyíló utak
a falusi asszonyok akik kendő nélkül
mosták lepedőikből a vért mind
megszokták végül nagyanyámat

csak ő nem tudta
megszokni végtagjaiban a zsibbadást
mikor a bombák zúgására ébredt még
évekkel azután is hogy
nagyapám a fogságból hazaérkezett és
végre kigyúlt a villanyfény
az apró falvakban is
a háború után
még hat gyermeke született
falusi asszonnyá vált aki a városba
többé már sohasem tért vissza
de
élete végén is számolta magában
a kukoricásból kivezető lábnyomokat vissza egészen
a lovas szekérig
számolta őket mind
akik ottmaradtak
a még friss zöld kukoricásban
testüket lemosta
a következő nyári eső

gyökereket fordított ki
a meglazult talajból és
a lábnyomokat felitta
hajnalra
a víz

Vasas Tamás

az első evangélium

/nagyanyám imakönyve/

tíz, tizenegy, maximum
tizenkét éves voltam.

akkor még csak azt
tudtam, hogy félnem
kell tőlük. és akkor
még talán el is tudtam
magamnak magyarázni,
hogyan valójában miért.

ma már pontosan
tudom, hogy akkor
miért és ma
miért nem.

elhasználta, áporodott,
kései órák voltak
szombaton,

és én a szokásos gyermeki
bágyadtságommal, az érzékek szintjén bő
táplálékkal formálódó, de akkor még
egyelőre mélyen megbújó
pánikbetegségem
előtüneteit

indikáló kedvetlenséggel,
leverten ültem a buszmegállóban,
állandósuló
program volt.

és szintén, ahogy mindig,
a lakótelepi kisboltot
figyeltem, miközben

ittam a korábban ott
vásárolt ice teát.

aztán megjöttek.

a fiút ismertem, ő sokat
kukázott a házunk
környékén.

„teszó, ácc’ egy kisz
káulát?”

vagyis kólát. de kólát?
nekem akkor ez volt
a legfurcsább.

azt tudtam, hogy koldusok,
vagyis nem olyanok, mint
mi, őt nem tudta mozi
után az anyukája

mekibe vinni, ő nem kapta
meg minden kultikus disney
rajzfilm után az aktuális
karaktereket ábrázoló
happy meal figurát,
hogy aztán két
napı erőltetett
játék után

egy bűdös, sárga dobozba
vágja, de hogy ne tudja,
legalább látszatra,
hogy melyik a kóla
és melyik az ice tea...

valami nem engedte, hogy
elhiggyem, pedig igaz
volt.

remegő kezekkel odaadtam
neki, és nem kértem vissza.

nem azért, mert tudtam,
hogymég nem is adná, még
csak nem is azért,
mert tudtam,
hogymég úgysem
mernék inni
utána a flakonból,

hanem azért, mert bénultságom és
megmagyarázhatatlan félelmem
azt éreztette velem, hogy nekem
nincs mit visszakérnem tőle.

egy hörpintéssel benyakalta,
a lányoknak nem adott,
szerintem a testvérei
voltak egyébként.

majd meglátta rajtam
kurt-öt, ahogy mindenki
minden nap láthatta
rajtam akkoriban,
fekete háttérrel.

szerintem ő nem tudta,
hogymég kurt ki is valójában, de azt kezdte
el nekem magyarázni, hogy ne legyek rocker,
mert az egy „geci népség”, ahogy
ő fogalmazott, szerintem
akkor hallottam

először ezt a szót,
amiről nem tudtam, hogy
az „ondóvialadéknak” az egyik
trágár szinonimája, ami azt
jelöli, ami a legszebb arcú,
legizgalmasabban fejlődő

testű lányismerőseimről
való fókuszált fantáziálás
okozta maszturbációk
után jön ki belőlem,
szóval annak a szónak
a szleng változata.

„ászoknák, ha az egyyik ászt
mongyá, ugorjon a kútba,
a mászik megteszi.”

majd aprót kért, persze nem
adtam, de szólni sosem
mertem, csak ráztam
a fejem, és ahogy
mindig,

szitkozódva, káromkodva, szatyrokat lóbálva, köpködve
indultak tovább a síneken túlra, ahol már véget ért
a kertváros, nem volt kényelem, nem voltak
szép házak, márkás ruhák, a lakópark
bejáratánál nem állt biztonsági őr,
mert nem volt lakópark sem.

és én ott maradtam
egyedül a buszmegállóban.
és ahogy ismerem magam,
legalább egy óráig
még biztosan
ott ámuldoztam.

aztán megjöttek a délutáni
munkások, csak elhaladtak,
a standard pálinka bennük
volt, és az egyik rám
kiáltott, „kisfiú, mi
a faszért sírsz,
bántott valaki?”

továbbmentek. Ők nem tudták rólam azt,
amit csak kevesen, például anyámék,
a haverjaim, a telepen lakó osztálytársaim,

hogy nekem a késő délutáni fáradtságtól,
a sok ásítózástól keservesen folynak
a könnyeim valamilyen furcsa,
számomra is ismeretlen
fiziológiai okból, de nem,
én olyankor nem bögttem,
csak álmos voltam, nem
sírtam el magam, mint nyilas
misi, akinek a történetét ma,
húsz évvel később, olyan
szépen olvasta vissza
nekem alföldi róbert,
szóval én sosem
picsogtam el magam
azért, mert valaki
rám köszönt.

de akkor attól, ahogy
a munkás rám kiáltott,
hirtelen tényleg
elsírtam magam.

/nagypéntek van és
a fiúra gondolok./

ahogy akkor gondoltam
arra a szegény fiúra is,
aki nem ismerte
fel az ice teát.

és tényleg, talán ha maga
jézus krisztus lett volna
ott, még ő sem tudta
volna megmondani,
még ő sem tudta

volna megkülönböztetni,
gondolom most, hogy
azok az álom-, vagy
a szomorúságkönyeim
voltak-e valójában.

második evangélium

(nagyapám imakönyve: élt a holtak között)

szentül hiszem, uram, és vallom, egy olyannak,
mint ő, meg kellett volna úsznia, aki most a milton
kötetről jut eszembe, és mégsem menekült, ugyanolyan
fülbevalóval, mint az enyém volt, ugyanazzal a gyógyszerrel,
amiről meg is állapítjuk a dohányzóban, csendes magányunkban
vak bizalommal, kint egy napig sem bíránk nélküle, és harminc év
hátránya van hozzám képest, úgy remeg a kezünkben a szivarka, úgy
fossa össze újra és minden éjjel a vizest, úgy szólok kábultan a nővéreknél,
mert ő szédül is vissza a kórterem sarkába, mert most rá gondolok, egy kisdéd,
aki ezekért sírt fel szüntelenül, remélem, egyszer majd megérinti a kopasz fejét.

visszatérés a szerelem történetéhez

ahogy visszafordul az utcán.

ahogy a combjaimon fekvő
lábfejein figyelem a szépen
feketére lakkozott körmöket.

ölében a fejem súlytalan,
elveszett szkafander,
úton a semmi
csillagai
felé.

és ahogy hallom éjjel pisilni –

(meglátom feltámadását is,
a felragyogó keresztet.)

újabb kiegészítés a szerelem történetéhez

a cigit majd megvesszük a zsidónegyedben.
(és félve indulunk a tesla laborba.)
és – pedig – minden rendben.
mondjuk ma sincs eső.

meg miegymás.

elidegenedési koncepciókhoz (1)

mintha nem adna vissza gyémántot.

termelési javaim kicsiny öklében,
tenyeremben apró ökle...

a szekrényből kihajoló teddy bear
szelleme azt súgja,

egyszer nagyon fogom
szeretni őt.

Sümegei György

Nagy Istvánról – két tételben

I. Apró adatok Nagy István festőművész pályakezdéséhez

Nagy István művekben gazdag, több ezer alkotást számláló életműve és életútjának egy-egy jelentős fordulata a teljes mélységében nem tisztázott a szakirodalomban. A művésszé válás, a festőnek tanulás igénye s akarata homokmégyi tanítóskodása idején fogalmazódhatott meg benne. Annak jártam utána, mit s hogyan rögzítettek erről az élet-periódusáról a korabeli sajtóban s a napilapok és folyóiratok róla szóló írásait is fölhasználó művészettörténeti szakirodalomban.

Surányi Miklós 1923-ban¹ röviden csak ennyit jegyez föl: Kolozsvárról „küldözget rajzokat a Vasárnapi Ujságnak. Két évig Homokmégy pusztán tanítóskodik. Egyszer valamelyik rajzát meglátja Keleti Gusztáv; felhívja Pestre a mintarajziskolába.” E lakonikusan rövid pár mondat is fölvet kérdéseket, de menjünk tovább, mert a kérdések nagyjából ugyanazok maradnak, s válaszig talán csak a dolgozat végén juthatunk el. A művészetéről megjelent nagyszámú írás egyikében Nagy István visszaemlékezett a homokmégyi éveire, így: „Harminckét évvel ezelőtt Homokmégy még pusztá volt. Ezen a pusztán kezdtem meg jóformán az életet. Az egyik tanyán. Ahol tanítottam. A kis tanyai iskolában. [...] Egyszer eszembe jutott, hogy lerándulok Homokmégyre. Oda, ahol 32 évvel ezelőtt² tanító voltam. Falut akartam festeni, azért mentem le. [...] Csak úgy gyalog. Kerestem a templomot, az iskolát, ahol 32 évvel ezelőtt mindennap voltam, de még csak a környékét sem ismertem fel. Még a kerítésük helyét sem találtam meg egyiknek sem. [...] Egy kocsmához értem. Gondoltam, megkérdezem a régi kocsmárost, akinél egy évig kosztoltam, tanító koromban.”³ Az írás szerint sem a kocsmárost, Pesztalittyi Mátyást,⁴ sem pedig a többi keresettet (Gatter Mihályt, akinek „8 gyereke volt”, Matos Gergelyt,⁵ aki „102 kilós ember volt” és Rezsényák Józsefet,⁶

▼

1 Surányi Miklós: *Nagy István*. Singer és Wolfner, Bp., 1923. 8.

2 1924–25-ben történhetett Nagy István homokmégyi látogatása.

3 S. Nagy László: *Nagy István székely zseni útja Homokmégytől a művészettörténet Pantheonjába*. Vágóhid [Kolozsvár], 1926. 18. sz. 25–27.

4 Pesztalittyi Mátyás iskolaszéki tag Homokmégyen. Rezsényák János elnök: Jegyzőkönyv, Homokmégy, 1898. ápr. 15-diki iskolaszéki alakuló gyűlésről. *Homokmégy*. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából. Szerk.: Romsics Imre. Homokmégy, 1998. 235. (Ezentúl: Homokmégy 1998)

5 Gatter Mihály és Matos Gergely is valós személy lehetett Homokmégyen. Pl. Matos Sándort említik Homokmégy 1998. 272.

6 Helyesen Rezsényák János.

meg a kántort⁷) nem találta. Rezsnyák János római katolikus esperes-plébánost a korabeli Kalocsai Hírlapban is gyakorta emlegették, mert egyik szószólója volt a kalocsai alsószállások önállósodásának.⁸ Rezsnyák névelírása fölveti, hogy a festő pontatlanul említette, vagy az újságíró elhallotta, és rosszul rögzítette a neveket. Az újságíró pontatlanságát húzza alá az is, hogy Homokmégyet a Dunántúlra helyezi, így: Nagy István „Homokmégyre került, a Dunántúlra”. Talán megbocsátható pontatlanság, ám a szűkszavú, szinte hallgatag festőről erősen túlzó lehet azon állítása, hogy „legyőzhetetlen, ki nem fáradó vitázó volt”. A cikkíró S. Nagy László⁹ a Kolozsváron közismert Nagy Jóska vendéglős¹⁰ fia, aki 1926-ban, a „Kossuth Lajos-utcai vendéglőben”, Nagy István azévi kolozsvári kiállítása¹¹ időszakában rögzíthette a találkozásukat.¹² A festő által elmondottként lejegyzett szövegrészben is föltűnő pontatlanság: Nagy István nem tanyai iskolában, hanem a Homokmégy (akkor még szállás) központjában lévőben tanított. S. Nagy László beszámolójának a megjelenésével nagyjából egy időben járt Kőműves Nagy Lajos Csíkmindszenten, Nagy István édesanyjánál, akitől – többek között – megkérdezte: „Honnan tudta [Nagy István], hogy tehetsége van a művészethez? – Ott, azon a tanyai iskolán unalmában rajzolgatni kezdett. Egyszer arra vetődött a kalocsai érsek, oszt betévedt a tanítói lakásba. A falon ott lógtak a fiam rajzai. Nagy dolgot csapott belőlük, hogyhát így, meg amúgy, a Pista nem maradhat tanítónak, hanem menjen fel a művésziskolába, az érsek, az őkegyelmessége majd segíteni fogja.”¹³ A ’kalocsai érsek fedezte föl, s majd segíti’ motívum csak özv. Nagy Antalné válasszában maradt fenn, s később, az 1973-as nagy marosvásárhelyi kiállítás idején is csak Kőműves Nagy Lajos idézi.¹⁴ Bálint Jenő szerint egy általa sem megnevezett „kalocsai festőbarátja ösztönzésére tanulmányozza a szegényparasztság életét”.¹⁵

A művészettörténeti irodalomban csak 1984-ben történt hivatkozás S. Nagy László informatív cikkére.¹⁶ Egyébként szinte kivétel nélkül Radocsay Dénes

▼

7 Klemm Márton volt a kántor.

8 1897. április 30-án Homokmégy kivált a városból, és önálló község lett.

9 Sütő Nagy László (1894–1978) újságíró, író, verseket, regényeket, s főleg elbeszéléseket publikált. Az Erdélyi Szemle (1915–1944) szerkesztője.

10 Nagy József vendéglője „Első osztályú étterem. Kitűnő konyha, eredeti fajborok. Téli-nyári tekepálya. Különterem. Calea Victoriei 37.” (Magyar címe: Kossuth Lajos u. 37.) A hirdetés megjelent: Erdélyi Szemle, 1927. 1. sz.

11 1926. május 1–7.

12 S. Nagy László egy novellájában is emlegeti azidótt Nagy Istvánt. Egy tapsoló angol kezét így jellemzi: „Olyan erős, kemény férfikéz volt. Tetszett. Olyan volt, mintha Nagy István festette volna. Markáns, bús, komor.” (nl.): *Egy este a bárban, amikor Mimmi Shorp táncolt, és egy spleenes angol tiszt tapsolt*. Vágóhid, 1926. május 23. XIII. évf. 21. sz. 10–11.

13 Kőműves Lajos: *Nagy István szülőfalujában*. Kelet Népe, 1926. június 10.

14 „Homokmégyen kezdett unalmában rajzolni, s itt fedezte fel a kalocsai érsek, s küldte fel Pestre, a rajziskolába.” Marosi Ildikó: *Kőműves Nagy Lajos a kortársról és barátáról*. Új Élet [Marosvásárhely], 1973. XVI. évf. 6. sz. 19.

15 Bálint Jenő: *Tölgy a gyönyörű magyar jegenyesor között*. A Reggel, 1934. augusztus 20. – szeptember 3.

16 Murádin Jenő: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.

tanulmányát¹⁷ – ő özv. Nagy Istvánnétől kért adatot erre vonatkozóan – veszik alapul. „Két éven át tanítóskodott Homokmégyen. Sokat rajzolt, s ez első próbálkozásait az iskola falaira, folyosóira függesztette föl. Egyszer Keleti Gusztáv látogatta meg az iskolát, csodálkozott a különös folyosókon, azután ezt a tanácsot adta a fiatal tanítónak: azonnal csomagoljon, és jöjjön Pestre a Mintarajziskolába. Nagy István otthagya az iskolát.”¹⁸ Hans Loew igyekszik pontosítani egy-két Homokmégyhez köthető momentumot: „Tanítói munkája mellett egyre nagyobb odaadással rajzol. Feltehető, hogy hatással volt rá a Kalocsán élő népi ihletésű festőművész, Lacza Endre tanítványainak köre. [...] Keleti Gusztáv a homokmégyi iskolában tett látogatása alkalmával meglepetve fedezi fel néhány rajzát az iskola folyosóján.”¹⁹ Keleti a Mintarajziskolába való tanulást javasolja Nagy Istvánnak, aki „elhatározza, hogy festőművész lesz” – jelenti ki Hans Loew. Ő nővumként veti föl Lacza Endre (1815 k.–1882) festőművész nevét, aki az 1830-as évek végétől rajztanító Kalocsán, a Pesti Műegyletben arcképeket és bibliai jelenteket (pl. *József és Putifárné*) állított ki.²⁰ Néhány arcképe megfordult aukciókon,²¹ és gyűjteménybe²² is került, de ezek semmiféle „népi ihletést” nem árulnak el, csupán a korszak, a biedermeier aprólékos, minden részletre figyelő festői fölfogását példázzák. Mivel Kalocsa város képzőművészet-történetéről számításba vehető művészettörténeti kutatásra nem támaszkodhattam, így Hans Loew megfogalmazása, miszerint Nagy Istvánra hatott Lacza Endre „tanítványainak köre”, pillanatnyilag nem értelmezhető hipotézis. Lacza Endre alkotói tevékenységéről is alig-alig találni egy-két adatot, a tanítványainak köréről pedig semmit.

Pap Gábor művészettörténész Nagy István művészetének első nagyobb korszakáról írt egyetemi szakdolgozatában, 1962-ben ugyancsak Radocsayhoz fordult, s még idézte is a legfontosabb homokmégyi adatokat. Ám ő elsőként kiemeli Nagy István önképzésének a fontosságát, amely a tanítóskodása idején Homokmégyen is megnyilvánul.²³ Ugyanő a kisonográfijában megemlíti, hogy kolozsvári tanítóképzősként fekete színrajzaiból „a legjobbakat felküldi Pestre, az egyik nagy

▼

17 Radocsay Dénes: *Emlékezés Nagy Istvánra 1873–1937 Szépművészet*, 1943 december, IV. évf. 12. sz. 239–244.

18 Tartalmilag ugyanezt írta Nagy István életrajzában Lóránth László, aki ugyancsak özv. Nagy Istvánnétől kapott adatokra hivatkozik. Lóránth László–Sümei György: *Nagy István*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 12.

19 Hans Loew: *Nagy István festészetének kezdetei*. Korunk, 1958. február, 17. évf. 2. sz. 226–234.

20 *Művészeti Lexikon* III. Főszerk.: Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1967. 8.

21 Lacza Endre: *Katonatiszt portréja*, 1850, vászon, olaj, 22,5×17,5 cm, j. j. l.: Lacza 1850. *Régi mesterek és 19. századi festmények*, Nagyházi Galéria és Aukciósház, Bp., 2002. 04. 16., Lacza Endre: *Széchenyi István portréja*, 1860, vászon, olaj, 71,5×57,5 cm, j. j. l.: Lacza, a hátoldalán: festette Lacza Endre 1860-ban Einsle bécsi festőművész eredetije után. Nagyházi Galéria és Aukciósház, Bp., aukció: 2019. 05. 28.

22 Lacza Endre: *Férfi arckép*, 1852, vászon, olaj, 63×51 cm, ltsz.: 56. 180 Szentés András: *A Csapó-kúria és a szekszárdi képtár*. Szekszárd, 1991. 44., *Gróf Nádasdy Ferenc éresek portréja a kalocsai érseki kastélyban*.

23 Pap Gábor: *Nagy István pályakezdése*. Egyetemi szakdolgozat. ELTE BTK Művészettörténeti Tanszék, 1962. március 31. In: Pap Gábor: *A népdal forrásvidékén*. A százötven éves Nagy István nyomában. Bp., 2022. 23–24.

hetilap szerkesztőségébe, ahol Keleti Gusztáv [...] felfigyel rájuk”.²⁴ Keleti Gusztáv kétszeres (a Vasárnapi Ujság szerkesztőségében és személyesen Homokmégyen) Nagy István fölfedezését konszenzusos alapon elfogadta a művészettörténet-írásunk. Solymár István is, ám ő kiegészíti: „Homokmégyen sokat rajzolt, s az első próbálkozásait az iskola falaira, folyosóira függesztette föl.”²⁵

Nagy István homokmégyi periódusának a rekonstruálásában segítenek a Kalocsai Néplap közleményei és a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár dokumentumai.²⁶ Veverán Istvánt Homokmégyre 1892 tavaszán tanítónak megválasztották,²⁷ ám ősszel lemondott, s Rezsnyák János homokmégyi esperes-plébános²⁸ előterjesztésére a kalocsai iskolaszék, a tanító kérésének megfelelően áthelyezte Hillyére.²⁹ Ugyanakkor az Alsómégy és Keserűtelek pusztákon „lemondás folytán megüresedett tanítói állásokra” pályázatot hirdettek. „Az állomások javadalma egyenként 360 frt készpénz havi részletekben, természetben való lakás, fűtésre elegendő szalma.”³⁰ Az 1892. október 5-én megtartott iskolaszéki ülésben „megválasztva lőnek, és pedig [...] Homokmégyre Nagy Dezső, Alsómégyre Szakács József”. (Névelírás lehet a Nagy István helyett Nagy Dezső.) Az újságcikkben még hozzáfűzik: „Mindössze öt folyamodó volt, s ezek közül négy erdélyi 20-21 éves fiatal ember”.³¹ A Kalocsai Néplapban Homokmégyről más fontos hírek is megjelentek. Pl. a homokmégyi plébániához tartozó halomi szálláson Farkas István „egy csinos kápolnát építtetett, és oltárképül gyönyörű Mária-szobrot rendelt bele”.³² Abban az időben fölmerült, hogy a „tanítók silány javadalmazása különös módon sújtja a szállási tanügyet”.³³ Ugyancsak az 1890-es években indult mozgalom a „homokmégyi és szakmári szálláskörök [...] önálló községgé alakulása tárgyában”.³⁴ Ebben az előkészítő munkában Rezsnyák János homokmégyi plébános aktívan közreműködött, ahogy a Kalocsa-vidéki róm. kath. tanítóegyesületben (tagok száma: 152) másodelnök. A költemények tanításáról szóló egyesületi vitában a „homokmégyi tanítótestület” álláspontja az, hogy „a költeményt az alsóbb osztályokban előbb a gyermekkel

▼

24 Pap Gábor: *Nagy István*. Corvina, Bp., 1965. 6.

25 Solymár István: *Nagy István*. Bp., 1977. 8–9.

26 Lakatos Adél levéltárosnak és a homokmégyi iskola ny. igazgatójának, Balogh Csaba Zoltánnak megköszönöm a segítségét.

27 *Hírek az érseki egyházmegyéből*. Kalocsai Néplap, 1892. március 5.

28 *A Kalocsa-Bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. Szerk.: Lakatos Andor. Kalocsa, 2002. 120., 206.

29 *A kalocsai iskolaszék ülése szeptember 7-én*. Kalocsai Néplap, 1892. szeptember 10.

30 „Pályázók szabályszerű kérvényeiket nsgos Schweitzer József apát, kanaanok-plébános iskolaszéki elnökhöz Kalocsán, szept. 30-ig nyújtásák be.” Kalocsai Néplap, 1892. szeptember 10.

31 *Szállási tanítókul*. Kalocsai Néplap, 1892. október 8., A homokmégyi tanítók közé: Nagy István 1893–1894. Homokmégy, 1998. 601.

32 *Homokmégy*. Kalocsai Néplap, 1892. október 1.

33 *A szállási tanítókról*. Kalocsai Néplap, 1892. április 30.

34 *Kalocsa város képviselő testülete*. Kalocsai Néplap, 1892. november 26., *A szállások elvállása*. Kalocsai Néplap, 1894. február 17., *Meghívó*. Kalocsai Néplap, 1894. október 20.

kívánja felolvasatni”.³⁵ A tanítótestület „Homokmégy Rk. 966. Kt. Klemm Márton (585), Nagy István (360). Alsómégy: Rk. 545. Tan. Mihalovics Dénes (360)”.³⁶ Klemm Márton magasabb jövedelme jelzi, hogy ő kántortanító.³⁷ Ő tudósított az 1894. július 24-i homokmégyi tűzvészről, amelyben két ház leégett, s „nagy veszedelemnek volt kitéve [...] a két iskola és a kántortanítói lakhely, melyre ugyancsak szóródtak a tüzes szikrák”.³⁸ Az iskolalátogatások alkalmával Tóth József kir. tanácsos tanfelügyelő³⁹ és Boromisza István I. főtanterületi „érseki iskolalátogató”⁴⁰ megfordultak Homokmégyen. Boromisza István⁴¹ Császka György érseknek 1893. augusztus 7-i iskolalátogatási jelentésében így fogalmazott: „Homokmégyen az isk. látogatás hiányos. Az I–II. osztályban új tanító van: Nagy István. Az első osztálynak az olvasásnál 2-3 tagú szót egyszerre mondanak ki, de készséggel. A II. osztályúak nehezen tagolják a szót. A számolást jól kezeli. Alsómégyen szép tágas iskola van, de tanítója nincs. Szintúgy hiányoznak a könyvek, naplók. Egy hó óta Nagy Istv. homokmégyi tanító kezeli az iskolát fél-félnaponként fölváltva itt és otthon. Legalább rendre s fegyelemre hozta a gyermekeket, tanultak is valamit. A földgömb pajkosságából össze van törve.”⁴² Boromisza István az 1894. július 6-án tett jelentésében már azt jelzi, hogy „Paulinyi Ignác foglalkozik jan. elejétől. Ugyanaz tanít Homokmégyen az I–II. o. ban is, ahol az előbbi ügyes és értelmes tanítónak sikere is tönkre ment. A tanterem szűk, jövőre aligha fognak beférni a tankötelesek. A másik tanteremben (III–VI. v. o.) Klemmnél most is csak a fejszámolás megy a virtuozitásig, a többi tárgy laza kezelésben részesül.”⁴³ Mindebből kiderül, hogy Nagy István „rendre és fegyelemre hozta a gyermekeket”, hogy tanítónak „ügyes és értelmes”, továbbá Alsómégyen is tanított a homokmégyi munkája mellett, s a két tantermes homokmégyi iskola tanítói lakásában lakott.

▼

35 Resli István: *A költemények fontossága a kedély, és akaratképzésnél című dolgozatának tárgyalásánál képviselte ezt a „homokmégyi tanítótestület”. A Kalocsai érseki megye területén létező r. kath. tanítóegyesületek érteztője 1893. XII. füzet. Szerk.: a Kalocsa-Vidéki Egyesület, Kalocsa, 1894.*

36 *Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bácsiensis ad Annum Christi 1894. Coloczae, 1894. Közli: Lóránth László – Sümei György: Nagy István. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 13.*

37 Homokmégy 1998. 601.

38 Klemm Márton: *Homokmégyen*. Kalocsai Néplap, 1894. július 28.

39 *Nevelési-ügy*. Kalocsai Néplap, 1893. december 2. Tóth József tanfelügyelő jelentését nem találtam.

40 *Főtiszt. Boromisza István érseki iskolalátogató úr*. Kalocsai Néplap, 1894. április 28.

41 Boromisza Tibor (1840–1928) későbbi szatmári püspöknek (1906-tól) unokaöccse Boromisza István kanonok és Boromisza Tibor festőművész. Csirák Csaba: *Az áldozatok püspöke. Kilencven éve hunyt el Boromisza Tibor püspök*. Keresztény Szó, 29. évf. 8. sz. 2018. augusztus.

42 Megjegyzí még, hogy Klemm Mártonnál „A III–VI. oszt. ban gyorsan olvasnak, az értelemre való tekintet nélkül”. Boromisza István ér. hiv. iskolalátogató fölterjesztése Császka György érseknek, Kalocsa, 1893. augusztus 7. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. 3. a. 10. IV D. Iskolalátogatás 1892–1913. (Ezentúl: KFL)

43 Boromisza István I. főtanterületi isk. látogató jelentése Császka György érseknek, Kalocsa, 1894. július 6. KFL I. 3. a. 10. IV D. Iskolalátogatás 1892–1913.

1894 szeptemberében meghirdették a „tanítói állomást”,⁴⁴ amely Nagy István fölmondása miatt üresedett meg. Ezt tanúsítja Kalocsa város községi hatóságának a bíró és a főjegyző által aláírt bizonyítványa: „Kalocsa város előljárósága bizonyítja, hogy a homokmégy-szállási második tanítói állomás (eddig Nagy István) javadalma évenként 360 frt, továbbá természetbeni lakás az iskolaháznál és téli fűtőanyag.”⁴⁵

Az idézett dokumentumokból egyértelműsíthető a művészettörténeti említésekkel egybehangzóan: Nagy István az 1892/93 és az 1893/94-es tanévekben tanított Homokmégyen,⁴⁶ meglehetősen szűkös anyagi viszonyokban. A művészettörténeti irodalomban kézről kézre adott információknak (rajzait az iskolában kiállította, kalocsai művészbarátja segítette, és Keleti Gusztáv homokmégyi látogatásakor másodszor is fölfedezte) nem találni nyomát sem a levéltári dokumentumokban, sem a helyi sajtóban. Legenda az egész, gondolhatnánk, ha S. Nagy László nem idézte volna Nagy István második homokmégyi látogatását, s Kőműves Nagy Lajosnak pedig özv. Nagy Antalnét nem állította volna 1926-ban, amit föltehetően a fiától hallott, hogy őt az érsek fedezte föl.

A két fontos állításból az elsőt, a Keleti Gusztávval összefüggőt sokkal nagyobb kétkedéssel vizsgálhatjuk, mint a másodikat. Keleti Gusztáv rajzait és festményeit közölte a Vasárnapi Ujság,⁴⁷ s ugyanott jelent meg *Az Akadémia nagytermének művészi díszítéséről* című írása.⁴⁸ A mintarajziskola és az iparművészeti iskola igazgatója,⁴⁹ az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat igazgatója⁵⁰ (1874–1894), és több köztéren föllállítandó szoborzásúri tagja.⁵¹ Keleti, felelősségteljes munkája, megbízatásai s az ezekkel járó társadalmi kötelezettségei mellett alkotóművészeti tevékenységet folytatott. Nehezen lehet elképzelni róla azt, ahogy a művészettörténeti irodalom beállítja: Homokmégyen jártában másodszor is fölfedezte Nagy Istvánt. Elképzelhetetlen – ha járhatott is ott –, hogy valaki ne hívta volna föl előzőleg a figyelmét Nagy Istvánra, s ő csak azután látogathatott Homokmégyre. Valószínűbbnek tűnik, hogy a kalocsai iskolaszék valamelyik tisztviselője, vagy az iskolalátogató, Nagy István tanítói munkájáról jó véleményt formáló Boromisza

▼

44 *Pályázat*. Kalocsai Néplap, 1894. szeptember 29.

45 Az autográf iraton „Kalocsa város községi hatósága” köriratú bélyegző, a főjegyző és a bíró autográf aláírásával. KF L-1-3-b-Homokmégy-1894 5330

46 Ennek ellentmondani látszik: „Népközlök, Homokmégy (1856–1919) Nagy István (1893–1894).” *A Kalocsa-Bácsi Egyházmegye történeti szemelvénye 1777–1923*. Szerk.: Lakatos Andor. Kalocsa, 2002. 362.

47 Galambos Ferenc: *A Vasárnapi Ujság repertóriuma 1854–1921*. VII. Bp., 1979. 75–76.

48 *Vasárnapi Ujság*, 1888. p. 314.

49 *Két szakiskola kiállítása*. *Vasárnapi Ujság*, 1889. június 16.

50 *Az orsz. képzőművészeti társulat*. *Vasárnapi Ujság*, 1889. november 24. A társulat igazgatójaként „Trefort Ágost fölött mondott emlékbeszédet”. *Vasárnapi Ujság*, 1889. március 24.

51 *A fővárosi szabadság-szobor*. *Vasárnapi Ujság*, 1889. július 7.

István jelezte a szokatlan homokméggyi tárlatot, a rajzok iskolai kiállítását. S mindez eljuthatott a művészettámogatásáról ismert Császkai György kalocsai érsekhez (1891–1895)⁵², akinek kortárs művészeti kapcsolatai⁵³ és műtárgyai is voltak.⁵⁴ Annyira fontosnak tartotta a gyűjteményét, hogy „több szállási polgárnak” két órán át személyesen mutatta be a „kastély termeit, festményeit és egyéb drágaságait”.⁵⁵ A kiskőrösi kis templomba „a kalocsai érsek udvari festője”, Daberto festett képeket.⁵⁶ Császkai érsek adományai Homokméggyre is eljutottak: a tűzoltó egyletnek 50 forintot, az „iskolaharang öntési, illetve nagyobbítási költségeihez 100 forintot kegyeskedett adományozni”.⁵⁷

Csak elképzelni tudjuk Nagy István első, homokméggyi iskolakiállítását, de vajon melyek az első fennmaradt alkotásai? Hans Loew is Besztercezy Györgyöt idézi Nagy István kolozsvári tanítóképzős időszakáról, a fekete alapon feketével rajzolásáról. „Ekkori rajzai közül [...] csak egyet fedeztem fel” Nagy Tibor kolozsvári gyűjteményében – írja Loew.⁵⁸ Solymár István látott „3500-4000 darab közötti” Nagy István műemmenységet, de „a századforduló előtti próbálkozásából [...] egyetlen darab sincs, ami bizonyosan 1899 előtt készült volna”.⁵⁹ A Hans Loew látta rajzot nem ismerjük, de fennmaradt a mintarajziskolás időszakának első évéből, 1895-ből *Férfi tanulmánya*.⁶⁰ Mestere, Székely Bertalan már az elsőévestől kiválasztott egy természet, vagyis modell után rajzolt fejtanulmányt. Nagy András csíkszentkirályi főorvos jelzése: „Birtokomban van két darab életnagyságú ceru-

52 Lakatos Adél: *Egy eltűnt főpapi gyűjtemény nyomában. Császkai György „szepesi képtára”*. In: *Ecclesia et historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Adám 70. születésnapjára*. Szerk.: Zombori István. Bp., 2022. 126–141.

53 Császkai György érsek Stróbl Alajosnál megrendelte Tomori Pál szobrát. *A király szobra Kalocsán*. Kalocsai Néplap, 1893. augusztus 26. Császkai György érsek pénztárgykönyve 1892–1894-es bejegyzései szerint: 1893. márc. 17.: tagja a Múbarátok Körének. Rendszeresen támogatta Daberto festőt (pl. 1894. szept. 4.: „Daberto festőnek 6 drb érseki kép festéséért – Zombori megyeház termekbe, 100 frt”) és Honulát (1892. okt. 4.: „Honula festőnek müncheni útra 200 frt”, 1893. febr. 5.: „Honula festőnek 100 frt”, ápr. 25.: „Honula József festő 100 frt”, aug. 22.: „Honula festőnek 150 frt”, okt. 23.: „Honula József festő 400 frt”, 1894. ápr. 27.: „Honula festőnek 100 frt”, júl. 22.: „Honulának képekre előleg 200 frt”). KFM. Ms. 571. Kiadások-bevételek naplója I. 1880. január 29.–április 25., 1889. január 29.–1895. december 31.

54 Rendszeresen vásárolt képeket. Pl. 1892. ápr. 7.: „Primás és az én arcképemért akvarellben 60 frt”, 1893. jan. 9.: „Patzka és Telepy képére 1200 frt+250 frt”, ápr. 4.: „Nyitrai József. Legelön képéért 150 frt”, ápr. 26.: „Ábrányi festőnek előlegként 100 frt”, júl. 20.: „Szoldaticsnak két képéért 1000 frt”, szept. 2.: „Szoldatics festőnek 2 olajfestményű képért (Sz. Agoston és Aquinói Sz. Tamás) 3000 frt”, okt. 9.: „dr. Matuschka képéért 110 frt”, dec. 31.: „Jókai arcképére 5 frt”, 1894. febr. 27.: „Ófelsége képére 1000 frt”, ápr. 21.: „Ábrányi Lajos festő képéért 100 frt”, szept. 18.: „Szoldaticsnak Xavéri Szt. Ferenc olajfestményű képéért 2000 frt”. KFM. Ms. 571. Kiadások-bevételek naplója I. 1880. január 29.–április 25., 1889. január 29.–1895. december 31.

55 *Érsek úr*. Kalocsai Néplap, 1894. május 19.

56 *Kis-Kőrössy: Levelezés*. Kalocsai Néplap, 1894. szeptember 6.

57 *Érsek úr őexcellenciája*. Kalocsai Néplap, 1894. augusztus 11.

58 Hans Loew: *Nagy István festészetének kezdetei*. Korunk, 1958. február, 17. évf. 2. sz. 227.

59 Solymár István: *Nagy István*. Bp., 1977. 8.

60 Nagy István: *Férfi tanulmány*, 1895, papír, kemény kartonra ragasztva, 495×370 mm, jelezve: Nagy István A Mintarajz-anódáról a Képzőművészeti Főiskoláig. Szerk.: Blaskóné Majkó Katalin és Szőke Annamária. Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2002. 73. (A rajzot jelenleg nem találják a gyűjteményben.)

zarajz, nagyszüleimet ábrázolják, mégpedig fénykép után másolva! Aláírás: Nagy István 1899”.⁶¹ Ugyanezen évből való a Csíki Székely Múzeum *Férfiportréja*.⁶²

A korábban megjelent írásokból mechanikusan átvett nézet az is, hogy Nagy István külföldön nem rajzolt, festett sem bajor tájat, párizsi utcát vagy kávéházat, s nem örökítette meg „az olasz vidék szépségét”.⁶³ Ezen állítást két Nagy István-mű bizonyosan cáfolja. Csíkszentgyörgyi tulajdonból Csíkszeredába került egy kb. 40×50 cm nagyságú alpesi (?) tájat ábrázoló olajfestménye, amelyet Münchenbe tartva, vagy onnét kirándulva festhetett 1898–1900 között. Bajai magángyűjteményben pedig fennmaradt egy rajza a római Via Appián álló Cecilia Metella síremlékről, 1902-ből. Mindebből csak annyi a tanulság, hogy kritika, vagy fontosabb: alapos kutatás nélkül, látatlanba átvenni alá nem támasztott, vagy már ellenőrizhetetlen állításokat – mindig kérdéseket vethet föl.

II. Nagy István-könyvtervek (Lóránth László–Végyvári Lajos, Hans Loew)

Lóránth (Lichter) László (1905–1965) özv. Nagy Istvánnét arról értesíti 1952. október 15-én, hogy „mint tébolyodott gyűjtöm az anyagot, és írom az életrajzot. Nagy István ifjúsága már le van szegezve! Azt hiszem a szívemmel írom a könyvet, és nagyon jónak kell lennie!” A potenciális szerzőtársáról hozzáteszi még: „Lali még nem látta.”⁶⁴ Ki volt Lóránth László, és miért kezdett Nagy István életrajzának a megírásához? Lichter Dezső, a „megbecsült lakatosmester”⁶⁵ fiaként született, a Ciszterci Rend Katolikus Főgimnáziumában érettségizett (1923). Újságírói (Független Magyarország), majd 1924-től írói munkásságot fejtett ki (egyfelvonásos vígjátékot írt, Jókai-novellát dramatizált stb.). 1925-ben főszerkesztője lett a *Harang* című, rövid életű bajai folyóiratnak. Fizikai munkásként próbált Párizsban szerencsét, majd hazajöve a *Színházi Életbe* – és más lapokba – írt cikkeket. Újságírói működésével párhuzamosan verses- és novelláskötete, regényei és színművei jelentek meg. Legfontosabb kortárs képzőművészeti vállalkozása a *Paletta* című könyve,⁶⁶ amelyben ötven képzőművészről írt portréját, interjúrészetekkel

▼

61 Vita Zsigmond–Nagy András: *Feljegyzések Áprily Lajosról, Nagy István festőművészről és Tamási Áronról*. Korunk, 1968. 11. sz. 1751.

62 Nagy István: *Férfiportré*, 1899, papír, szén, 560×410 mm, ltsz.: 7987

63 Kolozsváry Marianna: *Anyfa-Föld*. In: *Nagy István*. Szerk.: Kieselbach Tamás. Bp., 2019. 89.

64 Lóránth özv. Nagy Istvánnénak írt két levelének (kelt: 1952. október 15. és december 10.) másolata a szerzőnél.

65 A munkásságára vonatkozó adatok: Révay József-Kóhalmi Béla (szerk.): *Hungária Irodalmi Lexikon*. Bp. 1947. 327., Bánáti Tibor: *Lóránth (Lichter) László (1905–1965)*. Bajai Honpolgár, 2005. november, 12–13.

66 „Lóránth László könyve egy halk gesztus a giccs uralma ellen. Egy sor művészt mutat be, akik útjelzők lehetnek a bizonytalanul irányt keresők számára. Nem a művészetet menti – az biztosan halad fejlődésének útján. De menteni szeretné a közönséget, az otthonok szomorú sivárságát, a jövő nemzedékeket, amelyek felnőnek, és izléstük elromlik a kontárság lelketörő sötétjében”. Kopp Jenő: *Bevezető*. In: *Lóránth László: Paletta*. Jelen Könyvkiadó, Bp., 1944.

dúsított alkotói helyzetjelentéseit fogalmazta meg, máig használható dokumentumértékű válogatásban. A Lóránth szándéka szerint megfogalmazott portréhoz hozzátartozott az alkotó önarcképe, ezeket a kötetben közölte és egybegyűjtötte (kettő kivételével). E sajátos önarckép-kollekcióval teremtette meg a saját műgyűjteménye alapját. A bajai kortársi festők ismeretsége és a műgyűjtő barát, a mérlegkészítő Krammer József inspirációja egyaránt segíthette ebben. Föltétlenül az is, hogy Baján megalakult a városi múzeum és képtár. Ez utóbbi létrehozásához Oltványi Imre művészekről és műgyűjtő barátaitól kapott művekkel, özv. Nagy Istvánné elhalt férje végakarata szerint 39 alkotása ajándékozásával járult hozzá.⁶⁷ A korabeli Magyarországon azidótt szinte példátlan képtáralapítás ugyancsak erősen befolyásolhatta az újságíró-író Lóránth képzőművészeti érdeklődésének a megerősödését. A *Paletta* anyagának összegyűjtőjéről a megszólaltatott, a kötetébe bevásárolt képzőművészek kiválasztása – még ha kérhetett segítséget is hozzá – megbízható tájékozottságáról tanúskodik. Alkotói hozzáállása a Nagy István-témához a műgyűjtői ambícióval is föllépő újságíróé. Nagy István életrajzának a megírására a Művészettörténeti Munkaközösségtől kapott megbízást.

A Nagy István művészete iránti hivatalos érdeklődés megerősödésének előzményei közé sorolhatjuk Lyka Károly bilingvis könyvét⁶⁸ és a 242 alkotását bemutató 1948-as kiállítását.⁶⁹ E nagyon gazdag anyagot fölvonultató tárlat és a korábbi *A magyar valóság*⁷⁰ című adott alkalmat a Nagy István-értékelés módosulására. Általános az a szakmai vélekedés, hogy „egy nagy magyar festő, az új magyar festészet egyik legkiemelkedőbb művésze”.⁷¹ Am a korszakban a szocialista realizmus egyre erősödő elvárásainak is igyekeztek megfeleltetni a Nagy István-i művészetet. A Fővárosi Képtár igazgatója (1947–1950), Pogány Ö. Gábor művészettörténész a katalógus bevezetőjében így fogalmazott: „formanyelve osztályharcossá fejlődött”.⁷² Kmetty János ennél továbbmegy: „Nagy István, Dési Huber István és

▼

67 Merk Zsuzsa: *A bajai múzeum ötven éve*. In: *Emlékkönyv a bajai múzeum 50 éves évfordulójára (1937–1987)*. Szerk.: Merk Zsuzsa. Baja, 1989. 5–35., N. Kovács Zita: „...nem írható át a nyelv szavaira.” *Nagy István festőművész alkotásai Baján*. Türr István Múzeum, Baja, 2017.

68 Charles Lyka: *Nagy István*. Lart Hongrois 3. Etienne Nagy par Charles Lyka. Uj Idők Irodalmi Intézet Rt. (Singer és Wolfner), Bp., 1944.

69 Fővárosi Képtár kiállításai XXXVIII. *Nagy István 1873–1937*. Katalógus. Bev.: Pogány Ö. Gábor. Bp., 1948. szeptember

70 Fővárosi Képtár kiállításai XXXV. *A magyar valóság*. Bev.: Pogány Ö. Gábor. Budapest, 1948. április. A tárlaton a legtöbb művet (27) Nagy Istvántól állítottak ki. Dési Huber István 19, Derkovits Gyula 17, Nagy Balogh János 16, Mednyánszky László 15, Koszta József 11 művel szerepelt.

71 Sz. Z. (Székely Zoltán): *A tíz éve meghalt Nagy István feltámadása a Nemzeti Szalonban*. Független Magyarország, 1948. szept. 20.

72 Pogány Ö. Gábor a Bányavidéki kiállítás katalógusában írja: „A népi irodalom analógiájának kell tekintenünk a működését.” A Fővárosi Képtár Bányavidéki Vándorkiállítás. *Az új magyar képzőművészet. A Bányavidéki Dolgozók Kulturális Szövetsége rendezésében*. Tatabánya – Dorog – Salgótarján – Pereces – Diósgyőr – Ózd – Sajószentpéter – Várpalota – Komló – Pécsújhely – Pécs – Brennberg-Sopron. 1948. június-november. Bev.: Pogány Ö. Gábor. Ugyanő *A magyar művészet forradalmairai* (Bp., 1947) című könyvében és a *Magyar forradalmi művészet* katalógusában (Műcsarnok, 1957) is hasonlóképpen ír Nagy István művészetéről.

Derkovits Gyula a szocialista művészet nagy úttörői.⁷³ Művészete értékelésének ez a karakteres változása, módosulása, a(z újra) „felfedezett”⁷⁴ Nagy István biztosíthatott alapot a művészetét összefoglaló kötetnek a Művészettörténeti Munkaközösség által történt megrendelésére. Lóránth hét fejezetet tervezett, de a III. részébe (Dokumentumok, levelek, fényképek) csupán özv. Nagy Antalné két levelét iktatta, és teljesen elmaradt az oeuvre-katalógus elkészítése (VII. rész). Lóránth László özv. Nagy Istvánnak 1952. október 15-én írt levelében még adatokat kér a Nagy család tagjairól.⁷⁵ Ez azt jelenti, hogy az életrajz véglegesítésén dolgozott. Az életrajzról és a további munkájáról 1952. december 10-én is beszámolt a festőművész özvegyének: „az életrajzot átadtam Végvárinak, aki jónak találta. Befejeztem a kutatómunkát is. Az ezzel kapcsolatos jegyzeteléseket szintén Lalinak és a Művészettörténeti Munkaközösségnek adtam át. E havi munkám Nagy Istvánnal kapcsolatban az volt, hogy összeállítottam az összes Nagy Istvánra vonatkozó közleményeket és cikkeket. Ezeket írom most, és remélem, karácsonyig végzek ezzel az anyaggal is. Januárra Nagy István munkáinak katalógusa marad. Lali írja a kritikai részt. Remélem, hogy mihamarabb egy szép Nagy István könyvvel leszünk gazdagabbak.”⁷⁶

A Lóránth munkabeszámolójában remélt „szép Nagy István könyv” azonban soha nem készült el. Erre a kérdésre a társszerző, a művészettörténész Végvári Lajos munkásságában kell keresnünk a választ. Ő 1947-ben érkezett haza orosz hadifogságból, és a Fővárosi Képtárban belevetette magát a munkába: kiállításokat rendezett s nyitott meg, előadásokat, tárlatvezetéseket tartott, cikkeket publikált (elsősorban a *Magyar Nemzetben* és a *Szabad Művészetben*), könyvek előszóit és könyveket írt. Mintha egy emésztő, egyre több föladatot föl vállaló bizonyítani akarás munkált volna benne.⁷⁷ A *Magyar Nemzet* hasábjain jelent meg a legtöbb

73 Zajlik a vita az absztrakt művészet és a Vár körül. Független Magyarország, 1948. okt. 25.

74 Sz. Z. (Székely Zoltán): „Egy kocsi, meg egy lovat szeretnék...”. Beszélgetés a „felfedezett” Nagy István festőművész özvegyével. Független Magyarország, 1948. szeptember 27.

75 „A bajai származású Lichter (írói nevén Lóránth László) járt lent Baján azzal a tervvel, hogy Nagy István adatait összeszedi, és monográfiát ír Nagy István művészetéről. Az özvegy rendelkezésére bocsájtotta az adatokat, és egy ízben, mikor Pestre utaztam, egy mappát is küldött fel velem Nagy István-képekkel, melyet Lóránth Lászlónak személyesen át is adtam”. Miskolczy Ferenc: *Emlékezés Nagy Istvánra*. Művészet, 1967. december, VIII. évf. 12. sz. 19.

76 Lóránth 1957-ben Tel-Avivban telepedett le, s mivel 70 darabos műgyűjteményét (benne Nagy István: *Sárgakendős parasztleányka*) nem vihette magával, húszezer forintért eladta a Magyar Nemzeti Galériának.

77 Önkritikája alátámasztja ezt: „Elég későn kapcsolódtam be az aktuális problémák feldolgozásába. Ezt a bekapcsolódást sok tekintetben határozatlanság és ideológiai bizonytalanság jellemezte. Felületesen, nem helyesen alkalmaztam a marxista ideológiát, szellemtörténeti esőkevények is mutatkoztak kritikai munkásságomban. Az objektivizmus hibájába is beleestem. Az élő művészet problémái elől általában a 19. sz. vizsgálatába menekültem, és nem láttam tisztán a realizmus és a szocialista realizmus közti döntő elvi különbséget”. *Ankét a kritika faladatairól és a magyar képzőművészeti kritika munkájáról és hiányosságairól*. Szabad Művészet, 1951. 2. sz. 69–73.

írása az 1950–1953 közti időszakban.⁷⁸ Az I. Magyar Képzőművészeti Kiállításról szóló, első írásában leszögezi, hogy „ez a kiállítás megismertetett a szocialista realizmus elveivel, minőségével”.⁷⁹ A szocialista realizmus fölismeret elvei munkáltak benne akkor is, amikor a Fővárosi Képtár igazgatójaként nyilatkozott: „A Fővárosi Képtár a szocialista múzeum tudományos és társadalmi feladatainak betöltésére törekszik. [...] Szándékunk az, hogy a szocialista kultúra otthonává tegyük a Fővárosi Képtárat.”⁸⁰ Munkásságával társadalmi, képzőművészet-közéleti feladatok is együtt jártak.⁸¹ A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége elnökségébe választották,⁸² tagja lett a *Szabad Művészet* szerkesztőbizottságának,⁸³ a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat elnökségi tagja,⁸⁴ majd a Központi Művészeti Szakosztály társelnöke.⁸⁵ Az alig két évre szóló igazgatói megbízatása idején megkapta a „Magyar Népköztársasági Érdemérem ezüstfokozatát”.⁸⁶

Végyári Lajosnak a Fővárosi Képtárban rendezett kiállításai közül legfontosabb *A magyar festészet haladó hagyományai 1951* című,⁸⁷ amelynek megrendezésében figyelembe vették a Tretyakov Galéria igazgatójának, Zamuskinnak és Salimova muzeológusának a tanácsait.⁸⁸ Céljük az volt, hogy „művészettörténeti vitát indítson haladó hagyományaink kérdéséről”. Rabinovszky Máriusz részletesen elemezte, és több ponton kritizálta az összeállítást,⁸⁹ amit azután átrendeztek, s a „végleges” alapján készült a katalógusa.⁹⁰ Ebben az önálló, XVII. teremben tizenhat Nagy István-mű, a tárlat egy művésztől választott legnagyobb számú alkotása

▼

78 1950: *Szovjet grafika*, márc. 1., *Edvi Illés Aladár gyűjteményes kiállítása*, máj. 20., *Csók István jubileumi kiállítása*, máj. 21., az I. Magyar Képzőművészeti kiállításról: aug. 19., 22., 26., 27., szept. 3., 9., 10., *Magyar grafika*, okt. 6., *Bihari Sándor-emlékkiállítás*, dec. 5., *Ilja Jefimovics Rjepin (1844–1930)*, dec. 28. 1951: *Gyárfás Jenő-emlékkiállítás*, jan. 3., *Lengyel realista festőművészet*, márc. 11., *Egry József példája*, dec. 24. 1952: *A művészetkritika problémái*, ápr. 17.

79 Így folytatja: „A szocialista realizmus művészete a nép érdekében jött létre, hűen tükrözi a dolgozó nép életét, munkáját, sikereit, eredményeit, de nem áll meg ennél, hanem előre mutat, lelkesít, segít és nevel, hogy a dolgozók eredményesebben vívhassák meg harcukat az emberi boldogságért, a kommunista társadalom megvalósításáért.”

80 Sz. Z. (Székely Zoltán): „Nemzeti galéria” születik a Fővárosi Képtárban. *Magyar Nemzet*, 1950. máj. 23.

81 Pogány Ö. Gáborral a „művészeti ügyek vezetői” megbízták öt Pór Bertalannak a Népoperába festett képe föl kutatásával (*Magyar Nemzet*, 1950. nov. 12.), a moszkvai Magyar Képzőművészeti Kiállításra kiutazó küldöttség tagja (*Magyar Nemzet*, 1951. május 8.).

82 *Magyar Nemzet*, 1952. máj. 27.

83 *Szabad Művészet*, 1952. 11. sz. kolofon.

84 *Magyar Nemzet*, 1952. ápr. 30.

85 Végyári ekkor már a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője. *Magyar Nemzet*, 1953. okt. 20.

86 *Magyar Nemzet*, 1951. nov. 13.

87 A Fővárosi Képtár kiállításai. *A magyar festészet haladó hagyományai 1951*. A vezetőt összeállította: Végyári Lajos. Bp., 1951.

88 *Magyar Nemzet*, 1950. máj. 23., *Huszoney terem 350 kép*. Friss Ujság, 1950. máj. 27.

89 Rabinovszky Máriusz: *Haladó hagyományok a magyar festészetben*. *Szabad Művészet*, 1950. 5–6–7. sz. 190–207. Végyári a válaszában kijelenti, hogy „a kiállítás csak próbálkozás, javaslat”. Végyári Lajos: *Hozzászólás Rabinovszky Máriusz kritikájához*. *Szabad Művészet*, 1950. 10. sz. 392–394.

90 Újjárendezték „*A Magyar Festészet Haladó Hagományai*” című kiállítást. *Magyar Nemzet*, 1951. jan. 12.

szerepelt.⁹¹ Nagy Istvánnak a kiemelése talán már túlzónak is tűnhet, ám a döntés mögött még élő lehetett Végváriban is a Nagy István-könyv terve. Ő megismerte özv. Nagy Istvánnét, és esküvői tanú volt 1949-ben ifj. Nagy István és Ernszt Eszter házasságkötésénél.

A katalógusbevezető terjedelmes tanulmányában „örökké vándorló, nyomorogó nagy mesterről” ír, aki „művészetének különböző korszakaiban föllelhetők az európai festészet modernebb irányai, főleg a konstruktivizmus”.⁹² A Népművelési Intézetben tartott előadásán kijelenti, hogy „Nagy István a valóságnak csupán a legszükségesebb megragadására szorítkozott, ezáltal a művészi kivitelezés gyakran fölébe kerekedett a tartalmi mondanivalónak”.⁹³ Az idézettekén kívül nem találtam Végváritól Nagy István művészetére vonatkozó utalásokat, érdemi megjegyzéseket vagy részletesebb elemzést. 1949-től ő változatlan intenzitással írta a cikkeket a *Szabad Művészetbe*⁹⁴, s művészettörténeti előadásokat tartott.⁹⁵ Érdeklődése, írásainak fontos része egyre inkább Munkácsy életművét pásztázza. Már a legelső írásában leszögezi, hogy „Munkácsy igazi értékelése csak most kezdődik el”.⁹⁶ Ezért Pogány Ö. Gáborral együtt fölvetették „Munkácsy jelentősége helyes értékelésének szempontjait”.⁹⁷ Kutatóként a magyar képzőművészetre jelentős hatást kifejtő, etalonná vált életművel távlatosan foglalkozott. Az ő bevezetőjével jelent meg a Munkácsy „hat világhírű festménye” reprodukcióját közlő album, amely „az év legszebb könyve” lett.⁹⁸ Munkácsy válogatott levelei kiadásához előszót írt,⁹⁹ s mindezen közben megjelent a *Szolnoki művészet 1852–1952* című összefoglalója.¹⁰⁰ 1952 őszétől új munkahelyén, a Szépművészeti Múzeumban legfőképpen Munkácsy

▼

91 Pl. Kosztától 8, Tornyaitól 2, Nagy Baloghtól 2, Dési Hubertől 1, Derkovitstól 2 műalkotás.

92 Továbbá utal arra, hogy Dési Huber István írásával az illegálisban működő szocialista művészecsoport fedezte fel.

93 Végvári Lajos: *A magyar művészet Nagybányától a Nyolcakig*. Művészettörténeti Könyvtár 13. füzet. Népművelési Intézet, Bp., 1951. 1–8.

94 Pl. Fényes Adolf, 1949. 11–12. sz., Deák-Ébner Lajos, 1950. 3–4. sz., Berény Róbert, 1951. 4. sz., *Jegyzetek a szovjet múzeumokról*, 1951. 7. sz., Wilhelm Leibl, 1951. 12. sz., *Hatvan éve közgyűjtemény a Tretyakov Galéria*, 1952. 9. sz., *Gondolatok Zichy Mihályról*, 1952. 12. sz.

95 A XX. századi magyar képzőművészet és a népi demokratikus államok művészete (Magyar Nemzet, 1952. okt. 2.), A nagybányai iskola (Magyar Nemzet, 1952. nov. 11.), Munkácsy kapcsolata Rjepinnel és Sztaszovval. Előadás a Magyar–Szovjet Barátság Hónapjában (Magyar Nemzet, 1953. febr. 8.), Joganszon és Geraszimov (Magyar Nemzet, 1953. márc. 18.).

96 *Munkácsy Mihály (1844–1900)*. Magyar Nemzet, 1950. máj. 7. Továbbiak: *Ötven év előtt halt meg Munkácsy Mihály*. Magyar Nemzet, 1950. ápr. 31., *Két Munkácsy-tanulmány. I. A Munkácsy-kérdés. II. A Munkácsy-iskola*. Szabad Művészet, 1950. 5–6–7. sz.

97 A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Munkácsy- emlékestjén 1950. június 17-én. Szabad Művészet, 1950. 9. sz.

98 *Megjelent a Munkácsy-album*. Magyar Nemzet, 1952. júl. 5., A. S.: *Az év legszebb könyve: a Munkácsy Mihály-album*. Magyar Nemzet, 1952. júl. 6.

99 Dutka Mária: *Munkácsy Mihály válogatott levelei*. Sajtó alá rendezte: Farkas Zoltán, előszó: Végvári Lajos. Művelt Nép Könyvkiadó. Magyar Nemzet, 1953. február 22.

100 Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1952. Bevezetőjével adták ki: *A forradalmi Kína fametszetei*. Szabad Művészet, 1951. 4. sz. 187., Radocsay Dénes: *Három könyv Munkácsyról*. Művészettörténeti Értesítő, 1953. 1–2. sz. 225–226.

kutatása kötötte le,¹⁰¹ s talán éppen a föltorlódott munkái miatt nem maradhatott ideje a tervezett Nagy István-kötet reá váró részének a megírására.

Magyarországon az 1950-es évek elején fölmerült Nagy István művészetét bemutató könyv Lóránth László munkája ellenére sem készült el, torzóban maradt. Erdélyben, Romániában hasonló igény az évtized második felében merült föl. Hans Loew özv. Nagy Istvánnénak 1958. május 19-én keltezett levelében¹⁰² kér adatokat Nagy István homokmégyi és szerbiai időszakáról, feleségével közös erdélyi útjukról, és levelek után kérdez. Hivatkozik a *Nagy István festészetének kezdetei* című tanulmányára,¹⁰³ s jelzi azt is, hogy „nekem igen nagy szívügyem, évek óta harcolok a Nagy István monográfiáért, és gondolom, jövőre ki is fog jönni”. A tervekből még azt említi, hogy „gyűjteményes kiállítást is akarunk rendezni”. Ám Hans Loew könyve ugyanúgy nem jelenhetett meg, ahogy Lucian Blaga Nagy István művészetéről tervezett (1942) kötete sem.¹⁰⁴

101 Munkácsy Mihály: 1844–1900, reprodukciók, angol, francia, német, orosz, lengyel és kínai nyelven megjelent. *Munkácsy Mihály ifjúsága: 1863–1871* című doktori disszertációját 1955-ben védte meg, s ugyancsak 1955-ben jelent meg a *Munkácsy Mihály* című könyve, majd a monográfia: *Munkácsy Mihály élete és művei*. Bp., 1958. Prejczer Paula: *Végvári Lajos (1919–2004) Életrajzi bibliográfia*. <https://mek.oszk.hu>

102 Levélmásolat a szerzőnél.

103 Korunk, 1958. február, 226–234. Továbbiak: *Remekművek titka. Nagy István: Öregasszony*. Művészet (Marosvásárhely), 1959. augusztus-szeptember, II. évf. 8–9. sz. 23., *Tömörség, kifejező erő – Emlékezés a festő Nagy Istvánra*. Utunk, 1963. augusztus 16.

104 Murádin Jenő: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 72. Lucian Blaga (1895–1961) román filozófus, újságíró, költő, dramaturg, fordító, egyetemi tanár, diplomata. Fontos, a Nagy István-irodalomban gyakran idézett írása: *Nagy István*. Cuvantul [Bukarest], 1925. november 12. Blaga a bécsi döntés után Nagyszebenben és Kolozsváron tartott előadásokat, 1943-tól Nagyszebenben adta ki a *Saeculum* című folyóiratát.

Varga Zoltán

Álomképek az örök körforgásról

Gondolatok Keresztes Dóra animációs filmjeiről

Szívesen hangoztatják alkotók és esztéták egyaránt, hogy a művészi animációs film felfogható mozgásba hozott képzőművészetként.¹ Ehhez képest talán kevésbé gyakran emlegetett analógia, hogy a szerzői animáció sokszor legalább annyira (ha nem még inkább) tekinthető mozgóképpé formált költészetnek. Vannak rendezők, akiknél az animáció mindkét aspektusa: képzőművészeti és költői oldala elválaszthatatlan egymástól. Keresztes Dóra egészen bizonyosan egyike ezeknek az alkotóknak.² Nem véletlen, hogy állóképeiről éppúgy, mint mozgóképeiről (animációiról) különösen költőktől – legyen szó Buda Ferencről, Kiss Benedekről vagy Nagy Gáspárról – olvashatjuk a leginkább értő, a legmélyebb összefüggéseket meglátó és láttató sorokat, akár értekező prózában, akár – stílszerűen – versben megfogalmazva, mint Kiss Anna esetében.³ Keresztes Dóra legtöbb animációja olyan, mintha Weöres Sándor mozgóképként álmodta volna meg a verseit, s ez nem csak a tényleges Weöres-adaptációra, az animációs pályát nyitó 1978-as *Holdasfilmre* igaz.

Ebben az írásban Keresztes Dóra animációs filmjeit veszem szemügyre, ám nem szabad megfeledkezni róla, hogy a hetvenes évek óta formálódó, szerteágazó életműnek az egyik, de messze nem az egyetlen ága az animáció. Ez a terület szorosan összefonódik a többi művészeti formával: az autonóm grafikával és festészettel, az illusztrációval, a plakát- vagy éppen a dízlettervezéssel. Mindannyiukban egyazon szuverén, összetéveszthetetlenül egyéni stílus és látásmód érvényesül.

1 Vö. Beke László – Tölgyesi János: A magyar animációs film és a képzőművészet. In: Horányi Özséb – Matolcsy György (szerk.): *Tanulmányok a magyar animációs filmről*. Budapest: Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1975. 181–225.; Wells, Paul: *Animation: Genre and Authorship*. London – New York: Wallflower Press, 2002. 30–40 (az *Animation: The Modernist Art* című fejezet).

2 Az életmű átfogó feltérképezéséhez lásd az alkotó életmű-könyvét: *Virágnak világa, világnak virága* – Keresztes Dóra. Budakeszi: Utisz Grafikai Stúdió, 2021. Valamint a róla szóló portrét az MMA weboldalán: Pusztai Ilona: Szívből fakadó művészet. <https://mmakademia.hu/en/alkoto/-/record/MMA145572;jsessionid=DFA6A33909A265236FC2B6A5600E8993> (2023-08-07)

3 A költők soraiból szemelvények olvashatók az életmű-könyv több oldalán. Kiss Anna verses méltatása (*A kép-író dicsérete*) a Forrás 2016/5-ös számában jelent meg (47–48. oldal).

Népművészet és szürrealizmus határvidékén

Keresztes Dóra művészi világát – azt a stílust, amely valamennyi alkotói praxisát szorosan összekapcsolja – sokan sokféle forráshoz, előképhez kötötték, többek között az egyetemes – de különösen a magyar – népművészet, az erdélyi református templomok kazettás mennyezetképei, a középkori fametszetek, vagy éppen Marc Chagall festészetének elemeit fedezték-fedezik föl benne. A különböző inspirációk szembeötlően egységes stílusvilággá – és még többé: szemléletté – álltak össze Keresztes művészetében, amelyben a groteszk és a balladisztikus, a bumfordi és a sejtelmes, a játékos és a titokzatos olvadnak különös egységbe. A Keresztes-animációk – jobbára rajzfilmek – a grafikákból és illusztrációkból ismerős vizuális elemeket hozzák mozgásba, ruházzák föl az idő dimenziójával, társítják ritmus-sal – s teszik ezt úgy, hogy megmaradnak a kép és a hang összjátékánál, a látható figurák és a hallható zene és szöveg által keltett asszociációknál, de (nagyon kevés kivétellel) nem kívánnak történeteket kidolgozni, nem cselekményközpontúak. Keresztes Dóra rövidfilmjei többnyire 4-5 percesek csupán, a tömör terjedelemben azonban sokszor a kozmosz egésze sűrűsödik össze – vagy szerényebben fogalmazva, a mindenség működését is szabályozni látszó körforgás, örök visszatérés univerzális képzelet. Mert mindazon túl, hogy a Keresztes-animációk megannyi visszatérő figurát, alakot sorolnak elő, akik a népművészetből, a mesékből, a mítoszokból és a költészetből lehetnek ismerősek – lúdvércek, boszorkányok, garabonciások és manók, s mindenekelőtt sellő- vagy madártestű emberek, valamint halak, kakasok és lovak –, kirajzolódik e művekben a nem szűnő érdeklődés a körkörös idő, keletkezés és elmúlás körtánca iránt is. A jellegzetes figurák és a körmotívum többrétegű – vizuális és szimbolikus – alkalmazása mellett (s részben általuk) a mesék is megidéződnek; nem is elsősorban konkrét mesetörténetek, hanem egy archetipikus világ, Lendvai Erzsébet találó kifejezésével élve, egy „mese-sűrítmény”,⁴ amelyet a játék és a játékoság, a szürrealisztikus képzettársítások, az álom jellemzői uralnak. Ilyen értelemben a Keresztes Dóra-animációk a személyes látásmód és a kollektív tudattalanban gyökerező élmények és képzetek, egyúttal a kollektív tradíciók – a népművészet – és a modern művészeti hatások összeolvadását mutatják. S bár a Keresztes-filmek zöme a motívumokat, a vizuális fogalmazásmódot és a jelképiséget illetően szembeötlően egységes, az animációk nem egymás másolatai, hanem variálódó és megújuló művek sorát jelentik. Egymásra felelő, egymást továbbgondoló alkotásokat látunk az oeuvre-ben.

▼

⁴ Lendvai Erzsébet: Lúd-asszonyok, bagoly-emberek, sellők, haltestű madarak... Keresztes Dóra mitikus figurái az animációban. *Filmkultura.hu*. <https://www.filmkultura.hu/regi/2001/articles/profiles/dora.hu.html> (2023-08-07)

Holdasfilm 6.

Weöres Idylium

Weöres Házfalon árnyak

Weöres L'heure bleue

Weöres Infnitivus

Wecöres Ima

Weöres Skiz

Garabonciák 2.

Garabonciák 1.

De profundis 6.

De profundis 4.

De profundis 5.

De profundis 7.

De profundis 2.

De profundis 8.

Holdasfilm 4.

Az animációs életmű megalapozása „hivatalosan” ugyan az 1978-ban a Pannóniában készült *Holdasfilm*mel vette kezdetét, de az animációs tapasztalatszerzés még korábbra nyúlik vissza az alkotó életében: a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolában Keresztes Dóra két évig Jankovics Marcell tanítványa volt, s már középiskolásként készített kis animációs „vizsgafilm”et, egy félperces etűdöt, amely azt mutatta be, hogy egy kutya és a gazdája hogyan hatnak egymásra.⁵ A Pannónia Filmstúdióba külsősként került: részt vett férje, Orosz István első önálló animációja, a *Csönd* (1977) munkálataiban, s nemcsak párja további animációinak munkatársa lett (néhány film előszereplős képsorában személyesen is feltűnt, például *A sőtartó felé* [1978] nyitányában és az *Ah, Amerika!* [1984] filmvégi csoportképén), de lehetőséget kapott arra is, hogy saját filmet rendezzen. Filmtervét Keresztes Dóra úgy realizálhatta, hogy társrendezésben kellett készítenie Orosz Istvánnal – a stúdióban előírás volt ugyanis, hogy ha nem sikerül időben befejezni a filmet, az intézmény alkalmazottjától lehetőség legyen levonni a prémiumot.⁶ A *Holdasfilm* tehát így készült két rendező – Keresztes és Orosz – közös filmjeként; s mivel a grafikai tervezés Keresztes munkája, az elkészült alkotás elsősorban az ő szerzői bemutatkozását jelenti.

A későbbi művek is igazolják, hogy a *Holdasfilm* egy szerfelett markáns animációs életmű kezdőpontja: Keresztes Dóra animációs munkássága azokra az életművekre példa a magyar animációban, amelyek egy azonnal felismerhető stílusvilág különböző változataira épülnek. Olyannyira, hogy a *Holdasfilm* szinte a legtöbb elemet megelőlegezte a későbbi művekből is; ritkaság, hogy egy debütáló animáció ennyire pontosan előrevetítse az alkotó munkásságát (hasonló eset figyelhető meg például M Tóth Éva *Amszterdam* [1994] és Ulrich Gábor *Idegen test* [2002] című animációi esetében). Ha pedig a szorosabb értelemben vett szellemi rokonságot keressük a magyar animációs filmben, akkor a folklórhoz és a képzőművészethez kötődő ornamentális animáció áramlatát kell megjelölnünk.⁷ Nem véletlen, hogy a *Holdasfilm*et a vele egy időben bemutatott kecskeméti animációval, az ugyancsak markáns formavilágra épülő, folklorisztikus hátterű *Regőléssel* (Hegyi Füstös László 1978-as művével) együtt emelte ki a korabeli recenzens – hangsúlyozva azt, hogy mindkét filmnek „kitapintható stílusa van.”⁸

A *Holdasfilm* folklorizmusa a szürrealista fantáziával megáldott költészet szűrőjén átértelmezett „folklór”, amennyiben a mű Pásztor Béla és Weöres Sándor versciklusának (*Holdaskönyv*) mozgóképes újraértelmezése: „Hancúrozás a képek

▼
5 Uo.

6 Keresztes Dóra és Orosz István szóbeli közlése: 2019. április 16., az MMA animációs filmklubjában.

7 Lásd Varga Zoltán: *A magyar animációs film: intézmény- és formatorténeti közelítések*. Szeged: Pompeji, 2016. 191–232.

8 Fábrián László: A magyar animáció színéváltozása 1978-ban. *Filmkultúra* 1979/4. 52.

és a filmi eszközök között valahol a népművészet és a szürrealizmus határvidékén.”⁹ A *Holdasfilm*ben hallható verseket a Vízöntő együttes zenésítette meg (már a kész filmképeket látva); az együttes alapítói közé tartozó Kiss Ferencet pedig a későbbiekben a Keresztes Dóra-animációk leggyakrabban visszatérő, kongeniális munkatársai között találjuk.

A *Holdasfilm*ben a főcím utáni első képsorban megjelenik az alkotó legfontosabb képi eszköze, az átváltozások sora: a kitárt köpönyeg csónakká válik, a csónak paripává, miközben a férfiből nő lesz, belőle pedig Hold-sarló. A *Holdasfilm* képsorai ugyan még váltogatják az áttűnéssel egymásba kapcsolódó mives (sokszor mozdulatlan) képeket és a tényleges átváltozást mutató (mozgó) szekvenciákat, a szintén Orosz Istvánnal együtt jegyzett *Garabonciák* (1985) viszont az animációs metamorfózis legelkötelezettebb stílusművészeinek egyikévé avatja Keresztes Dórát a honi animációban. A *Garabonciák* ikerfilm, következetes szellemi folytatás, de több is annál: új szintre emeli a *Holdasfilm* különös stilizációját.

Az egyik legfontosabb eltérés a képépítkezésben fedezhető fel. Itt már a folyamatjellegű átváltozások uralják a látványt, nem alkalmiak, s több változó komponenst foglalnak magukba: a *Garabonciák*ban a metamorfózisok egyidejűleg alakítanak át figurát s változtatnak meg méretet és színt. Különösen szép példa erre a film elején a verdeső madarak képsora, amelyben változik a madarak alakja és színe, miközben képről képre csökken a méretük – hogy aztán az emberfejű madár szárnyai megnövekedjenek, s a képmezőt „átölelő” körré olvadjanak össze. A *Garabonciák* nyomatékosabbá teszi a kör- és kiváltképpen a spirálalakzatok szerepeltetését – mint ahogy a gyönyörű záróképsorban is, ahol a madárfejben végződő spirálsávok kék és sárga színe a szemünk láttára változik át pirosra, illetve feketére, két ellenkező irányú mozgás révén. A metamorfózisok és a kör-körös/spirális mozgások által biztosított képi dinamikát az előreközelítések és a hátrazoomok egészítik ki, s immár a fehér felületeknek nem jut olyan szerep, mint a *Holdasfilm*ben, ahol sok képsorban fehér (avagy üres) háttér előtt vonultak fel a figurák: a *Garabonciák*ban nincs üresen hagyott felület – minden színes. Rendkívüli művességgel megkomponált színmintázatok kápráztatják el a nézőt, a *Garabonciák* vissza-visszatérő színekettőse mégis főként a(z aranylő) sárga és a sötét- vagy ultramarinkék egymás mellé helyezése.¹⁰

A *Garabonciák*kat határozottan éjszakai hangulat uralja: az álom ideje. A film olyan, mintha alászállás lenne a kollektív tudattalanba; ezzel együtt a felhangzó szövegek archaikus kulturális rétegeket is megidéznek: négyszer hallhatunk ősi, rituális sámánverseket, ráolvasásokat, melyeknek visszatérő – baljóslatú, ámde

▼
9 Idézi Lendvai: Lúd-asszonyok...

10 Vö. Szilágyi Aladár: A művész két énje egy (Keresztes Dóra grafikai és animációs filmjei). *Varad.ro*. <https://www.varad.ro/muvesz-ket-enje-egy-keresztes-dora-grafikai-es-animacios-filmjei/> (2023-08-07)

feledhetetlen – sora így szól: „Szíved akkor fájduljon meg!” Töményen álomszerű műként a *Garabonciák* a történetiszöveget is mellőzi; míg a *Holdasfilm*ben szerepeltek olyan visszatérő figurák, akikre – mégoly laza és töredékes – cselekményszerű esemény sor épülhetett, itt már nincsenek ilyenek. Más a hangkulissza is; kép és hang valódi remekművekben tapasztalható szoros egysége figyelhető meg. A zene (Cserepes Károly) és a zörejvilág (Nyerges András Imre) egyszerre hipnotikus és nyugtalanító – hasonló ahhoz, mint amit Orosz István *Álomfejtő* című 1980-as, ugyancsak onirikus animációjában hallhatók.

A *Garabonciákat* Keresztes Dóra mindmáig meghatározó animációs munkájának tartja: „Az egész grafikai hitvallásom benne van, nemcsak képben, de zenében is [...]. Ez a film igazán sikeres lett a világban, gyakran imázsfilmként használták. Ha csak azt az egy filmet készítettük volna, abból is kiderült volna minden az én gondolatvilágomról. Az a film valóban én vagyok.”¹¹ A *Garabonciákat* Espinhóban és Miskolcon ismerték el díjakkal; évtizedekkel később, 2014-ben a 100 éves magyar animáció előtt tisztelgő hirosimai program része volt a *Holdasfilm* és a *Garabonciák* rajzaiból rendezett kiállítás is.¹²

Varázsmese és arcképözön

„Közös elképzelés szerint, de a saját grafikai világomban készült [...] A tervezés és a rendezés során adódott egy csomó dolog, amihez egyikünk vagy másikunk értett jobban, hát segítettük egymást, tanultunk is egymástól. És természetesen a többi munkatárstól is” – mesélt 1978-ban Keresztes Dóra a *Holdasfilm* keletkezéséről,¹³ Orosz István pedig már valamennyi együtt rendezett filmjük után, egy 2004-es interjúban fogalmazta meg a következőket: „Négy közösen jegyzett filmünk van, de [Keresztes Dóra] mindegyik filmemben dolgozott valamilyen minőségben, és én is igyekeztem hasznossá tenni magamat az ő önálló filmjeiben. A témáink, grafikai stílusunk ugyan látványosan különböző, de ennek ellenére – vagy talán éppen ezért könnyen és nagy empátiával tudunk belehelyezkedni egymás világába.”¹⁴ Valóban, a felszínen éles különbségek regisztrálhatók: Keresztes filmképei tarkák és síksze-

11 Viland Gabriella: Keresztes Dóra: A lelki-szellemi munka összefonódik, mint egy hajfonat. Interjú. (Művész páholy). *Magyarhirlap.hu*. <https://www.magyarhirlap.hu/muveszpaholy/20220930-keresztes-dora-a-lelki-szellemi-munka-osszefonodik-mint-egy-hajfonat-interju> (2023-08-07)

12 A két filmről lásd még Orosz Anna Ida: *Holdasfilm*. Nfi.hu. <https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/animacio/holdasfilm.html> (2023-08-07); Varga Zoltán: *Garabonciák*. In: Gelencsér Gábor – Murai András – Pápai Zsolt – Varga Zoltán (szerk.): *Magyar filmek 1896–2021*. Budapest: MMA Kiadó, 2021. 503–504.

13 Eliusz Lenke: Bemutatjuk elsőfilmes rendezőinket. *Közhirű téteik*. 1979/27. 18.

14 Sárosy Judit: Vigyázat, látványzsonglór! Interjú Orosz István rajzfilmrendezővel. *Filmkultura.hu*. <http://www.filmkultura.hu/regi/2004/articles/profiles/orosz.hu.html>

rűek, vizuális jegyeiket és hangulatukat illetően *karneváli*snak mondhatók, míg Orosz fekete-fehérben alkot, s munkái meghatározó jegye a térillúziók optikai-geometriai paradoxonokba hajló láttatása (a „szem becsapása”), amely reflexívebb intellektuális kirándulásra invitálja a befogadót. Keresztes animációinak legfőbb alakzata a kör, Oroszénak az egyenes. Ám a poétikai különbözőségek szinte jingangszerű összeolvadásáról árulkodnak a közös művek, ami bizonyára annak is tulajdonítható, hogy a markáns grafikai ellentéteken túl nagyon is közös vonzalom mutatkozik az átváltozások iránt: Keresztes és Orosz animációs alkotásmódjában egyaránt nélkülözhetetlen összetevő a metamorfózisok sora.¹⁵

A *Holdasfilm*et és a *Garabonciákat* két olyan közös munka követte, amelyek egyike sem az alkotók jellegzetes stílusára épült. A Pannónia Filmstúdióban televíziós megrendelésre készült *Aranymadár* (1987) Keresztes munkásságában az egyetlen érdemi „kitérő” a deklaráltan narratív animáció, sőt a mesefilm felé – Orosznak pedig kevés számú narratív animációi egyike. Pilinszky János verses meséjének adaptációja a 13 perces rajzfilm, amely a Sárkányölő Szent György-legendát parafrázáló történetet a késő középkor és főleg a kora reneszánsz festészete által ihletett, míves látványvilág kelti életre. A zene – Kobzos Kiss Tamás és Miquèu Montanaro muzsikája – ugyancsak ezt a korszakot hivatott megidézni. Az események követését narrátorszöveg segíti: a Pilinszky-mese Vándorfi László szép előadásában hallható.¹⁶

Mintha csak az *Aranymadár* ellenkező pólusa lenne nemcsak Keresztes, de Orosz munkásságában is a bő egy évtized múlva – tehát már a rendszerváltás után, s a Pannóniafilm Grácia Alkotócsoportjában – jegyzett közös film, az elbeszélő jellegtől teljesen tartózkodó *Arcok* (1999). Ebben a három és fél perces alkotásban előbb Keresztes és Orosz saját stílusában formált rajzolt képsorokat láthatunk, majd szédítő kollázsanimáció következik, amely az arcok hihetetlen sokféleségét érzékelteti. Bíró Yvette írta egy eredetileg 1998-ban publikált esszéjében: „Soha az emberi arcok sokasága, tapintatlan közelsége és szakadatlan jelenléte nem uralta ilyen tolakodóan az életet. Ez a média-korszak átka-áldása.”¹⁷ Az *Arcok*-animáció mintha egyszerre lenne része ennek a „vizuális arcburjánzásnak”, s még inkább a reflexiója annak. Érdekes „ellenpárként” utalhatunk Neuberger Gizella néhány

▼

15 Orosz István animációs munkásságáról lásd M Tóth Éva: Animare necesse est... Kaposvár – Budapest, Kaposvári Egyetem Művészeti Főiskolai Kar – Pannóniafilm Kft., 2004. 64–73.; Varga Zoltán: Útvesztők álmódója. Orosz István animációi. *Filmvilág* 2021/9. 4–7.; Varga Zoltán: Fel és le a lépcsőlabirintusban. Orosz István *Vigyázat, lépcső!* című animációs filmjének nyomában. *Forrás* 2021/12. 113–120.

16 A filmről részletesebben lásd Orosz Anna Ida: *Aranymadár*. *Nfi.hu*. <https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/animacio/aranymadar.html> (2023-08-07)

17 Bíró Yvette: Ki látott engem? Arc, arckép, álarc. In: Bíró Yvette: *Nem tiltott határátlépések. Képkalandozások kora*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 268.

évvel korábbi animációjára: az *Arcra arc* (1994) kizárólag fekete-fehér arcfotókból komponált meditatív képfolyamot.

Önmaga farkába harapó kígyó

Az ezredforduló után Orosz István már nem vett részt társrendezőként Keresztes Dóra animációiban. A kétezres évek Keresztes-filmjei közül az *Arcokhoz* hasonlóan a *Mosolygó szomorúfűz* (2001) még a Pannóniafilmnél a Gráciában készült, a további művek pedig már az Ex-ist Stúdió égisze alatt jöttek létre: *De Profundis* (2002), *Egyedem-begyedem* (2005), *Álommalom* (2009). Ezt a négy filmet sok szál kapcsolja össze szorosán, ahogy különbségeik is kifejezetten jelentékenyek.

A legfontosabb közös jegy, hogy mindannyiuk hangszávja kizárólag zenét tartalmaz (a Cserepes Károly közreműködésével készült *Álommalom* kivételével Kiss Ferenc muzsikáit), ezúttal semmilyen jellegű beszéd (sem ének, sem narrátorszöveg) nem hallható. Ezáltal valamennyi alkotás a tiszta (avagy verbális közlésektől mentes) vizuális komponálás példája, a látványalkotásban azonban megmutatkoznak azok a különbségek is, amelyek több alapvető paraméterre kiterjednek. A *Mosolygó szomorúfűz* különül el leginkább a többi animációtól: tartalmaz vágásokat (sőt, a gyorsmontázsnak komoly szerepet is szán), s kizárólag színes háttereket használ (akárcsak a *Garabonciák*). Ezzel szemben a *De Profundis*, az *Egyedem-begyedem* és az *Álommalom* egyik legfeltűnőbb vizuális sajátossága, hogy egysíntes filmként épülnek föl, azaz nem tartalmaznak vágásokat; a képi dinamikát nem a montázs, hanem a metamorfózis-sorozat szabályozza.¹⁸ Továbbá valamennyiükben a mozgó alakzatok, formák és színek üres, vagyis fehér háttér előtt láthatók (ezzel pedig a *Holdasfilm* látványépítését folytatják). A színek használata ugyanakkor közelebb hozza egymáshoz a *Mosolygó szomorúfűz*t, az *Egyedem-begyedem*et és az *Álommalom*ot, mert – s ez nemcsak az itt tárgyalt filmciklus, de az egész animációs életmű tekintetében egyszeri jelenség – a *De Profundis* kivonja képanyagából a színeket, azaz fekete-fehér alkotás.

Szép oximoronszerű címével is sejteti a *Mosolygó szomorúfűz*, hogy az egymást kiegészítő ellentétek révén voltaképpen itt is elmúlás és (újja)születés körforgása a – nem narratív, hanem szimbolikus – téma a legátfogóbb értelemben. Keresztes Dóra sok képi idézetet használ a *Holdasfilmből* és a *Garabonciákból*, továbbá a paripán vágató hőst, a tűzokádó sárkányt és a várakozó leányt mutató képsorok

▼

¹⁸ A magyar animációs film legemblematisusabb egysíntes alkotása Jankovics Marcell mesterműve, a *Sisyphus* (1974). A közelmúlt legnagyobb nemzetközi figyelmet keltő hazai animációinak egyike, Ulrich Gábor *Dűne* című 2020-as rövidfilmje ugyan csak ezt a kompozíciós módot használta. Vö. Varga Zoltán: Elveszett sikolyok a szélben. Ulrich Gábor *Dűne* című animációs filmjének rejtelméi. *Forrás* 2022/9. 83–94., különösen 89–90.

az *Aranymadárt* is eszünkbe juttatják. A film legsajátosabb eszközeinek pedig a színek villódzó hatású cserélődése, valamint a különböző elrendezésű – a tiszta (kiváltképp kék) színekre festett tagolatlan felületek és a dekoratív mintázatok, leginkább növényi ornamentikát fölvonultató – hátterek váltakozása mondhatók. A *Mosolygó szomorúfűz*ben látjuk egyúttal a Keresztes-animációk egyik leggazdagabb színekavalkádját.

Ha a további színes animációkkal folytatjuk a gondolatmenetet, akkor azt lehet megfogalmazni, hogy az *Egyedem-begyedem* és az *Álommalom* – főként elősorolt figuráiknak, maszkarcú-jelmezes alakjaiknak köszönhetően – a leginkább karnevalisztikus Keresztes Dóra-filmeknek tűnnek. Közös bennük az is, hogy festményképsoraikban az átváltozások puhán elomlóak, a szokásosnál is – úgy mond – folyékonyabbnak tetszenek. Az alkotói megközelítés szerint az *Egyedem-begyedem* „bújócska a gyermekvilág édes-szép kertjében”, amely Weöres Sándor, Tandori Dezső, Nemes Nagy Ágnes és Kiss Benedek költői világát is játékba hozza.¹⁹ A címe alapján is az álmok irracionális játékosságát – nem kevés humorral – megidéző *Álommalom* képi világa pedig talán a leginkább Marc Chagall-i ihletésű az animációs életműben.

Keresztes Dóra kétezres években készült animációsfilm-csojának legfontosabb tétele a *De Profundis*, amelyet maga az alkotó is kiemelt az életműből, a *Garabonciák* mellé helyezve.²⁰ Az eredetileg *Lélegzet* címen tervezett animációról a következőket fogalmazta meg – még előkészületei során – a rendező: „A látvány keretét egy amorf, kissé a barlangok bejáratára emlékeztető, folyton formálódó, lélegző keretben képzelem el, mintegy jelezve a »belső ember« harcát, ahonnan csak megtisztulva érdemes kitörni. A barlangnyílás formája az élet kapujának, az anyaölnök, vagy akár az anyaméh belső titkának, a születésnek és a vele összefüggésben megidéződő halálnak a képzetét is kelti. Egyfajta biológiai lüktetése is lesz a filmnek.” Az eredeti elképzelés szerint a látványvilágban színek is lettek volna a fekete-fehér grafika mellett, a *De Profundis* végleges változata azonban csak fekete-fehér képeket vonultat fel. Már önmagában ez is jelzi megkülönböztetett helyét az életműben – hiszen olyan alkotó vonja ki a színeket a filmképeiből, akinek máskülönben a színekben gazdag vizualitás az egyik védjegye.²¹ Ez a vizuális váltás nem mellékesen fölerősíti a balladisztikus hangvételt, amely ugyancsak ellentétbe állítható a többi film karnevalisztikus jellegével.

▼

¹⁹ KAFF 2005. Fesztivál-kiadvány. 62.

²⁰ Viland: Keresztes Dóra: A lelki-szellemi munka összefonódik...

²¹ Hasonló a pozíciója ebből a szempontból Richly Zsolt életművében a *Kömíves Kelemen* című 2009-es animációnak, amelyben színekben bővelkedő stílusát a rendező alkalmilag szikár, „érdes” fekete-fehér képekkel váltotta fel. De nem kevésbé feltűnő a fordított irányú váltás, ha a jellemzően fekete-fehérben alkotó művészek „próbálják ki” magukat a színek világában. Példákat találunk erre M Tóth Éva, Ulrich Gábor vagy Csáki László munkásságában.

A biológiai lüktetés a lélegzetvétel és a szívverés ritmusával ruházza fel a mindössze háromperces film képsorait, s ebben a három percben születés és halál, keletkezés és elmúlás polémiája és összekapcsolódása explicitebben jelenik meg, mint Keresztes egyéb animációiban. Ez több eszköznek köszönhető. Az egyik egy sajátos vizuális alakzat: a keletkezés megfelelőjének tekinthető kirajzolódás mellett annak a negatívját, vagyis a fordítottját jelentő eltűnés, elmúlás vizuális effektusát (mondhatnánk, a „kiradírozódást”) is fölfedezhetjük a filmben. Ennek jegyében a létesülő-alakuló formák visszahullnak a semmibe, az ürességbe.²² A formák eltűntetése mellett a másik emblematisz elem a mitikus *uroborosz*, vagyis az önmaga farkába harapó kígyó szimbólumának a megidézése. Ez azért is olyan fontos, mert nemcsak mint képeken látható alakzat tűnik fel, de *a filmkompozíció szervezőlévé is válik*: a zárás ugyanis – a *De Profundis* mintegy keretezve – megismétli a nyitány képsorait, de ellenkező irányban, megfordítva, ekként a film vége a semmibe visszahullás elkerülhetetlenségét énekl meg. Így tehát kettős szinten tapasztalhatjuk a körforgást: egyfelől a vizuális motívumok jelképezik, másfelől maga a filmszerkezet is azt modellezi.

A magyar animációban mások is készítettek szép filmeket az örök körforgás megjelenítésére, s mindegyik meglehetősen egyéni variációt dolgozott ki rá. A *Síj!* (Orosz István, 1995), a *Balansz* (Ulrich Gábor, 2016) vagy a *reMake* (Klingl Béla, 2018) vízióihoz képest a *De Profundis* tűnik a leginkább lecsupaszítottnak, a legsűrítettebbnek.

Gyermekdalok, imádságok

A 2010-es évek során két Keresztes Dóra-animáció készült, mindkettő a Kecskemétfilmnél: *Eszterlánc* (2014), *Világnak virága, virágnak világa* (2017). Mindkét alkotás továbbviszi a *Garabonciákra* és a *Mosolygó szomorúfüzre* jellemző telített – üres felületeket nem tartalmazó – képvilágot, továbbá mindkettő hangsávja szövegeket is felhasznál a fülbemászó (ezúttal is Kiss Ferenctől származó) muzsika mellett. Az *Eszterlánc* gyermekdalokat, mondókákat, kiszámolókat és halandzsa-verseket zenésít meg (az éneklés a *Holdasfilm* távoli párjává avatja a művet), míg a néprajztudós Erdélyi Zsuzsanna emlékének ajánlott *Világnak virága, virágnak világa* archaikus népi imádságok – Molnár Piroska által megszólaltatott – fűzérére épül (szöveghasználatának ily módon a *Garabonciákkal* adódik – ugyancsak lazább – párhuzama).

▼

²² Ezt a képkalkotási, „morfolódási” módozatot Richly Zsolt tanította is MOME-s óráin. Vö. Viland: Keresztes Dóra: A lelki-szellemi munka összefonódik...

A *Világnak virága...* áll közelebb Keresztes Dóra többi animációjához; a kozmikus teljesség motívumai lebegésszerű műben jelennek meg, melynek képi világa az alkotó egyik könyvillusztrációjának (Nagy Gáspár: *Amíg fölragyog a jászol*, 2001) stílusát, elemeit gondolja tovább – áttünéses képváltások, metamorfózisok és halmozott körmozgások alkalmazásával. Szó szerint különleges színfolt benne a kék hátterek/alapok vibráló hatású fodrozódása. Az *Eszterlánc* nem csupán a *Világnak virága*, *virágnak világához* képeket kínál „különutas” megoldásokat, de kilép a grafikus animáció kereteiből, s formailag különül el: papírkivágásos animációt használó alkotás. Ez önmagában is különlegessé avatja az életműben, kivált ha figyelembe vesszük, hogy ez lemondással járt a Keresztes-stílus legalapvetőbb elemeinek egyikéről, az átváltozásokról (igaz, a képelemek sűrű váltogatása sok mindent felidéz-megőriz a metamorfózisok vizuális hatásából). Eltűntek a körmozgások is, pontosabban néhány köríves mozgásalakzatra redukálódtak – helyettük többféle irányú vízszintes és függőleges mozgások szervezik a képfolyamot. Merthogy az *Eszterlánc* esetében is képfolyamról beszélhetünk, vizuálisan a színekben pompázó képkavalkád kapcsolja a legszorosabban a tipikusabb Keresztes-animációkhoz a művet: a többnyire gyorsan váltakozó képsorok afféle fűzér-, vagy inkább láncszerűen következnek egymásra-egymásból (egy-egy képelem vezet át a következő „jelenetbe”), az eltérő ritmusú és hangvételű gyermekmondókák hangjával kísérve. Az *Eszterlánc* végső soron egyszerre viszi tovább és transzponálja egy külön bejáratú vizuális kifejezőmódba az alkotó megszokott stílusvilágát.

Azt a világot, amely úgy egyedi, összetéveszthetetlenül saját, hogy univerzális témákkal, archetipikus képzetekkel fonódik össze elválaszthatatlanul, sőt az egyénített kifejezőmód voltaképpen azokon alapul. Keresztes Dóra tíz animációs rövidfilmje²³ a magyar animáció – és tágabban: mozgóképművészet – utóbbi fél évszázadának varázslatos fejezete. De nem magányos sziget, mert sok szállal kötődik – a fentebb alkalmilag jelzettekén túl – más alkotókhoz és poétikákhoz is. A mese és a költészet mint alapvető vonatkoztatási pontok, s nem utolsósorban, Weöres Sándor ihlető lírája, vagy éppen az Erdélyi Zsuzsanna által gyűjtött archaikus népi imádságok felhasználása például párhuzamot teremt a – stílusvilágában s kiváltképpen formakészletében egészen más utakon járó – Horváth Mária életművével.²⁴ Az átváltozások megkülönböztetett használata olyan alkotókkal utalja egy sorba Keresztes Dóra munkásságát, mint Orosz István mellett például Kovásznai György, Jankovics Marcell, Szoboszlay Péter, Richly Zsolt, Varga Csaba,

▼

23 Keresztes Dóra közreműködött Reisenbüchler Sándor több animációjában is: *Isten veled, kis sziget!* (1987); *Zöld intelmek minden napra* (1992); *Ecotopia* (1995). Valamint animációs képsorokat készített Weöres Sándor a *Holdbéli csónakosának* 2003-as színreviteléhez (Nemzeti Színház), melynek látványtervezője is volt.

24 Vö. Varga Zoltán: Álmodok és rítusok szövődéke. Horváth Mária animációs rövidfilmjei. *Filmvilág* 2018/6. 14–17.; Varga Zoltán: *A kecskeméti animációs film*. Budapest: MMA Kiadó, 2019. 255–274.

vagy éppen az álomszerű metamorfózisokat homokrajzokkal kidolgozó Cakó Ferenc.²⁵ Ilyen értelemben tehát Keresztes Dóra animációs munkássága – amit grafikái kapcsán is rendre megfogalmaznak méltatói – úgy mondható rendkívül egyénítettnek, hogy a hagyományokhoz, jelesül a magyar animáció áramlataihoz is szorosan kapcsolódik.

▼

²⁵ Lásd Varga Zoltán: Homokszellem a palackból. Cakó Ferenc homokanimációinak világa. *Forrás* 2023/5. 75–101.

Péntek Imre

A pusztulás előérzete

Iancu Laura: *A vágány mellett*

Képzeljünk el egy hermetikusan izolált (női) személyiséget, amelyik ráadásul bujkál, rejtőzködik is, elsősorban tudatcafatokkal, álomtöredékekkel kommunikál, első ponton a természettel, a felhőkkel, a fákkal, a füvekkel, a madarakkal, és megjelenik a társ is (ahogy kivehető, férfi), akinek üzen, jelez, magyaráz, aki azonban nem jelenik meg a színen, egyesek szerint párbeszédet folytat vele, ámde ezt legfeljebb monológnak tekinthetjük, a másik fél nem válaszol. Elárulhatom, egy lírikusról van szó... Egyik kritikusa szerint „egy önmagát befalazó Kőműves Kelemenné” jelenik meg előttünk, aki végső soron legfeljebb Istennel kommunikál(na), ha Isten bármi módon visszajelezne a vele kapcsolatot kereső személynek. De a korábbi verskötetek is hasonló rutinnal készültek. Egy másik kritikusa szerint „bármennyire igyekszik rejtőzködni, teljes valójával benne van a szövegében.” Valóban, ez az árulkodás végig jelen van a versbeszédben, a díszletelemek fenn lobognak, éppen elegendő a megmutatókhoz. *A vágány mellett* című, utolsó verskötetben tallóztam, hogy az előbbi szimptomákat felleljem.

De nézzük a részleteket!

„kérdesz marad-e idő magamra” szól az *Időnként* című verssel. Ezzel megelőlegezve a „párbeszédet”, szerintem monológot, amely az első cikluson végigvonul. Az *Idő(köz)ben* írja: „Búvóhelyem a tudat volt... Itt nem lelsz meg.” (Írhatta volna: itt sem lelsz meg, de hát akkor hol?) A *Metafora létmódban* című szöveg annyit elárul: „titkom vagy kitaláltalak”. De a *Kettős monológban* legalább bevallja, amit megelőlegeztünk: „nélküled írom / e páros beszédet” (a magány csak magának szól), ám a folytatás már nem emberi viszonyok mentén zajlik tovább: „azzal folytatom / amit a víz mondana s az ártatlan bodzafa”, a kommunikáció a szokásos módon a természeti szférában folytatódik. A jelzések csakis ebben a szférában futnak. Bár az „árulkodás” azért folyik: „paplan illatú arcod” (*Emberárnyék*), emlékként előkerül, „ott lebegsz ott vagy / vékonyka ujjaidat törni látom”. Szó lesz még a nem válaszoló lény hazugságairól, a féltékenységről, a szépség és szabadság kettőséről. A ciklus záróverse, a *Lépések*, már az idegenségről szól, amelynek ódiúmat a szerző magára vállalja.

Iancu Laura szabadversei lazán, ha szabad úgy mondani: csuklóból folynak, egy végtelen monológ részei, befejezetlenek, abban bízva, a rejtőzködő téreőr távolabb is hat. Ez kétségtelen lírai attitűd, aminek van kisugárzása. A központozás elhagyása és máskor kitétele szerintem csak formai játék, nincs komoly funkciója.

Ám az önelemzés folytatódik, némi tétovázás után drámai fejlemények felé veszi az utat. Bekerülhettek volna a halhatatlanok közé, s végre megszólal a női lény a szakítás után:

„másféle ébredést jósol
majd szebb éjszakát
s még nagyobb szerelmet
mint az egyszer volt”

A szakrális fordulat azonban érik: a „hétvégén imádkozom”, hallik a belső igény, amely egyúttal a kitörés vágya is. Haladni a „ködszagú úton” nehéz, megjelennek az elmúlás kísértetei, a testi meztelenség kiszolgáltatottsága, a totális védtelenség. Az önjáratú magányból újabb kapaszkodó: a fizikai és a teológiai kiemelkedés, Hawking és Pilinszky programja. A két kutató célhoz ért, ám Iancu Laura úgy gondolja, hogy jobb lett volna, ha Hawking nem a tervek után kutat, hanem az istenismeret ösvényeit járja. Ahogy ő, aki a madárlesen is gyóntatóért kiált, a nyomorúságban csak az „Istenre fázott és éhezett” lélek nyerhet megbocsátást. S a *Világmaradvány* „levegőtlen pusztulásról” beszél, csak a remény marad, hogy Isten országában „új rügyekből új virágok nyílnak”. A szakralizáció elfoglalja a nyelvi közeget, az Őszentségének címzett, birsalmasárga papírra írott levél már csak az utolsó lehetőség a változásra. Ez a természeti ravatal emlékezteti a költőt „az örökzöld Paradicsomra”. Az istenközeg eluralkodása már a megváltás felé közelít, s a gyengéd erők ellenállnak a legvadabb viharnak is.

A költő a maga hitével él: a világ szakralizálódik vagy elpusztul. Ez az elgondolás emlékeztet a harmincas évek lengyel irodalmában megjelent katasztrofizmusra, amely nagyon hasonló gondolatmenettel nézett szembe az akkori világ problémáival. Iancu is készül a nagy átváltozásra: lemond a szerelemről (lehetőségéről), „helyed már csak az emlékezetemben van”, Krisztus keresztyére már a madarak feszülnek, az esőverte fájdalom kíséri, menedéke az egykori falu, a maga vályogházával. Érdekesek az ajánlott versek, a főhajtás Hervay Gizella emléke előtt, kérdése is a végső pontokig visz: „hányféle sötétségben fordult feléd az Isten”. Vagy a Petőfit idéző *Átok és áldás* című vers...

A mentegetőző vallomás már felmentésért könyörög: „Bűnöm pusztá létem,” A kétségbeesés már Istenért kiált, s az utolsó ciklus így hangzik: „Mégis csoda, hogy Isten időtlen tűri amit lát.” A teljes beolvadás az új közeget, a családot is befogja, ahogy ezt a *Ha fiam volnál Jézus*-ban látjuk. Ez már az anyaság transzformációja, a végső kegyelem elnyeréséért. Ebben a világképben mennybe vágyó fák jelennek meg, s abban reménykedik, ő is ott lesz ebben az idillben. A Föld már a szakralitás helye, amelyet átszúrnak a fűszálak, és a „csuromvér” szavak tudják csak

kifejezni ennek a helyzetnek tragédiáját. A menekülés esélyei tűnnek elő, a költő abban bízik:

„hogy viharfutásomban Isten
kisimítja orcám
ha felnézek visszanez rám
ha felnézek visszanez rám”
(Ének a sziklákról)

A könyvekből dögszag árad, bár – ez is vigasz: Isten a fájdalmat „szépnek teremtette”. Ebben az állapotban fel kell tenni a kérdést: „ember-e még az ember?” Csak a „vasajkú szuperember” tudja világgá kiáltani az istentelen szenvedést. Az utolsó vers mindennél erőteljesebben hangsúlyozza a kikerülhetetlen végzetet, a végsőként tűrő Jób alakját idézve meg. A beteljesülés közel: „az óriásplakátokon a jólatok / éjjeli világítást kapnak”, csak a szentképeknek van sötétben látó ereje. És a visszafordíthatatlan, kozmikus pusztulás elkerülhetetlen:

„készül már készül
sírfelirata a világnak”

Súlyos szavak, súlyos befejezés. A magába zárkózó személyiség a saját útját a világ pusztulásával indokolja. Sok vagy kevés ez a végkifejlet? El tudjuk-e fogadni a lírikus stációit a lefelé, a válságokba vezető úton? Az angyalok (esetleges) közbeavatkozását? A természet empátiáját? Nehéz kérdések, a mai egyre súlyosbodó kérdések árnyékában. Iancu Laura ítélete azonban megszületett, kimondatott, a kíméletlenség következményével együtt. Hogy elfogadjuk-e vagy sem? Az olvasó választhat, ízlése, valóságérzéke, felfogása szerint.

(Magyar Napló, 2022)

„...a hit termi a csodát”

Iancu Laura: Olvasmány az éjszaka cselekedeteiből

Már a kötet címe is a szakralitással érintkezik. Hiszen mind az „olvasmány”, mind a „cselekedet” elvisz bennünket a mise vagy a Biblia világába. Akkor is, ha Iancu Laura új prózakötete másról is szól. És szól a költőről, a prózaíróról, a néprajzsról. A moldvai magyarok követéről. Arról az írástudóról, aki az „elmenni és maradni” kettősségét mélyen átéli, aki úgy is szolgálja őseit, hogy földrajzilag eltávolodott tőlük. Akkor is, ha ez a távolodás lelki sebeket is hozott neki.

Három szintet különböztethetünk meg a történetben. Az első a felnövekvő kislányé, aki persze számos vonásban emlékeztet az író múltjára, de – miként a szépprózában ez gyakori – nem azonos feltétlenül vele. A másik szint a felnőtt nőé, aki esszészzerű szövegekben nyilvánul meg, szorosan kapcsolódva a diktatúrában (a 80-as években) lezajlott eseményekhez, életpillanatokhoz. S a harmadik szintben egy képzelt, de nem megszólaló személy áll, akihez szólnak a felnőtt nő szövegei. Ahogy hajdan Mikes Kelemen leveleiben láttuk. Ez a megszólított egyébként lehet az olvasó, de lehet akár az Isten is, hiszen ezek a szövegek a transzcendens szférát is érintik. Ez a hármasság szerves egységet képez, és elvezet bennünket az írói én intim világába, amely világnak valóban az egyik sarokpontja az, hogy *a hit teremti a csodát*. Itt pedig alapérték a kegyelem, mint műszervező szellemi erő, mint Iancu Laura gondolkodásának, szellemi világának, hitének, világgépének alapja. Így jön létre a MŰ, amelyről tanulmányértékű utószavában Jánosi Zoltán ezt írja: „...a szemléleti, nyelvi, gondolati formákból lesz azután a költő, az etnográfus, a prózaíró egyik legáthatóbb, eddigi pályáján egyik legfényesebb könyve ez az alkotás...”

S valóban: nem regény, de az is. Nem önéletírás, de az is. Nem esszé, de az is. Nem néprajz, de az is. S persze a költő sem feledhető, ha végigolvassuk ezt az élményt adó kötetet. A lelki tisztaság és a szakralitás szép dokumentumát. A megszélesített múlt és a megvallott jelenben meglevő Isten-várás óhaját. A szereplők tulajdonképpen egy összetett személyiség arcát adják meg. A kislány és a felnőtt nő sorsa egymásból következik, egyfajta lelki leltárkészítésnek lehetünk a tanúi. Közben élénk tárul a moldvai magyar falu világa, a maga visszszorított viszonyaival, a fizikai munka valóságával, a szegénység fölmutatásával, a népi valóságosság jegyeivel. A nagycsalád nehéz sorsával, a kisebbség vesszőfutásával.

Az is érdekes, hogy egy megtalált (vagy elképzelt?) napló segítségével elevenedik meg a múlt, s lényegében a jelen is naplószerű. Az előbbiben több a mozgás, a cselekvés, az utóbbiban az elmélkedés. A gyerekek és a felnőttek egymástól eltérő, de mégis összetartozó elemei. A románok és a magyarok egymásmellettisége, vagy

éppen feszültségei. S a folyamatos párbeszéd Istennel, ott a gyermek, itt a felnőtt szemszögéből. A belső küzdelem, a várakozás fensége. Ezt az összetettséget már a kötet elején olvasható mottók is jelzik. A román Octavian Paler és a magyar Csoóri Sándor szövegei. Utóbbi jellemző észrevétele az emlékezésről, pontosan arról, hogy az ember a meg nem történt dolgokra jobban emlékszik, mint a megtörténteke... Vagyis az emlékezés abszurditása is eszünkbe juthat. Miként azt mondhatjuk ismét, hogy a belső történések fontosabbak a külsőknél. Ahogy ez így van a modernnek nevezett prózában is.

Sajátos ritmusú a narráció. Egymást váltogatják a múlt és a jelen részletei, tipográfiailag is elkülönülően. Közben fölépül egy fejlődésrajz, az eszméléstől a majdnem beteljesedésig. Attól az időtől, amikor a kislány a pap szavát sem értette, odáig, hogy teológiai mélységeket is megmutasson. Közben a folytonos küzdelem a hitért. Egy részlet ezzel kapcsolatban: „... Egyébiránt, akármit is kérdezek Krisztusról, kéréseimet nem szokta megválaszolni. De látom, hogy a szemét nem veszi le rólam, amikor hozzá beszélek. És hallom, hogy hallgatja, amit mondok...” (A kislány szövegéből.) A gyermek is, a felnőtt is szembenéz a nagy titkokkal, mint ahogy ez a versek világában így van.

Mindezeketől eltérően ír Iancu Laura a gyermekkori paraszti munkáról. A természetközelséget, vagy éppen a törvények szigorát, a szabályok keménységét ragadja meg. Közben úgy véljük, hogy ez, a 80-as évekbeli moldvai világ inkább az anyaország két világháború viszonyaira emlékeztet. Érzékeljük az elmaradottság tényeit, azt a helyzetet, amelybe a kisebbségi lét sajátosságai lökik az embert, a népcsoportot. Hiszen ők sosem tartoztak földrajzilag Magyarországhoz. Ám a kultúra, az anyanyelv szépségei is benne vannak ebben a könyvben. A gyerekkori stílus puritanizmusa éppúgy, mint a későbbiek nyelvi gazdagsága, intellektualitása. Ízelítőt kapunk a nyelvjárás szépségeiből is. Így lesz teljes a monológ, ami persze a megszólítotthoz szól.

Fontos része a műnek a családi kapcsolatok bemutatása. Az anya, az apa, a testvérek szerepe. Akár a tragikum elemeivel. „... Édesanya nem hajlik a vigaszra. Ha tudnám, hol találom, kitépném belőle a fájdalmat...” Az apa keményebb személyiség: haragos és fáradt, viszi a vállain terheit. Érezzük sorsában a körülményekkel folytatott küzdelmet. A kegyetlen diktatúra és az emberi gyarlóságok okozta gyötrelmeket. Idillikusnak nem nevezhető, ám a hagyományos értékrendet közvetítő ez a világ. Ebben a világban talán a legszilárdabb pont Anyó, akitől a legtöbbet tanulhat az unoka. A kereszt viselésének gondját is. Tőle származtatható az a későbbi hitvallás is, melynek középpontja az oltalmazó Krisztus.

Törvényszerű ugyanakkor az is, hogy a mű főhőse már eszmélődésének idején foglalkozik a távozás gondolatával. Ezekből a gyökerekből nő ki egy felnőttkori felismerés: „...van a hadviselésnek egy olyan módja, amikor az ember nem áll szóba senki mással, csak Istennel. Minél lehetetlenebb...” Közben megismerkedünk a

különbéle civilizációs szintekkel, a szociográfiai elemekkel. Vagy éppen a halál ellen lázadó kislány gondolataival. Aki azt is vallja, hogy: „...az eszemet bizony ki kellene tágítani. Hogy másfelé is hajoljon...” És megfogalmazza a távozás szándékát is: „... Egyszer én is elmegyek. Ezt nem mondhatom el senkinek, mert kinevetnek. Vagy megvernek...” A helyzet sűrített rajza, drámai szavakkal. A kemény világ természetrajza. Folyamatosan megszólal benne az Isten, akár a némaságával. Mindennek következménye a bölcs felismerések sora.

A kötet szépségét adja még a moldvai magyarság balladás élete, imája, hiedelmeinek világa, hűségének számos megnyilvánulása. A boldogság meglelt pillanatai. „... Ebben a nyomorult világban boldog voltam. Nem szorulok mindenben Erzsire. Anyó imádkozik. Isten gondoskodik. A csirkét elkészítettem...” Ötsoros vers. A tömörítés szép példája. Mint ahogy sorjáznak a szövegben az apró életképek, a történet lényeges mozzanatai. Közben az őszinte és kendőzetlen kitárulkozás stációit kapjuk meg. Például a gyermeki mulasztások durva megtorlásai sem maradnak el. Mindezek a pillanatok vezetnek el aztán a felnőtt alapkérdéséhez: mi végre a földi élet? És nincs más válasz, mint az, hogy „...a mennyben gyűjtsetek kincset...” (Mt 6, 20.21.) Igen, a jézusi válasz egyértelmű. Persze a földhözragadt ember számára ez a válasz kényelmetlen. Nem is könnyű elfogadnunk. Ám a kötet központi alakjának vállalt útja errefelé vezet. Hozzátehetjük persze, hogy a kincsgyűjtés itt, a földi létben kezdődhet. Például ilyen értékek fölmutatásával.

Ami a gyermekkori részt illeti, fölfedezhetünk némi rokonságot Serfőző Simon *Gyerekidőjével*, amelyben a magyar 50-es évek világa és tanyasi lét ugyancsak drámai és idillmentes miliójével találkozhatunk. Ugyanakkor mindkét esetben fontos a dolgokon felülemelkedni képes, tiszta lelkű ember magatartása, megmaradó erkölcsisége is. A „Holddal világítottunk” jelképisége. S mindkét helyzetre igaz, amit Iancu Laura tollán olvasunk: „... Halvány esélyt csak abban látok, ha az emberiség egy emberként térdre rogy Isten előtt...” S itt már messze túl vagyunk eme kötet lényegén. Hiszen válságunk emberiségmértű. Fülünkbe cseng Vörösmarty tragikus látásmódjának hozadéka az ember „sárkányfogveteménységéről”, a „nincsen remény” jajkiáltásáról. És mégis: Iancu Laura könyvének utolsó szavai a vágyott találkozásról szólnak. Az olvasó pedig elgondolkodhat: vajon kivel kell találkoznia?...

(Magyar Napló, 2023)

Turbucz Péter

A kritikus tekintet

Bence Erika: A Tarkó-rejtély című könyvéről

Bence Erika ezúttal az elmúlt években írt tanulmányaiból és recenzióiból gyűjtött össze egy kötetre valót, aminek már a pusztta ténye önmagában jelzi, mennyire termékeny tollú szerző. Bence a magyar irodalmat régió, ország és korszakhatáron felülemelkedve nem egyszerűen csak érti és elemzi, hanem képes azt a hozzám hasonló, kései ranke követő, forrásoktól forrásokig gondolkodó laikus számára is meggyőzően bemutatni. Kevés hozzá hasonló irodalomtörténészt ismerek, aki ennyire organikusán együtt szemléli múlt és jelen magyar irodalmát. *A Tarkó-rejtélyt* forgatva, azt érzem, hogy elmosódnak a határok anyaországi és vajdasági, klasszikus és posztmodern, netán kortárs szerzők között. Két dolog fontos ebben a sok szempontból hiánypótló könyvben: egyfelől a korszak, másfelől a szerzők és műveik. Minden más feloldódik, vagy egyszerűen jelentőségét veszíti az olvasás során, hogy azután a kettőszázhetvenhetedik oldal végére érve világossá váljon, hogy kultúra, és azon belül az irodalom területe egy állandó megértés körüli küzdelem (a kánonképzés, az identitás, az önreprezentáció stb. tekintetben), egyúttal értelmezési diskurzus, amely egyaránt alakít művet, szerzőt, kutatót, olvasót, tehát mindannyiunkat.

Ezek az elemzések és bírálatok többek egy tudományos igényű és jelentős szakirodalom-bázissal rendelkező gondolatláncnál. *A Tarkó-rejtély* írásai ugyanis a legabsztraktabb, azaz a célirányos irodalomelméleti és irodalomtörténeti műveltség hiányában már nagyon nehezen értelmezhető verseket és regényeket is könnyűszerrel bekapcsolják a szóban forgó irodalmi művek háttéréről tájékozódni kívánók látóterébe. Ennyiben írjuk Hans-Georg Gadamer útján halad, aki a költemények értelmezése példáján magyarázta el, hogy a művet minél konkrétabban kell érteni, tehát a szavak elsődleges értelmét szükséges alapul venni, s e szerint vizsgálni a szövegben megbúvó ellentéteket. Szerzőnk számára pedig legfontosabb a koherencia, miközben – mélyelemzése tanúsága szerint – rendelkezik az *együtt hallás* képességével is. Hogy mást ne említsek, az első fejezetet lapozgatva – hiába tudományos műről van szó, ennek dacára óhatatlanul – feldereng az olvasó előtt az első világháború magyar hátországának áruhiánnyal, lemondással és fájdalokkal terhes mindennapjainak erkölcspróbáló képe, vagy Kontra Ferenc idegenfogalmába való bevezetés közben a vajdasági értelmiség két nép közötti útkeresése, illetve a kisebbségi lét nehézségei, míg a holokauszt-történetek részt azt hiszem magyarázni se kell, annyira nyilvánvaló, hogy a szenvedés és a halál attribútumai kapcsolhatók hozzá.

De nem kizárólag Gadamer hatását látom érvényesülni a fejezetekben, hanem Hans Robert Jausznak azon megállapításának irodalomtörténetbe történő átültetését és alkalmazását, hogy az irodalom elváráshorizontja jellegéből adódóan a történeti életpraxis elváráshorizontja fölé emelkedik, ekként nemcsak tapasztalatokat őriz, hanem meg nem valósult lehetőségeket is anticipál.

A könyv recenzióit olvasva azt érzem, hogy látszólag nincs az a huszadik-huszonegyedik századi évtized, melynek irodalmi kérdéseiről, továbbá ismert, vagy épp ismeretlen alakjairól Bencének ne lenne releváns és átadható tudása. Jelen munkáját tizenegy nagyobb fejezetbe rendezte, amelyeket a rend kedvéért felsorolom, ám előre leszögezem, alább mindössze az első passzusát fogom bemutatni. Számomra ugyanis ennek írásai a legkedvesebbek, míg a többi szakaszba, ha nem is csak „betekinttem, mint Bolond Istók Zágrádba”, de amellet, hogy valamivel messzebb állnak lelki alkatomtól és érdeklődési körömtől, túlfeszítenék az ismertetés kereteit.

A kötet fő fejezetei a következők: *Első világháborús regények / Végel László regényei, naplói / Kontra Ferenc regényei, novellisztikája / Fenyvesi Ottó költészete / Géczy János regénye, verseskötetei / Milbacher Róbert regény- és esszéírása / Mezei Márk regényei és más holokauszt-történetek / Rém-, bűnügyi és más történetek / (In)faustosok, betegség-történetek / Kollázsversek és mobil kollázs-regény / Nem támogatott könyvek.*

A *Tarkó-rejtély* a legnépszerűbb, töretlen népszerűséggel forgatott első világháborús magyar regények mélyelemzéseivel kezdődik, amelyek a könyv egyharmadát teszik ki. Előszó hiányában az első tanulmányból derül ki, hogy a címválasztását nem a fantázia szülte, hanem a szerzőt egyik hosszabb ideje foglalkoztató kérdés, Tarkó János írói helyzete a vajdasági magyar irodalomban. Az irodalmi kánon és Tarkó életének vizsgálatán túl, az *Amíg a nagy vihar tombolt...* című első világháborús regényét elemezve meggyőzően bizonyítja, hogy a mű – annak ellenére, hogy Nagybecskerekén adták ki 1919-ben – miért nem lehet az ismert magyar háborús regények, illetve magának a műfajnak korai előfutára, miként a vajdasági magyar irodalom, mint szellemi konstrukció első műve sem. Legnagyobb sajnálatomra a tanulmány mintha megállna emez kiváló dekonstrukció elvégzésénél, hiszen a Verne- és Jókai-mintákra inkább csak utal, mint lehetséges előképekre. Bence második elemzése nem kevésbé érdekes! Ebben a magyar hinterland-regényekkel foglalkozik, közelebbről Tersánszky Józsi Jenő *Vizontlátásra drága...* című, 1916-ban megjelent művének keletkezéstörténeti és szociokulturális vizsgálatán keresztül, mint műfajalkotó munkát, bepozicionálja azt a háborús regények második sorozatába, amely a húszas–harmincas évek fordulójának időszaka volt. Elfogadva érvelését, csupán azt sajnálom, hogy a *Vizontlátásra, drága...* összehasonlítása az irányzat első hullámának műveivel elmarad, így az olvasó nem tudja meg, hogy – a később keletkezett írások távolságtartóbb attitűdjén kívül – miben más és több ez a regény, mint az 1914–1918 között írtak. Harmadik tanulmánya témáját már

nem valamely mű műfaj történeti helye adja, hanem az adott regény értelmezési horizontját kívánja tovább tágítani. Egész pontosan Munk Artúr *A hinterland* című regényét keretezi újra. Legérdekesebb előfeltevése szerint Munkot annak idején félreértették, s a főhősével történeteket, ha Hašek Svjekje felől olvassuk, akkor máris nem egy gyáva tiszt alakja bontakozik ki, sokkal inkább egy antihősé, esetleg egy gyámoltalan aranyifjúé, aki – leegyszerűsítve a szerző állítását – egyik torz valóságképből kerül a másikba. A fejezetet egy újabb kontextualizálás, Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ának irodalmi beágyazottságát vizsgálja. A „hadi idők”-et elbeszélő népszerű regények sorában személy szerint érdeklődéssel olvastam volna további, nevezük kitekintő összevetéseknek, például Herczeg Ferenc vagy Somogyvári Gyula háborús műveivel, ámde belátom, hogy az egyébként is tekintélyes szakirodalommal megtámogatott tanulmány keretei között erre vélhetően már nem nyílt lehetőség.

Bízom benne, hogy e felületes összefoglalás elégséges kedvet csinál az olvasónak a többi szakaszhoz is, melyek szintén komoly, releváns megállapításokat tesznek egy-egy szerzőre, műre, vagy akár irányzatra és korszakra vonatkozóan egyaránt. A *Tarkó-rejtély* ugyanakkor érdekesítő olvasmány marad azok számára is, akiknek nem kényerük az irodalomtörténet, inkább kedvelik a recenzió műfaját.

(Újvidéki Egyetem, 2022)

Klajkó Dániel

A kimondás esztétikája(?)

Borda Réka: *Égig érő csalán*

A kortárs magyar irodalom palettáján rendszeresen megjelenő abúzustörténetek (a családon belüli erőszak különböző formái, a szexuális és/vagy gyermekbántalmazások, a párkapcsolatok aszimmetrikus hatalmi viszonyai) szisztematikus olvasása során a gyanútlan, naiv befogadónak az lehet a benyomása, mennyire megszorodtak ezek az atrocitások szociális közegünk jelenében. A családon belüli erőszak jogi, kriminológiai, pszichológiai, szociológiai következményeit és összefüggéseit vagy statisztikai előfordulását feltáró szakmunkák azonban egyöntetűen állítják: a jelenséget ugyan még mindig nagy latencia övezi manapság Magyarországon, de a különböző hatású (rendőrségi, ügyészségi, bírósági) és intézményi (családsegítői, gyermekjóléti, gyámhatósági) nyilvántartások adatai alapján gyarapodó esetszámok nem egy exponenciálisan emelkedő bántalmazáshullám folytonos tetőzését jelölik, hanem a nyilvánosság előtti, emelkedő láthatóságot tükrözik. Ahogyan Erős Ferenc írja: „sokkal erőteljesebb figyelem irányul napjainkban a média és a közvélemény részéről a kínzás és az erőszak (beleértve a »privát«, családon belüli és nemi erőszak, a gyermekbántalmazás, illetve a hatóságok által elkövetett »hivatalos« jogsértések, a hatalommal visszaélés) áldozataira és túlélőire is. [...] A nyilvánosság ugyanakkor erősebb társadalmi nyomást is kiválthat arra nézve, hogy a túlélők, illetve az áldozatok hozzátartozói professzionális, gyors és hatékony közvetlen segítségben részesüljenek, kapják meg azt a társas támogatást, szolidaritást, illetve hosszabb távon jóvátételt, amely traumatizációjuk lelki és társadalmi hatásait enyhítheti.”¹ Judith Hermann *Trauma és gyógyulás* című,² a családítól a politikai terrorig ívelő erőszakformák főként pszichológiai, de szociológia és történeti összefüggésrendszerét is vizsgáló könyvében, illetve Linda Martín Alcoff kifejezetten a szexuális erőszakra koncentráló *Rape and Resistance* című munkájában³ is rávilágít: az áldozatok általában csak provizórikusan kapnak lehetőséget a megszólalásra a társadalmi nyilvánosságban, ezért – a potenciált megragadva – maximálisan igyekeznek kihasználni az alkalmat, hiszen nem tudni, mikor lesz lehetőségük újra a köz elé tárni sérelmeiket, ahogyan az

▼

1 ERŐS Ferenc, *Trauma és történelem*, Józsefveg Műhely, Budapest, 2007, 13.

2 HERMAN, Judith, *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*, Háttér, Budapest, 2011.

3 ALCOFF, Linda Martín, *Rape and Resistance. Understanding the Complexities of Sexual Violation*, Polity, Cambridge, 2018.

ezt prezentáló mediális felületek – önérdektől is vezérelve – szintúgy. Alcoff írásában azt is hozzáteszi, hogy ezt az intenzív médiafigyelmet érdemes lenne azokra fordítani, akik ezáltal valóban kiszabadulhatnak az egzisztenciális elnyomásból, a ködbe burkolt, hatalmi struktúrákból: a családon belüli erőszak terrénumából.

Az otthoni, családtagoktól elszenvedett bántalmazások bűncselekményforma szerinti tipologizálása, illetve mérése egy igen ellentmondásos diskurzus és eredményhalmaz: a különböző kutatások eltérő fogalomhasználattal, módszertannal közelítenek a probléma leírásához, illetve – ahogy azt hozzá szokták tenni – az empirikus adatgyűjtés is meglehetősen bizonytalan eljárás egy megbízható statisztika felállításához. A probléma, a különböző kategóriák egyes esetekben nehezen elhatárolhatóak egymástól, nem világítanak rá az összefüggésekre, a kölcsönhatásokra, ok-okozatokra, összességében pedig a pontos felmérhetőséget, a láthatóságot akadályozzák. Abban azonban egyetértenek, hogy az egyik legnagyobb felháborodást kiváltó erőszakforma a gyermekbántalmazás.⁴ A különböző statisztikák részletesen beszámolnak arról, hogy a gyermekeket ért szexuális bántalmazások többsége családi környezetben történik. Ez nem csak a szülő-gyerek kapcsolatra terjed ki, ugyanúgy részese lehet nagyszülő, testvér, mostohašülő, egyéb rokoni viszonyban lévő személy. Egyes szociológusok, mint például Murray A. Straus és Richard Gelles a családon belüli erőszak vizsgálata során olyan következtetésig is eljutottak, hogy a család mikroközösségét nevezték meg a legerőszakosabb szociális alrendszernek. A társadalmi együttélés e patológikus realizációjának megítélése, illetve a jogalkotók és jogalkalmazók beavatkozási következetlensége is onnan ered, hogy e bántalmazásokat a populáció még mindig a magánélet terrénumában zajló, a közbeszédtől távol tartandó, kényes ügynek tekinti, ezért a különböző formátumú beavatkozások is igen komplikáltak, megkésették, vagy éppen meg sem történnek, ha pedig végbe is mennek, gyakran újabb traumatizációt okoznak a bántalmazottnak, ezzel további elzárkózáshoz vezetnek.⁵

Séllei Nóra a női test kulturálisan kódolt jelentéseit a háborús nemi erőszak kontextusában vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy mind a női, mind a férfitest leválaszthatatlan a korszak regnáló hatalmi és ideológiai berendezkedéstől. A test cselekvési lehetőségei és „ami megtörténhet a testtel, az része az adott kultúra normatív szabályozási rendszerének, elválaszthatatlan tőle, mi több, a kultúra domináns hatalmi berendezkedésének következtében létrejövő diszkurzív gyakorlatok hozzák létre magát a testet, annak létmódját”.⁶ Séllei értelmezésében

▼

4 HERCZOG Mária, *A családon belüli erőszak jelentésváltozásai és helyzete Magyarországon* = In: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Budapest, 2009, 197.

5 *Uo.*, 197–209.

6 SÉLLEI Nóra, *A női test mint áldozat*. Polcz Alaine: *Asszony a fronton*, Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat, 16/59, 115.

azonban a normatív szabályozás nemcsak a jogilag alakított intézkedéseket jelöli, hanem az „adott kultúra szocializációjának »rejtett tantervét« is”:⁷ magatartásokat, viselkedésmódokat, diszpozíciókat, „reflektálatlan berögződések rendszerét, amely sok esetben visszahat arra is, hogy a bűnelkövetés határát átlépő cselekedeteket milyen módon és szigorral bünteti a jogi rendszer, melyek azok, amelyekkel elnézőbb, és melyek azok, amelyeket a legszigorúbban szankcionál.”⁸ Séllei észrevételét a testre írt jelentések és a normatív szabályozás összekapcsolódásáról azért tartom idézhetőnek a családon belüli erőszak kontextusában is, mert rámutathat arra a problémára, amit a jelenség magyar helyzetével kapcsolatban a kriminológusok és szociológusok gyakorta hangsúlyoznak. Herczog Mária és Solt Ágnes kutatásai is tematizálják, hogy Magyarországon a 90-es évektől kezdődően ugyan hoztak új jogszabályokat és törvényeket főként a nők és a gyermekek védelmére, de a „fogalmi, elvi tisztázatlanságok, a jogszabályok végrehajtási utasításainak, a végrehajthatóságnak hiánya, a megfelelő szakemberek, intézmények, erőforrások, kapacitások elégtelensége, [a] szakmai felkészületlenség és a felelősség hátrítása”, a megfelelő mérési adatok és azok értékeléseinek elmaradása, a sértettekkel szembeni jogi következetlenségek: az elkövetők elleni szankciók aránytalansága, a rendszer- és intézményes bántalmazás következményei, a gyermekek vagy bántalmazók családi környezetből történő kiemelésének nehézségei, a szegény, a kételkedés és a trauma-újraéltetés erősítése a bántalmazottakban, a feldolgozás és a rehabilitálás hátráltatása nem teszi lehetővé a magyar helyzetet illetően a valódi változást.⁹ A korábban idézett Erős Ferenc-gondolat így annyiban árnyalható, hogy a médiafigyelem a szociális környezetben belüli láthatóságot és valóban a szolidaritást, az elfogadást segítené elő, de a társadalomban megbújó diszpozíciók, berögzült gondolkozási sémák, illetve a jogalkotás és a végrehajtás közötti ellentmondásos viszony révén a bántalmazottak „professzionális, gyors és hatékony közvetlen segítsége” még várat magára, a gyakorlatban pedig olykor további bezárkózáshoz vezet.

Felvetődhet a kérdés az olvasóban: miért tér ki a recenzens erre a jelenségre ilyen hosszasan: Talán nem túlzás azt állítani, az utóbbi években egy újabb törekvés bontakozott ki a kortárs magyar irodalom uralkodó traumatendenciáin belül. Általában a hazai, éppen zajló irodalmi folyamatokat körülíró irodalomkritikai vagy irodalomtörténeti vizsgálatokban – eklatáns példaként említhető Deczki Sarolta vagy Szolláth Dávid néhány összefoglaló jellegű publikációja, esetleg a

7 *Uo.*, 115.

8 *Uo.*, 115.

9 HERCZOG, *i. m.*, 198.

Reáliák. A magyar próza jelene című tanulmánykötet egyes értekezései¹⁰ – konszenzuális egyetértés övezi: a történelmi topikájú fikciós művek és a társadalmi érzékenységet, az emancipatorikus elköteleződést szorgalmazó (mint például a szegénységirodalom fogalma alatt közrefogott) alkotások alkotják a kortárs magyar epikák fősodrát. Az irodalmi megjelenések között olyannyira dominálnak a kiszolgáltatottak és az alávetettek, illetve az elhallgattatott, traumatikus történelmi múlt megszólaltatásában érdekelt elbeszélő prózák, hogy a később indult, fiatalabb szerzőgenerációkat már ezen uralkodó tendenciák konjunktúrájában értelmezik. Görföl Balázs *Privát tér, jelen idő* című esszéjében többek között Bakos Gyöngyi, Fodor Janka, Halász Rita, Harag Anita, Mucha Dorka vagy Szili M. Hanna tendenciózus vizsgálatára vállalkozott. Mivel legtöbbjük ekkor még az első kötet megjelenése előtt állt, Görföl hipotéziseit a *Jelenkor*-publikációk révén igyekszik alátámasztani, melyek a következők: „a rendszerváltás körül született magyar írók közül jó néhányan olyan prózát alkottak az elmúlt pár évben, amely a társadalmi érzékenységtől és a történelmi múlt feldolgozásától elfordulva a magánélet privát tereiben és jelen idejében játszódik, realista kóddal és az artistikus nyelvi reflexió mellőzésével.”¹¹ Az értekező meglátásait hasznosnak vélem, ugyanakkor az azóta megjelent első és – Mucha Dorka esetében – második kötetek vonatkozásában revízióra szorulnak. A szövegek traumatapasztalatáról és értelmezhetőségéről például még a következő olvasható: „Előfordulnak felforgató tapasztalatok, így vetélés vagy a családtagok megbetegedése, megcsalás vagy válás, az apák erőszakossága, de ezek a traumák sem lépik túl az egyén vagy a család világát, és a történések többnyire inkább hétköznapiak.”¹² Meglátásom szerint e „magánéleti prózák” poétikai-esztétikai és azon túlra terjeszkedő társadalmi tette nem sokban különbözik az elhallgattatott történelmi traumákat megszólaltató fikciós művektől, hiszen ezek az epikák a magánélet szférájában lappangó zárványok, titkok, elhallgatások társadalmi láthatóságáért felszólaló (epikai) tettként is olvashatóvá válnak. Mondhatnánk, a magánéletből a(z irodalmi) nyilvánosság felé konvergálnak: a tagadás, hallgatás, elfordulás gátjainak átszakítása, a szakadás bővítése a cél, ezzel a gesztussal pedig lebontják a személyes és nyilvános szféra határait.

A törekvés szembetűnő Halász Rita *Mély levegő* című regényében. A szöveg narrátorának, Verának ugyanis a traumatikus tapasztalatot (a férj fizikai abúzusát) egy narrativizációs folyamat során kell megneveznie. A társadalmi elvárásokkal

▼

10 Ehhez ld.: DECZKI Sarolta, „Bosszantó realizmuskényszer”, *Literatura*, 2020/2, 162–170., KÁLI Anita, *A szociografikus irodalom értelmezési problémái* = In: DECZKI Sarolta és VÁSÁRI Melinda (szerk.): *Reáliák. A magyar próza jelene*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2021, 113–122., SZOLLÁTH Dávid, *Traumatikus múlt, önréflexív próza és történelmi fikció* = In: Szűcs Teri (szerk.): *Bevésztettek*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 324–337.

11 GÖRFÖL Balázs, *Privát tér, jelen idő. A fiatal magyar irodalom „magánéleti prózájáról”*, *Jelenkor*, 2019/2, 171.

12 Uo., 172.

(mint a tűrés, a hallgatás) és a trauma énkárosító következményeivel kölcsönhatásban Vera egyre inkább kételkedik a bántalmazás valóságában. A *Mély levegő* története valójában a stigma újrakontúrozásával az identifikáció helyreállítását, ezzel szimultán pedig – a bíróságjelenetben – a megnevezéssel a társadalom és a jog előtti nyilvános elismeréskövetelést, illetve a jogalkotók és a jogalkalmazók irányába bejelentett kártérítés-követelést is színre viszi. Mindeközben pedig a jelenet abszurditása, az ott ábrázolt igazságkritériumok illékonyága, a bántalmazó pillanatnyi narrátori pozíciója a családon belüli erőszak elszennvedőinek az igazgátszolgáltatás előtti lehetetlen helyzetére, az igazság feltárulásának esetlegességére, a bizonyítás szégyenteljes folyamatára is utalhat. Ugyanakkor a regény e törekvésekkel a jelenség nyilvános elismeréskövetelését is implikálja, magáról a kimondás performatív jellegéről nem is beszélve (a megnevezés a bizonytalanságból, a tagadásból az erőszakos tettet mint cselekvést is létrehozza), miközben a fiktív tanúságtétel állásfoglalásra, elköteleződésre és cselekvésre is kényszeríti, kötelezi a diegézisen belüli hallgatóságot, illetve az azon kívüli befogadókat. Az ilyen típusú irodalmi alkotások egy tükörszituációba illesztett feldolgozási processzust végeznek: a trauma integrációja nemcsak az én szerves részévé igyekszik tenni, birtokolni vágyik a tapasztalatot – Menyhért Annára utalva –, saját maga újramegismerő folyamatát végzi, hanem a társadalmi elismerés sikerét is szolgálja – a rejtőzködő titok nyelvi módon történő megnevezése kritériuma a nyilvánosság terepében kialakítható együttérzésnek, az áldozat melletti elköteleződésnek. Mintegy azt is mondhatnánk, a közzsféra elfogadása, cselekvéshajlandósága követeli a személyes feldolgozást, az egyéni gyász megtörtént folyamata már preformált aktusként van benne a társadalom felől kikövetelt állásfoglalásban. A *Mély levegő* ennek az allegóriáját is adja: Vera bíróság előtti tanúskodásának az a tétje, hogy az elnyomott fizikai bántalmazást megnevezze a jog és a bíróságon tartózkodók előtt (annak szégyenteljes folyamataival együtt), amihez viszont saját magában is hitelesítenie kell közben a tettlegességet. Így juthat el az elismeréshez, az együttérzéshez és a felelősségre vonáshoz.

Különböző kritikákban, interjúkban egyre gyakrabban felmerül, hogy a műbírálatok esztétikai szempontrendszerét mintha felváltotta volna egy olyan értékelő művelet, ami nem az irodalmi alkotások nyelvi-poétikai ökonómiájának sikerességét, hanem azok, mondjuk így kvázi etikai és politikai tettet, morális szempontrendszerét vagy terápiás funkcióját emelték volna az értékítélet fokmérőjévé. A *Hoax* című verseskötetével bemutatkozó Borda Réka első regényének értékelésekor is zavarban érezheti magát a recenzens. Tudható, egy valódi bántalmazástörténet fikcionalizált változatával áll szemben. Mégis, az ilyen könyvek esetében talán a legégetőbb kérdés, milyen módon lehet a traumatikus tapasztalat szingularitását nyelvi formába önteni? Hogyan tudja az atrocitás tettszerűségét (ami egyesek szerint megosztható és kimondható) és a tapasztalatot (ami egyesek szerint egyedi

és megoszthatatlan) konvergálni egymáshoz? Jill Bennett értelmezésében például a traumaalkotások feladata, hogy a külső (az eseményre történő rámutatás) és a belső (a tapasztalathoz kapcsolódó törés) közötti szakadékot minél kisebbre redukálják.¹³ Hogyan viszonyul magához a tanúságtétel aktusához, annak politikájához, viszonyul-e hozzá egyáltalán valamilyen módon? Milyen traumanyelv-felfogást tükröz az adott szöveg? A narratív integrításra, a jelentésre és a szemantikára koncentrál, esetleg az affektív tapasztalatokra, a szomatikára, a testi érzékelések törésményeinek erejére, esetleg a kettő dialektikájára helyezi a hangsúlyt? Másrészt pedig a traumaszövegek dömpingszerű áradatában ugyancsak kérdésként merülhet fel a befogadóban, hogy egy-egy irodalmi mű megelégszik-e pusztán annyival, hogy az olvasók empátiáját és érzelmi involválódását célozza? Esztétikai vállalása kimerül-e annyiban, hogy – ön- és közterápiás jelleggel – egy sikeres feldolgozás történetét közvetíti? Ezáltal csupán egy énhelyreállító programot végez?

Az *Égig érő csalán* mintapéldánya a fikcionalizált traumafeldolgozásoknak. A narratív a nagybácsi, Marok szexuális abúzusának patogén következményeit – LaCapra terminusát kölcsönözve –, a trauma utóéletének tünetegyütteseit minuciózusan viszi színre: a személyiségfejlődésre és a szociális érintkezésrendszerre gyakorolt hatást, a pszichoszomatikus és disszociatív zavarokat, az elfojtott tapasztalat betöréseményeit. A történet a dél-alföldi Csongrádon bonyolódik. A fiatal nőelbeszélőt szüntelenül ide vezetik vissza gyermekkorának emlékei, melyek egy szörnyű titok körül lappanganak, hogy aztán testi valójában is hazahazalátogatva a családi ház egyik szobájába zárt titkot végre önmaga és a família (még élő) közege előtt is feltárja. A részletes traumahatás pszichikai és szomatikus leírásai mellett az atrocitás felismerésének pillanata, a szembenézés szükségszerűsége és az azutáni személyiségfejlődés jövőbeli lehetősége alkotja a karcsú kötet narratív gerincét. Az *Égig érő csalán* célja az emléktöredékekbe és a fiatal felnőtt egyes élethelyzeteibe darabolt regény elbeszélése során, hogy mind a főszereplő-émlékezőt, mind az olvasót (amennyire az ott megélt tapasztalat megosztható) elvezesse a szoba belső falai közé. Ezzel megnevezze az ott történeteket: „Hosszú idő után először láttam be ebbe a dohos, sötét szobába, ahonnan vadászként ugrott elő Marok. Mint egy kiszámíthatatlan rémálom, hirtelen előttem termett, és levegőért kapkodva próbáltam elbújni előle.” (113) Marok helyisége az a tudatból száműzött, felejtésre ítélt traumaélmény kulminációs területe, amit a feldolgozás során az elbeszélőnek fel kell tárnia – ide kellene vele együtt bepillantánunk nekünk olvasóknak is. A történet azonban nem ennek a traumatikus „szobaélménynek” az olvasókkal történő megoszthatóságára/megoszthatatlanságára koncentrál. Sokkal inkább a személyre és annak szocializációjára vonatkozó destruktív hatások, az

▼

13 BENNETT, Jill, *Emphatic Vision. Affect, Trauma, and Contemporary Art*, Stanford University Press, Stanford, 2005, 25.

észlelés és érzékelés trauma utáni patogén természete, a testemlékezet és betörésemények kommunikatív formái, céljai, illetőleg ezeket felismerve a feldolgozás menete, a lehetséges gyógyulás folyamata ábrázolódik. Azaz egy énhelyreállításnarratíva jeleneteződik.

Az emlékező-elbeszélő egyes elejtett információi utalhatnak arra, hogy ő teljes valójában sosem hagyta el Marok szobáját, valamilyen módon még mindig annak fogja. Erre utalhat a valóságselemek megkérdőjelezése, melyben nemcsak a traumatikus esemény bizonyossága, hanem a kint-bent, a külvilág (Milánó) – szobabelső (Csongrád) közötti opozíció is halványodni látszik: „Az emlékek ködösek, sokuk megmászult. A zöld pókokból kékek lettek, a járdákból verandák. Elbizonytalanodtam, hogy minden úgy történt-e, ahogy emlékszem rá. Voltam-e valaha Milánóban, és valóban láttam-e Marok száját belülről? Elutaztam-e külföldre, miközben megeshet, mégis végig Csongrádon voltam? Lehetnek-e bizonyos emlékek valóságosabbak azoknál a pillanatoknál, mint amiket épp átélek?” (109) Vagy ennél deklaratívabbak a szoba ajtajának bezáródására utaló részek: „Ránk zárul egy ajtó, és nedves tarkóján zöld moha nő.” (60) Másfelől pedig a szexuálisan bántalmazott narrátor vizuális percepciója – ami az egész regényben igen erős szövegjellemző – is ide kapcsolható, amennyiben különálló képek és tárgyak sorozataként írja le Marok territóriumát és önmagát is az erőszak pillanatában: „Ruhába öltöztetett borospalackjai a kőrisszekrény tetején sorakoztak. [...] Aztán a szobája, amelynek falát újságokból kivágott képekkel ragasztotta tele. Egyik-másikat már úgy is kiszívta a nap, hogy alig látszódtak rajtuk a pucér nők. [...] egyszerre vagyok szobában köröző légy, egy kosztümös borospalack és egy ollóval körbevágott aktmodell. A fatörzsből gomba nő, szilárd, mégis puha, semmihez nem hasonlítható. Ráhajtják a kezem, fogom, azt súgják a fülembé, hogy le kell szednem, de nem mozdul. Játék ez, újszerű játék.” (113-115) Ez a szövegjelent egyszerre érzékeltetheti a szexuális abúzus következtében bekövetkező, illetve a traumairódalom által gyakran emlegetett önelidegenedés folyamatát, az önmagunkkal való közösség idegenszerűségét, az énstruktúrában szenvedett töréstapasztalatot és a tárgyiasulást. Ugyanakkor a törésen-tárgyiasuláson túl mintha ezzel arra is utalna a szöveg, hogy ezután már a szoba belső fragmentáltságán keresztül képes érzékelni a külvilágot: „Ami izgalmas kép volt, sorrendbe gyűjtöttem. A gólya a lámpaoszlopon. Az egymást környékező lepkék. A gyermekmedence a disznóól mellett. A gázolás közben kicsurránó mell. A kerítésbe kapaszkodó nő, akit átölel egy férfi hátulról. A pár, akik a lépcsőn felmászó fiukat nézik. A flakonokat tűzre vető öregember.” (7) Egyszerre a külvilágban egzisztáló énré és párhuzamosan a szobabelsőben rekedt, azon keresztül észlelő-érzékítő szubjektumra mutató szövegrészek a szexuális abúzus során létrejött énhasadást tükrözik. A bántalmazáskor egy olyan énréfragmentumot alkot a narrátor, amivel azonosítható a bántalmazott, az áldozat státusa, ezt pedig a traumatikus emlékekkel együtt a szoba falai közé zárja, mintegy

számúzi énstruktúrájából. A fiatal felnőtt életében – utalva Nicolas Abraham és Maria Torok elméletére – e kriptikus elfojtásból a betöréseményeken, az álmonkon vagy a testemlékezet különböző formáin (főként a szagláshoz és a taktilis érzékeléshez köthető, maga az abúzus pillanata is egy alkoholos üvegből áradó szagon keresztül idéződik a tudatba: „Leccsavartam a kupakját, és beleszagoltam. Tucatnyi kocsmajelenet, születésnapok és családi ebédek között felsejlett Marok szája, ahogy bekap.”, 110) keresztül kommunikáló, elfojtott tartalom utat tör magának: „Egyre biztosabb voltam benne, hogy mondani akarnak valamit az álmaim, abban pedig végképp, hogy Marokról.” (73)

A tudat által feldolgozhatatlan töréstapasztalat és a traumatikus „élmény” trópusává a nyúl válik: „Hasonlítottunk a nyúllal: izmaink úgy megfeszültek a hirtelen ricsajtól, mint akik megjegyzték, hogy milyen, ha vadásznak rájuk. [...] Ő az én nyulam, én az ő embere vagyok. Mi egymás szégyenei. [...] Titkok vagyunk, sötét titkok, amiket belénk orgonáltak egy csongrádi éjszakán. [...] Marok szobája, ami- ben a nyúl született.” (134) Egyetértek Moklovsky Rékával, aki az állat regénybeli szerepét Lewis Carroll nyulához hasonlítja, azzal a különbséggel, hogy „ellentétben Alizzal, nem ő követi a nyulat Csodaországba, hanem az követi őt, a fővárosba és a felnőttkorba is, ám tőle nem tud megszabadulni, csak ideig-óráig kerülheti el a szembenézést a felszínre törő emlékekkel”.¹⁴ A recenzens észrevételéhez még hozzátenném, hogy valóban az elfojtott emlék animális trópusa követi a főhóst felnőttkorába, de annak elfogadásával-feldolgozásával, szimbolikusan ugyan, az elbeszélőnek kell visszakövetni a barlangba, Marok szobájába, hogy az ajtót felnyitva a gyógyulás ösvényére lépjen. A nyúl, azaz az énhasadás egy típusa mint menekülési forma azonban egy másik, korai kulturális hagyományt is megidéző. A görög mitológia számtalan szexuális erőszakot felvonultató történetet tartalmaz: „Ezekben a történetekben a megerőszakolt vagy az erőszak elől menekülő nő sokszor állattá (Philoméla csalogánnyá) vagy növényé (Szürinx náddá, Daphné babérfává) vagy valami más természeti jelenséggé változik.”¹⁵ A főhős menekülése, a történetstől az animális énhasadással megkímélt tudat tehát az antik mitológia átváltozástörténeteinek hagyományából is táplálkozhat.

Az érzékelés „darabossá” (7) válásával (is) magyarázható az *Égig érő csalán* szövegformája. A regény nem fejezetcímekre vagy számozott részegységekre tagolódik, helyette a főszöveg első mondatainak félkövérrel szedett kezdőszavai emelkednek ki. A nyelvi blokkok közötti hierarchia felszámolása, a mellérendelés logikája szerint elhelyezkedő fejezetek azt a fragmentált percepciót tükrözhetik, ahogyan a narrátor maga is mint a szobabelsőben rekedt énegség érzékelt a külvilágot

▼
14 MOKLOVSKY Réka, *Gyógyír csaláncsípésre*, alföldonline.hu elérhető: <http://alfoldonline.hu/2022/06/gyogyir-csalancsipesre/> (2023. 01. 10.)

15 SÉLLEI, i. m., 119.

a törés létrejöttének pillanatában. A narratíva olyan időfelfogást tükröz, amit a traumairodalom utólagosságnak és a trauma különös időszerkezetének szokott nevezni: „[a trauma] a szubjektum számára állandó jelen időre tesz szert ahelyett, hogy múlttá, feldolgozott tapasztalattá válna”.¹⁶ Az idősíkok (gyermek-fiatal felnőtt) egy nem hierarchikus struktúrába épülnek bele, ahol a múlt eseményei nem történeti (feldolgozott, meggyászolt) perspektívát kapnak (erre majd csak azután kerülhet sor, ha egyáltalán sor kerülhet rá, amikor az elbeszélő tudatosította Marok tettét, a titkot pedig a családi legendáriumba építette), hanem – a betörésjeleneteknek köszönhetően – állandó jelenlétként hatnak a nőelbeszélő pszichés vagy szomatikus állapotára: „Gombák, moha és csalán lepik el a lakást. A falak kettérepednek, és állandó jelen időbe kerül Marok szobája, amiben a nyúl született.” (134) Az *Égig érő csalán* utolsó „fejezete” keretbe is helyezi a regényt: az elsőben a narrátor, Marok és a nagymama foglal helyet egy szögletes autóban, mely jelenet úgy is olvasható mint beutazás a titkok, zárványok szövegvilágába, míg a záró párdarabban a narrátor és szülei indulnak útnak Csongrádról egy szögletes autóban, mely rész pedig úgy is értelmezhető, mint a gyógyulás/gyász megkezdése utáni, az énhasadást tudatosító („lobogtak a füleim a huzatban”, 141) kiutazás a prózavilágból. A keret ugyanakkor újra le is határolja a szöveget, amivel pedig mintha azt közvetítené, hogy Marok kriptikus szobáján ugyan felnyílt a zár, de az ottani, felszínre hozott tapasztalatokat exponáló epikavilágból kiauatózni, az elbeszélőnek teljesen maga mögött hagyni, begyógyítani a traumatikus élményt nem lehet, mindig csak elindulni lehet belőle.

A bioszból kölcsönzött trópusok, traumahelyettesítések tovább bővülnek Borda Réka szövegében: míg a törésnek, a hasadásnak és annak felismerésének jelölésére az állatvilágból veszi az alakzatot, a szexuális erőszak atrocitása, annak affektív tapasztalata (borostaérintés az arcon mint csaláncsípés: „csalán lepi el az ágyat, viszkettek tőle”, 115) és az újabb betörésemények közvetítésére a növényvilág szolgáltat alapot: „Lenézek, és egy galóca nyomja át magát az üléshezaton. Felnézek, egy csalánbokor nyújtózik felettem.” (73) A csalános, a gombák, az indák egyszerre helyettesítik az elfojtott traumatikus tapasztalatot, az affekciót, miközben a natúra élővilágának beszüremkedése az elbeszélő szubjektum világérzékelésébe a felszínre kerülés folyamatának, a betörések érzékeltetésére is szolgál. Az *Égig érő csalán* számtalan trópus, nyelvi-retorikai alakzatot sző bele az epikába, melyek így maguk is „textuális csalánost” alkotnak. A szexuális abúzusra történő rámutatás például már az első szövegegységben előkerül: „Szinte csak hozzáér rózsaszín, virágos szandálom, és a beton lassan, mint nyíló szírom, elreped.” (10) Számtalan példa kiemelhető lenne a tobzódó, túlterhelt nyelvi környezetből, legyen elég még

16 PINTÉR Judit Nóra, *A nem múltó jelen trauma és nosztalgia*, L'Harmattan, Budapest, 2014, 39.

egy. Szintén az első fejezetben történik: a narrátor kavicsal dobálja meg egy idős asszony ablakát, de az nem avatkozik bele cselekedetébe. Ez a rész ebben a „nyelvi csalánosban” olyan konnotációkat is idézhet, ami a családon belüli erőszak elszennvedőinek a figyelem kivívására tett hasztalan cselekedetként is megközelíthető.

A regény egyik központi problémája ugyanis az elhallgatás. A szövegalkotók, a nagymama, Marok, a család többi tagja és a lakóközösség, Csongrád is egy cinkos, elkendőző magatartást igyekszik átörökíteni a gyerekekre, ennek követését pedig el is várják tőlük, ezek nem a problémák megoldását, a sérelmek, a traumák és a bántalmazások kibeszélését és megmutatkozását, hanem azok elhallgatását célozzák: „Ő [Marok] egyszeriben közel hajolt, borostája fakó mezővé változott, és egy szív alakú kulcstartót nyomott a kezembe. *Őrizd ezt meg ügyesen, ahogyan a titkokat szokás*, mondta, és összeszorult a torkom. [...] Nagyanyám megpaskolta a hátam. *Jó gyerek vagy. Nem beszélsz sokat, de majd rájössz, hogy nem is kell.*” (138–140) Csongrád, a nagymama, Marok inkább a külsőségek, a családi kép mások előtti tisztaságának fenntartásában és a hipokrita elkenésekben érdekelt: Marok alkoholist, szoknyapécér, megcsalta feleségét, de Csongrád szemében köztisztelőben álló alak, aki eltartja a családját, templomba jár, orgonál. Az kifejezetten jól kivitelezett része az *Égig érő családnak*, hogy a Marokhoz fűződő álszent viszonyokat hitelesen mutatja meg, illetve az elbeszélő kapcsolata sem korlátozható csupán a gyűlöltre, a haragra, az utálatra, komplex érzelmi és függőségi relációk bontakoznak ki. Borda nagy teret enged a szövegvilágon belül a kibeszélés-elhallgatás generációs különbségeinek, hiszen a fiatalok személyes létüket és szocializációjukat megmértelyező cselekedetként tekintenek a felnőttek hallgatására, kódösítésére, hazugságaira. Az *Égig érő csalán* poétikai célkitűzésévé is a kibeszélést, a kimondást, a hallgatásba burkolt családi közösség felnyitását teszi: „Kilépek a testemből, szavakat formál a szám, és a torkomat maró titokból mondatok születnek. Elmesélem a mentébe öltöztetett borosüvegeket, a gombákat, a mohát és a csalánt. Beleremegek, hogy a szavak valóságot teremtenek, és hogy ami eddig a részem volt, most más része is lehet.” (122) Megítélésem szerint e mondat szervez minden nyelvi-poétikai működést a regényben, ami gyakran esztétikailag kifogásolható szöveghelyeket eredményez. Akárcsak a recenzió bevezetésében felemlített *Mély levegő*nél, itt is a kimondás és a nyelv performatív erejétől vezérelve a társadalmi láthatóság válik fő feladattá, minden annak ellenében születik, hogy „[e]z is csak nyelv, nem ad hozzá semmihez semmit, csak elszáll, feloldódik a levegőben.” (77) A probléma ezzel az, hogy a kimondás eseményjellege és annak politikája (a köz elé tárni az elhallgatott bántalmazást), az elmondás vágya és kötelessége szétfeszíti a regény esztétikai élvezhetőségét és nyelvi-poétikai ökonómiáját, illetve rendkívül didaktikus, túlmagyarázó szöveghelyeket eredményez. Azt is megkockáztatom, az *Égig érő csalán*ban mintha maga a didaxis és kimondás válna szövegszervező eljárásá. Minden nyelvi alakzatot, formai ötletet, narratív szituációt megmagyaráz, dek-

larál vagy aláhúz Borda Réka első prózai műve. A textus szemléletesen mutatja meg a trauma testi hatásait, a töréstapasztalatot, a tudatba önmagának utat törő emlék mechanizmusát, felesleges még egy kvázi traumapéldázattal belső tükörként magyarázni a történet folyamán: „*Aztán amikor nekiindultam [az elbeszélő barátja, Eszter] a szaltónak, eszembe jutott egy rossz emlék. Csak úgy, minden előzmény nélkül. És akkor ott, miközben a levegőben pörögtem, rájöttem, hogy nem fogok jól esni. Azazhogy talán nem is akarok.* Meglepődtem. *Eltörted valamidet?*, kérdeztem, és végignéztem rajta. Semmijét nem gipszelték be, minden a réginek tűnt. *A gerincemet te hülye, felelte, és elmosolyodott.*” (64) A regényben található egy szövegjáték, amely arra épül, hogy az elhallgatások körül szerveződő narratív momentumok alternatíváit írja le a narrátor, tehát az elhallgatás helyett a kimondás válik gravitációs ponttá. Ezekben a részekben a szereplők mintegy kibeszélnék a diegézis világából, a film vagy a színház területéről kölcsönözve az analógiát: áttörik a negyedik falat, és egymás mellett az olvasókhoz is beszélni kezdenek. Ezzel mintegy rájátszva a szöveg poétikai-társadalmi tetteire, a magán és köz szférája közötti határ felszámolására: „*Ha fiatal is vagyok, elég vagyok ahhoz, hogy beszélni hagyjak. Elég, hogy elhiggyétek, amit mondok. Mi gyerekek túl sokáig túrtük a csitítást, a hazudozást, a sarokba állítást. És mindezt minnek? Hogy mi is beálljunk a sorba, mint ti. Hogy ne legyenek elképzeléseink, vagy ha mégis lennének, ne legyenek komolyan véve. Ránk akarjátok erőszakolni terheiteket, amikor mi semmi mást nem kérünk, csak szabadságot. Hagyjatok minket beszélni, mert ha most nem teszitek, idővel mi is ugyanolyan vigasztalhatatlanná válunk, mint ti.*” (70) De még említhető a narrátor ilyen kiszólása is: „*Most kell megszólalnom, mert ha nem teszem, akkor nehéz évek várnak rám, szólalok meg. [...] És olyan nagyra tesz, ha beszélni kezdek, hogy azt el sem hinnéd. [...] Csak előbb ki kell nyitnom a szám, hogy meggyógyuljak, mert senki nem születik titoknak, és ha azzá is válik, nem kell akként meghalnia.*” (140) Ezek az epizódok egy idő után már-már olvashatatlanná teszik a regényt. Épülhetne az *Égig érő csalán* az utólagos kimondás e játékára is, de a kettő együtt sok és felesleges.

Ezzel összefüggésben újabb problémás aspektusként említhető, hogy a helyreállítás-narratíva, az öngyógyulás közvetítése szintén didaktikus módon, szájbarágósan, a szövegalakzatok, poétikai-nyelvi játékok diszkreditálásaként jelenik meg. Ugyan a szöveg a trauma helyettesítő alakzatával (csalán, nyúl stb.) utalni látszik rá, hogy a bántalmazás tapasztalata egyedi élmény, aminek szingularitása nem teljesen megosztható, nem lehet egyszerűen reprezentálni magát a törést, de érdekelek némi következetlenséget ennek színre vitelében: az emlékező-narrátor barátnője, Eszter szintén Marok abuzált áldozata, ő is a nyúl alakján keresztül tudatosítja elfojtását, ezt pedig az említett parabola keretében meg is osztja az elbeszélővel. Ergo a szövegben a tropologikus rendszer egy univerzális traumakommunikációt közvetít, ami oda vezet, hogy – számomra úgy tűnik legalábbis – fontosabb a szövegnek a gyógyulásnarratívája, a trauma felismerését és feldol-

gozását kommunikáló üzenete, mint a nyelvezet következetes felépítése. Így a nyelvi megformáltság mintha csak arra vonatkozna, hogy ennek a működésnek a felfejtésén keresztül eljuthatunk a gyógyulás ösvényéhez, de emellett nem igazán érvel a szöveg, milyen egyediség jellemzi az elbeszélő traumatapasztalatát. A textus talán leggyengébb része az utolsó előtti egység, itt ismeri fel a narrátor az énhasadáshoz, elfojtáshoz kapcsolódó pszichés és szomatikus problémák előzményeit, okait és következményeit: „Mi egymás szégyenei. A szégyenei, hatalmas szégyenei. Az ágy egyik sarkától a másikig gurulunk, felgyűrődik alattunk a takaró, rúgunk és karmolunk, egymásnak nyomjuk nedves orrunkat. Titkok vagyunk, sötét titkok, amit belénk orgonáltak egy csongrádi éjszakán. [...] és megértem, hogy nem leszek előrébb a meneküléssel. A nyúl kikel belőlem, és elindul a fenyércirokban. Követem őt. Megcsíp a csalán, viszket tőle a szám. Nagyanyám sejlik fel a gazban, tejjel kínál, és felhajtja a hajamat, apró csókokat nyom a homlokomra. [...] Aztán elővettem azt, aki lehetek még. Hallgattam, mire képes, mit szeret, mire vágyik, és látni véltem, hogy elfogadja magát. [...] Tetszett, hogy akár ez is lehetek még.” (134–135) A gyógyulás lehetőségének ön- és közsegítő implikációi fontosabbnak bizonyulnak, mint a szöveg tropikus rendszerével való olvasói, értelmezői párbeszédkezdemények.

Borda Réka *Égig érő csalánjának* esztétikai erőssége társadalmi igényében gyökeredzik. A recenzió elején felidézett szociális, intézményes és jogi problémák ellenében is születik, ahogyan erre a szöveg többször is utalni látszik, a textuson belüli nyelvi-poétikai célkitűzéseket pedig ez határozza meg. Mindez az esztétikai gyengeségeket számomra nem helyettesíti.

(Scholar, 2022)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu